

Між солов'ями

Костянтин Світличний

Завуч п'ятої школи Василь Васильович Камінчук, або просто Василяка, — як його любовно називав директор Вільховий, — сидючи в себе вдома, в гуртожитку, задумався так же тяжко і глибоко, як колись всім відомий Микита Уласович Забр'юха з "Конотопської відьми". Невже, думав він, йому отак і доведеться самотнім вік прожити? Хто за такого одоробла піде? Худий, довгий, як жердина, та ще й облазити почав: лисина вже просвічується. Гай, гай, Василяко, нема тобі щастя-долі.

А сонце — аж шибки грають! — сміється йому в вікно: мовляв, усе від тебе залежить, людино! Я господарюю в небі, а ти — на землі.

Надворі червень. Горобці над вікнами галасують, вирішують якісь складні питання буття. Легкий вітрець цілує білі китиці акацій, і вони дзвенять ніжним неповторним запахом. Сонце ще веселе, проте йому набридло за день в небі, і воно крадеться до обрію: притомилося трохи. Камінчук зосереджено працює: пришиває гудзика до сорочки. Старий холостяк робить це по-звичному і вправно.

Потім він голиться, довго хлюпається в умивальнику, аж йому стара прибиральниця зауважує: "Василію Васильовичу, сорока схопить. Досить вже вам бовтатись". — "Солнце, воздух и вода — наши лучшие друзья!" — жартує Василяка. Він тільки наодинці дозволяє іноді собі посумувати. На людях же — завжди веселий і навіть буває іноді дотепний. Така вже в нього вдача.

На столі у Василя Васильовича різні пляшечки, баночки. Любить за собою доглянути Камінчук. Він довго стоїть перед дзеркалом — це слабкість усіх старих холостяків, — вивчає свою зовнішність і несподівано для себе залишається нею задоволений. А що, він не такий уже й поганий. Якщо не красивий, то, в усякому разі, симпатичний. Дівчата ще й зараз поглядають на нього, він це не раз помічав. Тільки моргни... Чорт забери, коли вже він насмілиться моргнути? А серед молодих вчительок у школі є такі, що...

Він методично натирає собі шию якимсь бальзамом, бризкається дорогими духами, одягається і йде в їдальню. Сьогодні о шостій вечора педрада, а з порожнім шлунком не дуже насаїдаєш...

За одним із столиків завуч побачив чорнявого вилицюватого чоловічка. Це був заступник начальника шахти "Нова-Горбачівська" Іван Сілович Штепа. Він впевнено й рішуче розправлявся з варениками.

— Присідай, завуче, може, чвертку роздушимо, — шепнув він Каїмінчукові. — Ми — акуратно. В кладовій. Ніхто не побачить. А щоб запаху не було — ложечку гірчиці в склянку, і порядок.

Василь Васильович відзначив у думці, що Штепа вже хильнув: невеличкі його очиці наче в маслі плавали.

— На жаль, часу немає, — відповів він.

— А коли він у тебе був? — образився Іван Силівич. — Завжди відмовляєшся випити. І за віщо я вашу школу на ногах тримаю? За які такі заслуги? По доброті душевній, мабуть. І вугілля вам, і ліс, і ремонт, і мотори...

Камінчук мовчки сів за сусіднім столиком. Йому було неприємне товариство цього слизького чоловічка Штепи.

...Вареники були великі, як поросята, проте по-справжньому смачні: гарячі, в маслі, ще й смаженою цибулькою притрушені. Камінчук ліниво жував і знічев'я позирав за вікно, спостерігаючи, як на дорозі б'ються два півники. Півники б'ються, а зозуляста курочка збоку спокійно собі ніжить в пилюці.

Василь Васильович одвернувся і в якихось трьох метрах від себе побачив... очі.

Вони світили на нього з-під низько напнутої білої косинки цікавим, наче трохи здивованим поглядом. Камінчукові здалося, що ті очі то усміхаються до нього, то стають серйозними, злегка стривоженими і задумливими, немов перебігла в них легенька хмарка. На якусь хвилю очі відверталися, потім знову брали його в гарячий полон і наче про щось питали.

Камінчукові здалось навіть, що він відповідає тим очам, говорить їм щось потаємне й солодке, несподіване і не до кінця зрозуміле самому собі.

Дівчина зібрала посуду на столах і зникла. В їдальні зробилось раптом темно, стіни посіріли, а стеля понижчала й немов давила на плечі.

Він вийшов з їдальні схвилюваний. Намагався згадати, які ті очі: сині чи сірі, голубі чи карі. Ні, не пригадає.

Що це за дівчина? Чому раніше ніколи її не бачив у Горбачах?

Вже коли дійшов до високого шкільного паркану, захотілось повернутись до їдальні, ще раз глянути на дівчину, а може, в когось розпитати про неї. Він навіть зупинився. А потім подумав: "Біжи, питай, Василяко. Хай тебе там на сміх піднімуть. Скажуть: завуч школи, солідна людина, з дитячого віку вийшов, а за дівками упадає".

Ех, Василяко, Василяко! Тридцять чотири роки прожив ти на білому світі і ні на що рішуче не зважився. Завжди вагаєшся, сім разів одміряєш, а ні разу не одріжеш. Чого ти вдався такий тихий та нерішучий, матері його ковінька! А ти ж чотири роки пробув на війні і навіть орден одержав за героїчний вчинок. А тут, в мирному оточенні, — наче тебе підмінили.

Так картав себе Камінчук, прямуючи до школи.

Ой, як же йому не хотілося йти сьогодні на педраду. Набридли вже йому оті всілякі засідання. То семінар, то предметна комісія, то місцевком, то виробничі збори і всюди завуч повинен бути присутнім, наче без нього не освятиться.

Тяжка ноша випала на твої худі плечі, Василяко.

Камінчук сам собі дивувався: ніколи ще такі крамольні мислі не заповзали до його голови. Взагалі ніяких приводів не було для подібних думок. А сьогодні — наче гедзь укусив чоловіка: став Камінчук дразливим і незадоволеним всім і вся!

І він знов подумав про ті незвичайні очі — допитливі, трохи здивовані, темні, як нічка, і ясні, як день.

Вже потім, сидючи на засіданні педради, Камінчук заспокоював себе. Чому він так загорівся? Звичайна дівчина. Нічого особливого. Не така вже вона й красуня. Так собі. Пхе!..

Хто їх придумав, отих солов'їв?

Кажуть, жив колись у Курській губернії один дід. Великий був митець півники ліпити. Зробить і роздасть дітям. А ті бігають та свистять. Одного разу виліпив він якусь незвичайну птичку, вдихнув у неї теплий дух, а вона пурхнула з рук та й полетіла геть.

І пішли од неї курські солов'ї. і розселилися вони по всій земній кулі. Чарівним щебетанням безнастанно славлять вони людську працю, золоті руки людські, що з неживого творять живе й співуче, а живому не дають померти.

Може, це легенда, але багато хто вірить, що солов'ї — справа рук мудрого курського умільця.

Коли слухаєш солов'їв — умирати не хочеться, так вони душу захоплюють своїм тьохканням. І що їм до того, отим сірим співучим птахам, що, може, в тебе турбот повна голова, що, може, тобі взагалі не щастить в коханні або ти вже давно сивий дід, а в такому віці вже не до солов'їв? Забираються вони, бідові, кудись якомога вище, вмощуються між зеленим гіллям і починають, починають. Онде, чуєте? Ні, не там, трохи осторонь. Ну й щебечуть, сучі діти. Молоді, слухаючи їх, гаряче мріють, а старі молодість згадують. Колись, мовляв, і ми були молодими.

Навкруги — зелень. Море зелені. Гілочка об гілочку чирк-чирк. Листочок до листочка прихилиється — шепочуться про щось, наче знають таємницю і криються з нею від людей. Вони, ті листочки, й солов'їв заховали в зеленому шумовинні.

Найбільше солов'їв на шкільному подвір'ї. Школа стоїть уся в зелені, світла, простора — аж три поверхи. Вікон — в сотню не вбереш. Хороша школа.

Директором в ній — Микола Петрович Вільховий.

Тільки чому це згадалися йому ті солов'ї, коли весна пройшла і вже ні вдень, ні вночі не чути чарівного солов'їного співу в густому верховітті? Та й те сказати — хіба йому, директоріві, думати більше ні про що? Мабуть, згадав він про них тому, що недавно ще, наче вчора, була весна, співали солов'ї в бузку, а зараз вже червень кінчається і треба готуватись до нового учбового року. Роботи, як кажуть, по вінця.

В Миколи Петровича — не солов'ї, а солов'ята. їх понад тисячу щороку за партами сидять, та такі вони щебетливі, такі життєрадісні й співучі — не зразу спиниш.

Правда, школа зараз помітно спорожніла. Залишилися тільки десятикласники — їм ще два екзамени складати. Це вже, можна сказати, дорослі соловейки. Ось-ось випурхнуть з гнізда та й полетять шукати кожен свою гілочку на великому дереві життя. А йому, директоріві, не зменшиться турбот: іншим солов'ятам крильця треба відрощувати. Та хіба тільки йому одному той клопіт? Усьому вчительському колективу з дня в день робота!

Микола Петрович підняв з столу якогось папірця, прочитав його уважно і сердито насупився.

Чорт зна що! Навчальний рік ще не закінчився, а товаришка Торба вже вдруге

нагадує, щоб терміново надіслали статистичний і письмовий звіти за рік. Це ж буде липа, а не звіт, оказамілювання, а не державний документ. І завжди ця Параска Йосипівна придумує таке, що їй на голову не налазить. Коди не з одним підсунеться, то з іншим, а не дасть спокійно працювати.

Перебуває вона на посаді районного інспектора і просто закохана в наради та нарадки: нікому — ні директорам, ні завучам, ні вчителям — не дає довго засиджуватись у школі. Після того як вийшов новий Закон про школу, Торба їй зовсім збилася з ніг в гонитві за новими оригінальними заходами'. Придумала силу-силенну всяких форм, зведень, звітів. Вимагала від кожного, щоб сьогодні посіяв, а на завтра вже їй уродило. Якось Микола Петрович сказав їй на нараді, що кожна серйозна справа не терпить поспіху, то вона відрубала йому різко й категорично:

— Менше думайте і більше робіть! Мислителів розвелось...

— Але ж робити треба з розумом, а не за принципом "Шумимо, братця".

Торба їй зовсім ошкірилась:

— Ви мені тут діла не пришивайте, товаришу Вільховий. Я вам перша пришию. Якщо вам не подобається новий Закон про школу — так прямо їй скажіть. Проте ми це їй самі бачимо. І будьте певні, зуміємо швидко зробити належні практичні висновки. Он директор двадцять четвертої товариш Відерник — той довго не думав, а одразу завіз у школу врубову машину і трактор. От вам вже їй зв'язок школи з життям, з виробництвом.

— Машина й трактор іржавіють під дощем, та їй більш ніякої поки що з них користі, — зауважив Микола Петрович.

— А в вас, шановний товаришу Вільховий, поки що їй іржавіти нічому. Чим же ви хизуєтесь?

Торбі важко було заперечувати.

Микола Петрович поїхав якось у радгосп. Трактора йому не дали (не було списаних в брукт), але він привіз звідти стару, поламану соломорізку.

— Для чого ти припер це залізччя? — спитав його тоді здивований Камінчук.

— На предмет оказамілювання, — серйозно відповів Вільховий і додав: — Доки чогось путнього не придумаємо.

Це було давно, але Микола Петрович пам'ятає, як соломорізка потішила тоді вимогливе серце Параски Йосипівни.

— От ви вже їй починаєте виправлятись, — сказала вона з задоволенням, заглянувши якось у школу. — Соломорізка. Любо подивитись. Політехнізація в наявності. Що ви з нею робите, з цим агрегатом?

— Поки що нічого, — відповів директор.

— Придумайте що-небудь, придумайте, — радила Торба. — Вивчіть будову або що... Принцип дії... Бо ми строго питаємо.

Але життя повело по іншому річищу. Соломорізку згодом здали в металевий брукт, а колії утвердились класи з виробничим навчанням, п'ята школа почала готувати токарів, електрослюсарів, мулярів, а зараз от дійшла черга до машиністів електровозу.

Все робилось серйозно і без гарячування.

Вільховий взяв зі столу інший папірець. Це був рахунок з магазину на п'ятнадцять пирососів. У директора очі полізли на лоба. Які пирососи? Кому вони потрібні? Що завгосп собі думає? Тут стільців немає, а він розтринькує гроші чорт зна на що!

Він наказав покликати завгоспа.

Той пройшов і сказав:

— Слухаюсь!

— Це ти, голубе, виписував пирососи? — грізно запитав директор.

— Точно так!

— Що ти з ними робитимеш? — підвищив голос Вільховий.

— Я на них, звісно, сидітиму, — спокійно відповів завгосп. Огрядний, широкоплечий, він ніколи не хвилювався, цей колишній старшина інтендантської служби.

— Де це ти бачив, щоб на пирососах сиділи?

— Та на яких там, господи, пирососах? — мляво відповідав завгосп. — Звісно, на стільцях.

— Не мороч ти кінець кінцем мені голову.

— Слухаюсь. Скажу толком. Банк — він же стільців для шкіл не пропуска, а пирососів хоч вагон бери. Так я виписав пирососи про людське око, для форми. Ну, банк, звісно, пропустив рахунок. А в магазині на ці грошики візьму сто двадцять стільців, та й кінці в воду. Як кажуть, шито-крито.

Побачивши, що директор сердито супитьсся, колишній інтендант почав виправдуватись:

— А що ж було робити? Ви ж самі мене без солі, звісно, з'їсте, як я не поставлю стільців у актовий зал. Брешу, скажете? Отож...

Вважаючи, що переконав директора, завгосп вів далі:

— Аз завідуючим магазину я швидко домовився. Вже й півлітри розпили. Розчудесний чолов'яга.

— Слухай, Тимофійовичу, — сказав директор після довгої мовчанки. — Ти ж мене колись отак на лаву підсудних посадиш.

— Звісно, ВДВОХ сидітимемо, — мирно відповів завгосп і додав: — Не сердьтесь. Всі так роблять. А я що, дурніший за інших?

‘ — З фарбою як оправи? — перебив його директор.

— Нема поки що фарби. Вірніше, фарба є, а от оліфи, хоч запали, немає.

Микола Петрович чортихнувся в душі: вічно з цим ремонтом неполадки.

‘ — З-під землі дістань оліфу, — сказав Вільховий.

— Слухаюсь. Буде сполнено, — відповів завгосп. — Це діло просте: я знову ж таки тому завмагові пару стільців подарую, а згодом спишу їх по акту. І оліфа буде як з-під землі...

— Я тобі подарую!.. Я тобі спишу! — вже не на жарт розсердився Микола Петрович, і колишній інтендант поспішив ретируватись.

Директор нетерпляче поглянув на годинника. Він чекав інженера з шахти — Погрібного. Той згодився по сумісництву викладати виробничу справу в дев'ятих класах — з наступного навчального року, а для конкретної розмови не з'являється. Все чогось крутить, зволікає.

В кабінет зайшов завуч і мовчки сів на диван. "Явно він не на ту ногу ступив сьогодні", — подумав директор, поглянувши на сердите обличчя Камінчука, і спитав:

— Бачу, щось муляє тобі...

— Закохався! — бовкнув Камінчук.

— Не вірю, — відповів директор. — Скоріше світ перекинеться, ніж ти зумієш виявити ніжні почуття.

— Що в мене — глиняне серце?

— Просто нема в тебе такого талану. Ти монах за своєю природою.

Проте директор незабаром зрозумів причину поганого настрою Камінчука.

— Як я можу закінчити отой статистичний звіт, якщо десяти класи ще двох екзаменів не склали? Що я — прозорливець? І взагалі кому такий звіт потрібен? — сказав завуч.

— Не хвилюйся, Василю Васильовичу.

— А ти, Миколо, не прикидайся спокійним. Сам теж переживаєш і обурюєшся, а хитриш, криєшся. Що я тобі учень, перед яким треба демонструвати витримку?

. — До чого ця мораль? Я все ж таки директор?

— А ти, директоре, думав про те, що вересень і не за горами?

— Ну?

— А де наші кадри, ти мені скажеш? Ти мені скажеш, хто в новому навчальному році вестиме в шостих і сьомих класах слюсарну справу, а в дев'ятих — виробничу? Думаєш, міськвн тобі на тарілочці піднесе? Тримай кишеньку...

— А ти думаєш — нове діло так просто починати?..

— Знаю. Але злюся, що все в нас тонко і все рветься. І так з року в рік.

— Не злишся ти, а хникаєш. Не так уже в нас тонко, і нічого не рветься. Нерви в тебе, видно, не в порядку. Що за мода — занепадати духом? Ходить чоловік — як чоловік, сумлінно робить своє діло, веселий, впевнений в собі і раптом... бах і скис. — Миколі Петровичу прикро було за свого щирого друга, і він аж розхвилювався. — Ти оглянься назад, на сорок шостий рік, порівняй, і тобі стане ясно: рветься в нас чи не рветься.

Він встав, мовчки походив по кабінету, напився води, потім підійшов до Василя Васильовича, поклав на хвилюшку руку йому на плече й запитав:

— Пам'ятаєш, Василяко, зиму з сорок шостого на сорок сьомий? Ми тоді ще в семирічці з тобою працювали на двадцятій шахті. В шинелях ходили обидва і більше нічого з одєжі у нас не було. Я теж тоді холостякував. Основний раціон — камса. Цукор — не гарантований. Хліба — вісімсот грамів. А ми з тобою ще й пісні співали. Аякже — війна закінчилась. Живі-здорові повернулись з фронту. Чого нам ще?..

Василь Васильович раптом несміливо посміхнувся.

— А оту гніду кобилу пам'ятаєш? — запитав Вільховий.

— Миколо, ти чорт! Ти чорт, а не чоловік, Миколо, — (промовив він. — І звідки в тебе таке вміння розважити людину в потрібний момент? Кобилу, кажеш? Якже, пам'ятаю.

Було це — ого-го коли було, а от згадалося у всіх деталях.

...Вони зайшли в стайню шахтного кінного двору і в самому кутку побачили сухоребру гніду кобилу, що повільно жувала жорстку, колючу соломку.

— Збрехав бісів дід, — вилаявся Камінчук. — Казав, коней нема, а тут стоїть така красуня.

Завідуючого кінним двором вони знайшли в сарайчику біля "буржуйки", від якої приємно пашило теплом.

— Грієтесь? — спитав директор.

— Ну, хоч би й так, — похмуро відповів завідуючий, старий однорукий інвалід, догадавшись, мабуть, чого прийшли ці два сердиті товариші.

— А в стайні стоїть гніда кобила, — заявив Камінчук, наче це й справді було логічним продовженням розмови.

— Ну, хоч би й так, — вів своєї завідуючий.

— Ви от грієтесь біля буржуйки, а діти в школі гибіють од собачого холоду, — промовив директор. — Чорнильниці примерзають до парт.

— Ну, і що ж?

— В школу вугілля треба завезти.

— Нема кому. Людей нема.

Директор із завучем презирнулися.

— Самі привеземо.

— Бачили ж, що кобильчина на ладан дише? Харчів же чортма... Десь упаде — не підніметься.

— Не впаде! Ми її на руках, — рішуче сказав Камінчук.

— Ви хоч запрягати вмієте? — запитав завідуючий. Він остаточно капітулював.

Камінчук і Вільховий запрягли гніду в сани і виїхали з двору. І тут Василь Васильович помітно скис, його зовсім не приваблювала перспектива забруднити в вугільний пил єдину шинелю.

— Може б прибиральниць послати? — несміливо запропонував він.

— Отих дівчаток? Що ж вони зможуть? Закоцюбнуть на морозі та й усе, — заперечив Микола Петрович. — Та й з конячиною не справляться.

— Тоді давай семикласників прихопимо. Вантажити допоможуть...

— Не хитри, Василяко. В мене теж єдина шинеля. Вичистимо.

Камінчукові стало соромно. Справді, що він, боїться ручки забруднити?

Десятник вугільного складу попередив їх, що вугілля з купи треба брати лопатою підряд. Такий наказ.

Оцей штаб? — обурився директор. — В тебе, товаришу, бог є в животі?

— До сімнадцятого року був, а зараз весь вивітрився, — спокійно відповів десятник.

— Твоя дочка в школу ходить? Там же собачий холод. Хіба ти не розумієш?

Уламали й десятника.

Коли сани були навантажені великими блискучими грудками вугілля, Василь Васильович урочисто підняв батіг і цьвохнув конячину. Гніда смикнула, і сани повільно попливли з пагорка.

— Ти бачиш, як вона йде? — сміявся Камітчук. — Як манірна баришня перед парубками.

Гніда погойдувалась з боку в бік, часом легенько спотикалася або витанцьовувала на місці, а потім знову збиралась з силами і важко посувалась по наїждженій сніговій дорозі.

Школа стояла на горбку, і до вугільного сарайчика треба було проїхати через великий замет.

— Може, розчистимо Дорогу? — запропонував Микола Петрович.

— На дві години роботи, — заперечив Камітчук. — Думаю, що проїдемо. Підсобимо трохи, вискочимо та й скажемо "гоп!".

Проте на самому, здавалося б, надійному місці, коли вони думали, що все страшне позаду, гніда раптом посковзнулася, зробила якийсь невиразний реверанс і гепнулася набік.

— Гоп! — ісказав директор.

А завуч тихо промовив:

— Пробі!.. Дослід не вдався.

— Відпочине й підніметься, — впевнено промовив Вільховий. Завуч ненароком озирнувся і поліз рукою до потилиці.

— Зараз буде трагікомедія, — зашепотів він. — Завідуючий кінного двору ззаду тюпає. Неодмінно побачить нашу експедицію.

Вони ладні були крізь землю провалитися.

— Я зараз розставляю поли, і він ні біса не побачить, — серйозно сказав Василь Васильович. І звідки в нього з'являлось бажання жартувати в найскрутніпті моменти?

Завідуючий м'овчки обійшов навколо підводи і зробив не дуже приємний висновок:

— Ех, ви, невдахи... Загнали кобильчину.

Обидва візничі винувато мовчали, а завідуючий випряг гніду і злегка вдарив її долонею по шиї. Вона зробила рйівок, другий — стала на ноги, фиркнула і струснула шкірою.

— Сани не забудьте на місце доставити, — буркнув завідуючий і повів гніду до кінного двору.

...Якийсь час сиділи мовчки, захоплені спогадами. Першим порушив мовчанку Вільховий.

— Тоді ми лише мріяли про такі умови, в яких працюємо зараз, — іпромовив він. — А труднощі — що ж. Час ставить нові завдання, от і маєш нові труднощі. Без них, я.думаю, нудно було б на світі жити.

Обережний стукіт у двері перервав розмову.

Це нарешті прийшов Погрібний — ще зовсім молодий інженер років двадцяти семи, із смаглим повновидим обличчям і густою чорнотою шевелюрою. Він був занадто огрядний для своїх років, і Василь Васильович подумав: "З фізкультурою тобі, хлопче, подружитися не завадило б. В футбол грати, пудові гирі піднімати".

Інженер м'яко ступив на килимок, пройшов до столу директора і, подаючи йому руку, іпромовив несподівано тоненьким, як у дівчини, голосом:

. — Здрастуйте, товаришу Вільховий.

Завучеві він руки не подав, лише злегка вклонився в його бік.

— Сідайте, будь ласка, — сказав директор, окидаючи оком постать прибулого.

Інженер дивився на директора лагідно і приязно.

fe Погрібного, між іншим, була Дуже своєрідна і цікава манера розмовляти з людьми. Зовні нічого не було помітно: звичайна делікатна розмова. Погрібний вживає в ній хороші, приємні слова, мило усміхається, де треба ніяковіти — ніяковіє, де треба злегка захоплюватись — злегка захоплюється, заглядає в очі спів бесідникові щиро і приязно. А от коли б узяти та й зазирнути Погрібному всередину, то наче сидів там сатани і нашіптував своє.

— Отже будемо сподіватися, товаришу інженере, що ви з часом зробите наших учнів водіями електровозів, — промовляв до Погрібного директор. — Що ж, поскільки у вас є таке бажання, то... "Яке там в біса бажання, — думає Погрібний, — Просто хочу заробити якусь сотню. На "Москвич" не вистачає".

Але вголос він цього не говорить. Обличчя його набирає догідливого виразу і сяє:

— Я, знаєте, захопився цією ідеєю. Водії електровозів — це такий чудовий і такий потрібний фах.

— До речі, — продовжує Микола Петрович, — я вже домовився з начальником шахти про те, щоб там не чинили перешкод вашій педагогічній практиці.

"Домовився б ти, якби начальнику в райкомі гайку не прикрутили".

— Я дуже вам вдячний, товаришу директор, — відповідає Погрібний і всім своїм виглядом засвідчує своє зворушення. люда на свою голову всяких мудрих слів: "Фонд всеобучу", "суботники", "промадськoкорисна робота"... Діти й ті навіть під час канікул по горло завантажені.

Син Филимона Прокоповича Віктор Ворона сидів на даху і вправно прибивав дошки до крокв, час від часу занепокоєно, як здалося Миколі Петровичу, поглядаючи на батька.

— Отож чорти носять по верхах та по дахах, а як ноги повиламає, ніхто й копійки не заплатить, — вигукнув Ворона, помітивши сина.

"Он як ти мислиш", — подумав Микола Петрович.

— Ну, що з нього за робочий, — вів далі Ворона. — Дитина ж ще!..

Директор глянув на Віктора, потім на батька й усміхнувся.

— Він у нас, можна сказати, заслужений майстер будівельної оправи. Незабаром в комсомол приймемо.

Филимон Прокопович скривився:

— Яз нього прокурора зроблю, юриста, а не будівельника.

— Що ж, хай вчиться. Він хлопець здібний, — не заперечував директор.

Батько з острахом поглядав на сина. Він смертельно боявся висоти і думав, що всім так само страшно, як йому.

— Віктор останнім часом часто хворіє, — вкрадливо почав він. — Звільнили б ви його. Голова в нього болить і температура буває.

Директор зиркнув на Ворону і вирішив, що старий лукавить.

...Віктора насторожив несподіваний батьків візит, і хлопець нервувався. Почувши, що батько його гукає, здригнувся і ненароком черкнув себе по руці ножовкою, якою відпилював дошку. Бризнула кров. Затиснувши ушкоджений палець, він зліз із даху.

— Якщо ти хворий, чому ж ходиш на будівництво? — докорив йому директор.

Віктор, тримаючи руку ззаду, здивовано поглянув на батька й опустив очі.

Филимон Прокопович зазирнув хлопцеві за спину і розпачливо вигукнув:

— Боже, та з нього ж кров цебенить! — Сердиті його очі метали блискавиці.

— Ходімо додому, поганець! Слова за себе сказати не наважишся, — гнівно вимахував він кулаком. — Каторгу цю ходиш одроблять. — Потім обернувся до директора і закінчив:

— Прийде час, я декого виведу на чисту воду. Я теж грамотний. Наживаєтесь на дитячій праці?..

Вже біля воріт догнала Віктора Женя Денисова з аптечкою, залила йодом поранений палець і забинтувала його. Вікторові соромно було дивитись їй у вічі. Дівчина помітила це і сказала ласкаво:

— Не горюй, Вітюпчику! Іди відпочинь. Доки свадьба скоїться, вавка загоїться. — І потім звернулася до старого Ворони: — І чого ви, дядьку Филимоне, паніку вчиняє-

— Дамо МИ йам два Дев'яті класи, понад двадцять хлоп яків у кожному. Коли по-справжньому візьметесь, ті орли невдовзі стануть добрими гірниками.

"Оівва, який швидкий! Захотів, щоб я тут переривався".

— Працювати я люблю, Миколо Петровичу, — рішуче струснув густою шевелюрою Погрібний.

— Хочу ще вам сказати, — вів далі директор, — що в нас ще немає програми підготовки водіїв електровозів, програми, яка б охоплювала весь гірничий комплекс робіт. Міністерство освіти не виробило ще такої програми. Але, як-то кажуть, на бога надійся, а сам не дрімай. От ми й вирішили скласти програму самі. Вже працює спеціальна комісія, до якої ввійшли наші вчителі та інженерно-технічні працівники шахти. Гадаю, що ви теж візьмете участь у цій роботі. По суті, це ваш безпосередній обов'язок.

"Як же ти, чоловіче добрий, швидко сідаєш на голову..."

— Звичайно! Я з радістю, — захвилювався Погрібний і очі його загорілися.

— Ну от і домовилися, — ^сказав директор.

Інженер, видно, не хотів кінчати на цьому розмову і поспішив запитати:

— Пробачте... А яка мені буде платня? — Він зніжковів, заїшарівся і з смуглявого

став темно-червоним, всім своїм поглядом показуючи, що бовіюнув щось недоречне і щиро кається.

Директор навівав суму і поцікавився:

— Це вас задовольняє?

"Малувато, та куди ж дінешся..."

— Пробачте, я так необдуманно запитав, — знітився Погрібний. — Справа не в грошах. Головне — за хороше діло беруся. Давно відчуваю в собі потяг до педагогічної роботи. Особливо після виходу нового Закону про школу.

Директор із завучем провели інженера аїж на подвір'я і тепло з ним розпрощалися.

— Слава богу, одна гора — з пліч, — радів Камінчук.

— Звалимо й другу, — сказав Вільховий. — Я оце хочу послати за дідом Солов'єм. Догадуєшся, для чого?

— Схвалюю. Але його, кажуть, нема зараз вдома. Мандрує десь.

— Почекаємо, — відповів Микола Петрович і раптом перескочив на інше: — То в кого ти закохався? Коли весілля?

Камінчук непевно усміхнувся:

— Притупилось у тебе почуття гумору, Миколо. Жарту не розумієш, — промовив івін і одвернувся, вважаючи тему вичерпаною. А сам знову згадав красуню, яку зустрів у їдальні.

А тим часом на шкільному подвір'ї відбувалось дивне стовпотворіння. Зводився будинок для майстерень. Творцями його були учні старших класів. Їх руді, чорні, русяві, біляві голови миготіли в проїмах вікон і дверей, маячили на даху, і не можна було зразу розібрати, чи ця галаслива юрба, обступивши майже збудовану вже споруду, щойно кинулася на приступ, щоб зруйнувати її, чи все-таки ці юнаки й дівчата роблять щось путнє і потрібне.

Серед цього гармидеру вирізнявся владний голос комсорга Жені Денисової, високої дев'ятикласниці — в синіх шароварах, червоненькій блузці, із рожевим бантом в русявих кісках.

Вона саме бігла кудись з порожнім відром в руках і зупинилася, побачивши директора.

— Справи ідуть успішно! — доповіла вона, блиснувши веселими очима. — Будівельні учнівські бригади із завданням справляються. Обшиваємо дах, вставляємо рами, навішуємо двері — під мудрим керівництвом столяра і завгоспа. — Вона була гостра на язик, ця Женя Денисова. — А дівчата шпарують. До нового учбового року приміщення нових майстерень буде, як іграшка.

Микола Петрович, вислухавши дівчину, посміхається і говорить:

— Ти коли-небудь втомлюєшся? Замурзалась — вдома не пізнають...

Він ще раз уважно оглянув будову, і йому стало тепло на душі.

Ох, ті майстерні. Скільки вони йому нервів попсували. Розмістили їх попервах в найдальшому закутку школи на третьому поверсі, але від грюкоту не врятувалися. Щоправда, швейна майстерня прикрошів не завдавала. Проте, коли йшли заняття в

слюсарні та столярні, тоді луна розлягалась по всіх класах третього поверху.

І от нарешті все вирішується: приміщення для майстерень незабаром буде готове.

Миколі Петровичу здається, що споруда ця складена з пісень: голос до голосу, пісня до пісні, і от уже будинок готовий.

Так думав директор, а до нього підходив Филимон Прокопович Ворона, чоловік років за п'ятдесят, худий, гостролиций, з довгим, як у дячка, хоч і ріденьким уже волоссячком.

Директор помітив Ворону.

— Отже кінчаєте? — замість привітання сказав Филимон Прокопович.

— Як бачите.

— І все це безкоштовно?

— Що? Що?

— Ну, діти, вони безплатно працюють?

— Авжеж. Вони й не візьмуть платні. Онде, бачите, лежить купа металолому. Учні збирали, а гроші за нього внесено в фонд всеобучу.

— Умгу, — буркнув Ворона, хитро прижмурившись.

— Вас щось цікавить? — допитливо поглянув на нього директор.

— Та як вам сказати, — уникнув Ворона прямої відповіді, стрільнувши очима кудись вгору. — Думаю оце, що навігадували те? Палець лише дряпнуло. Чи варто галас здійсмати з-за такої дрібниці? Я колись не так литку собі розпанахала, та й то...

Ворона поспішив зникнути за високим шкільним парканом.

* * *

Мабуть, кожен знає, що таке млинці. Це кругленькі, плоскі і масні штуки ніжнього, рум'яного кольору. Всі знають також, що млинці, як правило, гарячі, і їх їдять. Воїни непогані на смак, особливо, коли вживати їх з сметаною. На млинці тепер мода, бо у нас хороші врожаї. Більшість людей розглядають цей предмет кулінарії з погляду споживання. І вже менше таких, які б задумувались над проблемою їх виробництва, виготовлення. Така односторонність для декого виходить іноді боком.

...Федір Калинович Соловей сидить в літній кухні біля столу і про щось зосереджено думає. Перед ним торбинка з борошном і порожня каструля, а в Федора Калиновича від диму заплакані очі. Це він плитку освоював. Грубка нарешті розгорілася, і тепер треба вирішувати нову проблему. Що ж перше робити: води лляти в каструлю чи борошна сипати? Думка його працює активно. Чоло зморщене в гармоньку, і Федір Калинович раз у раз заклопотано погладжує стрижену голову. Він Голодний, як сім вовків, а через те замислюватись довго не доводиться: треба діяти. Соловей рішуче встає, наливає в каструлю води і сипле в неї борошно. Виявляється, що борошна насипано більш ніж треба. Федір Калинович доливає води і починає розбовтувати ложкою. Він так старається, що на лобі виступають краплинки поту. Нарешті з жахом помічає, що борошно збилося в безліч кульок. Старий трохи розгублюється: як же рятувати становище? Він бере з полицки дерев'яний затовкувач, — це така штука, якою затовкують сало, — і починає нещадно душити ті кульки. Вони поволеньки

розповзаються в воді, і ця процедура забирає не іменше півгодини.

А тут ще внук заважає. Дочка Федора Калиновича, що живе за річкою, принесла його сьогодні, щоб дід поняньчив, а сама подалася кудись у своїх справах. Внукові не минуло ще й двох років, але він такий бідовий та старий, що трьох семирічних замінить. Він шарпає діда за штани й тягне в хату, де лежить стара гармонія. Дідові ніколи йти до гармонії, він зайнятий приготуванням їжі. Тоді хлоп'як на знак протесту падає на підлогу, соває ногами і кричить, як оглашений. Дід нарешті капітулює, приносить гармонію в кухню і без відриву від виробництва виконує гопака, потім "ісербіянку" з репертуару паруботи двадцятих років і, страдницьки кривлячись, приспівує:

Де ти ходиш, де ти бродиш,
Сербіяночко моя.
Пувирки в кармані носиш,
Отруїть хатіш міня.

Хлопця, видно, влаштовує репертуар. Він плеще в долоньки, пританцьовуючи. Тонко, видно, розуміє музику, халамидник. Але дідові конче треба займатись ділом, бо натщесерце довго не співатимеш. Він оголошує концерт закінченим, відкладає гармонію і тоскно дивиться на грубку, на каструлю з тістом, на сковорідку і думає: "Як же у Василяни так просто все виходило?"

Нарешті виливає на сковорідку ополоник рідкого тіста і тільки тоді згадує, що вона не змащена. Він з люттю зшкрібає ножем тісто, і все починається спочатку.

Сковорідка шкварчить, щедро бризкаючи жиром на новенькі штани Федора Калиновича, а він і не підозрює, що вже заробив на горіхи від своєї Василяни.

Млинець приємно пахне, старий Соловей радіє, але передчасно. Бо на повний зріст встає проблема — як би той млинець перекинути на другий бік. Це йому якось удається, але тепер на сковороді лежить аморфна маса, яку нарешті знову доводиться зшкрібати ножем.

Млинці, не зважаючи на титанічні зусилля старого Солов'я, не витанцьовуються, і він вирішує підсипати в тісто трохи соди. Замість соди дід ненароком сипле лугу, потім люто спльовує, різко махає рукою і вискакує надвір.

На подвір'ї в Федора Калиновича живуть злії звірі: горластий червоний півень з цілим гаремом курей, пес Мурзик — лукавий підлабузник, і відверто нахабний кіт Мурчік.

Федір Калинович, помітивши, що на шворці під хатою не вистачає однієї тарані, шукає очима kota.

Мурзик закрутився навкруг стовпчика, до якого прив'язаний, і вже харчить. Півень виліз на дах коридора й енергійно гребеться в вишнях, що їх баба Василяна розстелила сушити. Побачивши таку картину, дід мало не застогнав, йому захотілось вискочити з двору і на весь світ закричати "Пробі, рятуйте!" або щось інше з подібного репертуару.

Але й цього бідний чоловік не встиг зробити, бо знадвору зайшло чорне негриня, несучи свої штани в руках. Як виявилось, це був його рідний внук — замурзаний, у багнюці з голови до ніг. Надворі було жарко, і хлоп'я вирішило побовтатись у калюжі

біля водорозбірної колонки.

Не встиг Федір Калинович порятувати внука, як побачив кота. Той, очевидно, злопавши тараню, крався за іншою. Дід в нестямі схопив кілок. Мурчик відчайдушно плигонув і вискочив у хвіртку, кілок з космічною швидкістю засвистів йому вслід.

І тут Федір Калинович почув переляканий крик. В двір зайшла Світлана, Солов'єва квартирантка. Страшний кілок щойно прохурчав біля її ніг, і дівчина злякалась

не на жарт. Вона не встигла ще нічого запитати діда, але він вважав, очевидно, за погрібне відповісти:

— З глузду з'їжджаю, хіба не бачиш? З усіма пенсіонерами таке буває?..

Світлана розсміялася. Це була висока й ставна дівчина, рівненька, як стрілочка, з високими тонкими бровами і золотистими косами. Вона недавно поселилася в старого Солов'я — після того, як перейшла працювати в їдальню при шахті "Ново-Горбачівська". Скучно було дідові з бабою Василюю у просторих хоромах, і вони взяли собі квартирантку.

За свої муки я, мабуть, в рай потраплю, — промовив дід, розповівши дівчині про свої невдачі.

— Все буде гаразд, дідусю, — заспокоїла його Світлана. — Зараз я викупаю цього бешкетника, а потім таких млинців напечу, яких ви зроду не їли.

Згадавши про млинці, Соловей відчув слабкість у всьому тілі, і його навіть трохи замарудило. Він був голодний, як сто вовків. Пішов у хату, приліг на диван і замислився.

Не знає він, чи всім пенсіонерам так, а йому нелегко живеться. Слід прямо сказати — каторжне життя: сиди, виглядай смерті з косою та помаленьку перетворюйся в домогосподарку.

(Після того, як Федір Калинович вийшов на пенсію і вкрай занудився, він почав придивлятися до своїх, так би мовити кол ег-пенсіонерів і зробив відкриття: ніхто з них не сидить без діла. Один в якійсь громадській комісії влаштувався й порпається помаленьку, інший навіть депутатом міськради став, і без нього там не можуть обійтися, третій захопився виноградарством чи кролівництвом. Знає навіть одного такого, що, попрацювавши сорок років, пошився в поети, почав писати роман у віршах під інтригуючим заголовком "Історія моеї жисті" та ще й примусив старого Солов'я читати перший свій рукопис.

Федір Калиновим почав учащати на шахту, в механічний цех, та підмічати там різні неполадки і недоліки. Новий заступник механіка, призначений на Солов'єве місце, був хлопець з характером і одного разу відрубав йому:

— Чого б я, діду, оце никав тут між залізничям без діла. Ішли б собі на лежанку крижі гріти.

— Шмаркач ти, мене вчити, — розсердився Соловей. — я тобі, зеленому, ще й як міг би в пригоді стати, бо хоч інститутів не кінчав, а більше за тебе знаю. Випустять отакого, як крізь зуби чвиркнуть, а він навіть старших поважати не навчився.

Через день він накатав дописа в місцеву багатотиражку, в якому обурювався, що на шахтному дворі цінні деталі іржавіють просто неба, а заступник механіка спотикається

через них і не помічає, бо в нього очі на потилиці.

Не встиг Соловей віднести дописа до газети, як ті злочасні деталі зникли з шахтного подвір'я: їх кудись прибрали.

Після такої невдачі Федір Калинович заглибився в побутову тематику. Біля шахтного комбінату не було чистилок, — отих самих, що об них люди взуття чистять, — і в дощову погоду всі несли бруд у приміщення. Хіба міг мовчати про це старий Соловей, який любив чистоту і гігієну?

Але й тут його спіткала прикрість. Газета з його дописом вийшла на другий день після того, як чистилки були поставлені. "Підвели ви мене, Калиновичу", — докорив йому редактор при зустрічі, і Соловей не знав куди подіти очі.

Так безславно закінчилась його кореспондентська кар'єра. Віїн присмирнів і подався до синів. Об'їздив усіх трьох за якийсь місяць чи півтора і тепер не знав, до чого руки прикласти. А вони аж свербіли до роботи, бо без неї хоч живим у могилу лягай. Хіба це його діло — з котами воювати?

Прийшла Світлана і сказала, що обід готовий. Федір Калинович лигонув добру гірку млинців із сметаною і відчув, що його життєвий тонус підвищується і настроїй кращає з хвилини на хвилину.

Перед ним сидів кіт Мурчик і ласо облизувався. Соловей кинув йому шматок млинця і погладив по сірій спинці. Потім посипав курям, нагодував собаку і добровільно загравав онукові "Бариню".

Та хіба ж він не оптиміст, Федір Калинович Соловей? йому оце за.раіз тільки жить та поживать. Синів виростив. Дочку віддав за хорошого чоловіка, старість забезпечена.

Він таки славно потрудився на віку. Це не жарт — почати малограмотним болтокрутом, а закінчити помічником механіка такої крупної шахти, як "Ново-Горбачіївська".

Прийшов він сюди з Полтавської області ще підліткам, коли тут був маленький шахтарський виселок і дві чи три шахти-мишоловіки, а навколо — толі горби, зарослі чебрецем, ковилою та полинем. А сьогодні тут хоч і невелике, а місто. Три крупні шахти, брикетна й збагачувальна фабрики, центральні електромеханічні майстерні. Хто все оце споруд жував? Федір Калинович Соловей. І такі, як він.

Надворі припікав липень, червоніли вишні за хатою, і кіт вигрівався на сонечку, ліниво простягтись під хатою. Завзято кукурікав півень на паркані.

Федір Калинович викотив з сарайчика мотоцикла і почав в ар ожити біля нього, щось насвистуючи, йому схотілося в степ, де вітер, де сонце, де трави пахнуть.

Малий розбишака стояв збоку, вже вмийтий, причесаний, і настирливо повторював одну і ту ж команду: "Діду, їхать... їхать до мами".

— А ти, лопуцьку, кататимеш мене на ракетоплані, коли мені буде сто років? — з*35засміявся Соловей і посадив онука в люльку.

Але не встиг він викотити мотоцикла на вулицю, як прийшов сусідський хлопець.

— Просив директор, щоб ви завітали до нього сьогодні, — сказав він.

— Який директор? — здивувався Федір Калин оівич.

— Директор школи, — уточнив хлопець.

— От тобі й покатались, внуче, — промовив Соловей, не знаючи, що й думати. — *
Залишайся, мабуть, хлопчику, вдома, з тьотею Світланою.

Внук кинувся на землю і засовав ногами.

...Миколи Петровича в кабінеті не було, і старого Солов'я прийняв завуч. Він почав розмову так обережно і так здалеку, що Федір Калиновим нічого не міг второпати.

— Дорогий Федоре Калиновичу, — почав Камінчук аж наче урочистим голосом. — Завдання радянської школи на сучасному етапі розвитку полягає в неухильному її зближенні з життям, з виробничими процесами промисловості і сільського господарства. Новий Закон про школу передбачає політехнічне навчання, і через те...

— Я в курсі, — засовався на стільці Федір Калинович. — Не білоручок готувати, а робочих, одним словом, людей.

— Ви чудово розумієте, — ' почервонів завуч і про себе подумав: "Здається, вістуй не вийшов. Простіше якось треба".

Директор перед тим, як піти у справах на шахту, сказав Камінчукові: "Соловей повинен з'явитись. Ти хоч і у відпустці, але якщо я затримаюсь, попомони з ним. Делікатно, дипломатично, по-хорошому. Не злякай, гляди, старого".

Камінчук не наважувався сказати все одразу. А що, коли1 Соловей відмовиться? Тоді як? Тоді його Микола Петрович живцем з'їсть.

Федір Калинович, помітивши, що завуч чомусь замислився, зауважив:

— Було ж таке: випустять її, вертихвістку, з десятого класу, а вона нігті намаже фарбою та й сидить на батьковій шиї — ні за холодну воду. Женихів, бач, жде. Та не простих, а подай їй інженера з окладом, а то й вище.

— Ви тонко розумієте сучасний момент, — підтримав його завуч, — Проте одного розуміння всім наїм, на жаль, замало. Потрібні, насамперед, викладачі, які б знали справу і могли теоретично і практично...

Федір Калиновим ніяк не міг зрозуміти, чого від НЬОГО ХОЧУТЬ.

Справу врятував директор:

' — Ну як, Федоре Калинови'чу, згодні слюсарну справу в нас викладати? — кинув він з порога. — Не бійтеся, справитесь. Ми дамо вам дівчаток... Це смирний народ. — Директор поглянув на роз червонілого Камінчука й додав: — Думаю, ви вже порозуміліся?

Той безнадійно махнув рукою.

Соловей, почувши таке від директора, оторопів. Він підвів голову, підозріло поглянув спочатку на Камінчука, потім на Вільхового. Чи, бува, ці хлопці не тее?..

— Який же з мене педагогік?— нарешті спромігся він на слово.

— Не святі горшки ліплять, Федоре Калиіновичу, — заспокоював його директор. — Просто, як умієте, навчите дівчаток слюсарювати.

В розмову втрутився завуч.

— Не лякайтесь, Федоре Калиновичу, — почав він підбадьорювати Солов'я. — Це дуже просто. Прийдете в майстерню. Там чекатимуть на вас п'ятнадцять учениць. В

розпорядженні кожної слюсарний верстат, набір інструментів. Ви навчите дівчат користуватись інструментами, обробляти деталі. Спочатку покажете, потім ходитимете й дивитиметесь, як вони працюють. Ставитимете оцінки. От і все.

Федір Калиновим повірив на мить, що це й справді просто, і запалився:

— Чорт заberi! Це цікаво. Невже спробувать?

Завуч і директор по-змовіницьки презирнулись. Мовляв, зараз він згодиться.

— Дайте мені тиждень-другий подумати, — вирішив Соловей по-своєму.

Директор з завучем сумно подивилися один на одного. Школі конче потрібен був — викладач слюсарної справи. Вони шукають його ось вже три місяці. — Що ж, — підняв брови Вільховий, — думайте. Тільки, будь ласка, скоріше, бо час не жде. — Він узяв зі столу синеньку брошуру і подав її Федору Калиновичу.

— Ознайомтесь на дозвіллі з програмою слюсарної справи. Самі побачите, що чорт не такий уже й страшний.

...Соловей до вечора читав програму, а потім майже цілу ніч не спав. Перед очима кружляли терпуги, кронциркулі, зубила, молотки і всяке заліз'яччя. А коли нарешті склепив повіки, приснився йому химерний сон. Наче посадив він усіх своїх учениць на незапряжену бричку, не зумів направити куди слід, і покотилась. бричка з високого горба задом наперед. Вона врізалась в якийсь паркан, поламала його і опинилась в крутому глибокому урвищі. Дівчатка повисипалися з неї, як груші, а Солов'я переїхало колесом. Він прокинувся і вже не міг заснути до ранку. Болів поперек: мабуть, на сиру погоду.

А вранці знову поїхав у школу.

— Покажіть мені слюсарню, — сказав він директорові.

— Вона буде розташована в новому приміщенні, — пояснив Микола Петрович. — Ми ще не встигли її там устаткувати.

Вони пішли на третій поверх і зайшли в одну з кімнат, що раніше служила майстернею.

— Верстатів мало. Всього вісім? — Федір Калинович скептично оглянув приміщення.

— Воин в нас є, — заспокоїв його директор. — Їх нікуди було ставити.

— Покажуйте інструмент, — зажадав Соловей. В ці хвилини він нагадував більше інспектора, ніж людину, що вперше в своєму житті наміряється стати вчителем.

Директор відкрив шафи.

— Хіба це інструмент? — скрикнув Федір Калинович. — його мало, і він негодящий. Микола Петрович розвів руками. Мовляв, що є, те й є.

— Де ви його взяли, такий нікчемний? — допитався Соловей.

— Частину купили, частину шефи дали.

— Дали... — невдоволено буркотів Федір Калинович, — яНа тобі, боже, що мені не гоже?

— Інструменти будуть, не турбуйтеся, — запевнив директор.

— Чого мені турбуватись, — знизав плечима Соловей. — Я людина стороння.

"На нервах грає старий", — подумав Микола Петрович. А Федір Калинович і собі потихесеньку міркував: "М'яко стеле. А як спать доведеться? Може, не варто й спать".

На другий день опівдні він подався на шахту. Легкий смуток огорнув його, коли зайшов у приміщення нарядної, заставленої добротними гарними "театралками", увішаної плакатами, стінгазетами та зведеннями. На нього війнуло спогадами. Ось тут, біля дверей диспетчерської, він лаявся колись із головним інженером, бо той не хотів видати йому кабель для третьої лави. Отам, біля трибуни, його обіймав секретар райкому, вітаючи з орденом Трудового Червоного Прапора. А в цьому кабінетиків він у вільну хвилину "забивав козла" з хлопцями, не раз сам заслужено лазив під стіл або інших заганяв. Чи ж давно те було? Наче сьогодні вранці. А зарав він тут гість і тільки. Неспокійна якась теплота огорнула його серце, і воно забилося нерівно.

Начальник шахти — Михайло Михайлович — був у кабінеті сам. Сидів за столом, розбираючи якісь папери. Він підвівся. Запропонував старому крісло.

— Чи справді радий, чи тільки прикидаєшся? Всі ви стали тонкими дипломатами... — промовив Федір Калинович.

— Звідки у вас недовір'я? Хіба ви мене перший день знаєте?

Соловей глянув на купу паперів на столі.

— Бачу, що тобі ніколи, але не проженеш. Скучив я за тобою. Хороший ти, їй-богу, хлопець. Молодий, але нашого гарту.

Михайло Михайлович поморщився. Він добре знав старого Солов'я. Коли хвалить, значить, будь насторожі: розмова затівається не з приємних.

— Шахта виконує?

— Сто два проценти.

— Молодець.

— То люди, а не я, — Михайло Михайлович і справді злегка зніяковів. Пригладив густого темного чуба і стояв перед старим ветераном, як солдат перед командиром, — стрункий, акуратний, в модноіму костюмі.

— Що нового? — запитав Федір Калиновий, опускаючись в крісло.

— Агрегат "А-2" випробовуємо, спеціальну дослідну лаву утворили, — пожвавішав начальник. — Чули піро такий? Безлюдне виймання вугілля. В лаві ні душі, — а вугілля йде. Правда, чудо?

— Ну й як? — зацікавився старий.

— Поки що ніяк, але діло буде. Хорошу машину придумали конструктори.

— Цікаво, — зауважив Федір Калинович. — Загляну колись у шахту, подивлюся.

— Хоч сьогодні.

— Сьогодні я в іншій справі прийшов.

— В якій саме? — не терпілось Михайлу Михайловичу.

— Про погоду поговорити, — серйозно відказав Соловей. — Погода, кажу, надворі чудова. Тепло, ясно, мухи не кусають.;

— Все загадками? — образився начальник, відчуваючи, що розмова ускладнюється.

— Які там загадки? — одмахнувся Соловей. — Шкода, що липень кінчається — така

розкіш. Серпень пробіжить —і не помітиш, а там і вересень — так сніг на голову!

Начальник шахти встав і пройшовся по кабінету. Соловей теж встав, підійшов до вікна і, дивлячись на шахтне подвір'я, продовжував:

— Заходив я недавно в школу, з директором розмовляв. Він тебе хвалить, але сам я бачу, що погані ви шефи. Новий навчальний рік на носі, а в слюсарній майстерні інструменту нема.

— Ми їм давали! — Михайло Михайлович підняв руки, наче від чогось захищався.

Соловей різко повернувся і підвищив голос.

— Що ви давали? Старий мотлох, банцар'я всяке? Я б соромився говорити. — Він витяг з кишені папірець і поклав на стіл. — Тут я списав мінімум, який потрібен для шкільної слюсарні.

Михайло Михайлович перебіг очима список і підняв на Солов'я здивовані очі:

— Хто вас уповноважував?

— Ніхто. Моя совість... А декому її, на жаль, бракує. Думають, що школа — це діло десяте. Наче воїни самі не з школи вирости і не через школу людьми стали. Бачив я таких. Закінчить так-сяк десятирічку, стане поганим завмагом — через губу не плюне, пихатий такий. І з учителем своїм колишнім не вітається, вважає нижчим своєї гідності. — Помітивши, що обличчя Михайла Михайловича поволі наливається кров'ю, він додав сердито: — Не сердься, це не про тебе.

Начальник довго вертів папірця в руках, потім підняв голову.

— Все-таки багатенько...

— Не збіднієте, — уперто домагався свого Соловей.

Після деякого вагання Михайло Михайлович оказав:

— Гаразд. Перекажіть директору, хай виписує все це...

'Але Федір Калинович думав інакше.

— Дзвони кладовщиків, хай мені зараз же все видасть. А потім випишемо,, це справа формальна.

Михайло Михайлович скрушно сплеснув у долоні. Він непогано знав Солов'я, але не думав, що дід такий настирливий.

Федір Калинович перейшов тим часом від політики залякування до одвертих загроз:

— Веселого життя я тобі й надалі не обіцяю. Школі потрібне ще листове залізо, пруття всяке, дріт різної товщини. Незабаром прийду. Відмовиш — (битиму. У мене рука важка.

Солов'я нелегко було зрозуміти: жартує він чи говорить серйозно.

— Побачимо, — сухо промовив Михайло Михайлович. Він розсердився.

...Директор, завуч та викладач сільськогосподарської практики на шкільному подвір'ї вибирали місце для майбутніх теплиць. Федір Калинович підійшов до них і спитав:

— Куди, товариші командири, інструмент определить?

"Командири" були здивовані і зворушені, але виду не подали. Коли інструменти

були "определені", Федір Калинович завів мотоцикла. Завуч хотів спитати Солов'я, чіп ж він надумав працювати в школі. але не наважився.

Директор виявився сміливішим.

— Чи скоро ви вирішите одвічне і наболіле питання — бути чи не бути? — засміявся він.

Федір Калинович щось буркнув, але за гуркотом мотоцикла нічого не можна було розібрати.

Потім кілька днів він не з'являвся в школі. Микола Петрович не знав, що й подумати, проте турбувати старого вважав нетактовним.

...Одного ранку тишу шкільного двору знов розбудив гуркіт мотоцикла. "Соловей завітав", — догадався директор і вийшов на подвір'я.

— Давайте мені, Миколо Петровичу, з десяток добрих хлопців, — звернувся до нього Федір Калинович.

— ДЛЯ чого? — здивувався директор.

— Верстати встановлю в майстерні.

Хлопці знайшлися, і верстати було встановлено.

Соловей добре-таки втомився і залишився цим вельми задоволений.

— Знов відчув себе трудящою людиною, — говорив він, миючи під краном руки. — А то вдома за посиденьками та полеженьками мало не забюрократився.

Вже після того, як завів свого "їжака", наче щось згадавши, витяг з кишені папірця. Подав його директорові і хрипло сказав:

— Це заява. Прийміть, прошу вас, до свого колективу і мене — робочого чоловіка.

Завжди простодушне, з добрими лукавинками в куточках рота, обличчя його зробилось строгим і врочистим.

Василь Васильович Камінчук був натурою вразливою і мрійною. Іноді полонили його спогади.

Сьогодні згадалося йому дитинство, миле, безжурне, хоч часом і напівголодне. Пас він в дитинстві гусей з хуторськими хлопцями. Було йому тоді від горшка три вершка. Хлопці вважали себе курцями. За тютюн правив їм кінський кізяк, а от сірників не вистачало. Вони підпалювали коров'ячий коржик, і він тлів з ранку до вечора. Носили його по черзі. Дійшло й до малого Василя. Коржик чадів, виїдав очі, і тому їхлопець весь час, підтримуючи горіння, вимахував ним позад себе. І не помітив він, як пропав собі на штанях велику дірку. Ох і перепало ж йому тоді на горіхи: за втрату пильності сповна одержав те, що заслуговував.

А то тримав ще батько свині, хай їм грець! Двоє охлялих поросят. Бігали вони, як хорти, не втопишся. Одного разу пустив їх Василь на спориш, а сам загулявся і не побачив, куди вони гайнули. А вони гайнули в сусідський город підгортати картоплю. Господар зайняв свиней, замкнув їх собі в хлів і зажадав з Василевого батька контрибуцію. Текст мирного договору був написаний налигачем на Василевій спині.

...Загруз Камінчук у спогадах.

В першому класі разом з ним навчалась Ніна — чорнява, круглолиця дівчина. Дуже вона йому подобалась, навіть ночами снилася: то вирятовував він її з пожежі, то витягав з води, то давав прочуханки хлопцям, які кривдили її. Було в дівчини вдома багато всіляких книжечок з малюнками. Василеві дуже хотілось хоч у руках потримати ті книжечки. Він хотів дружити з Ніною, а вона відрубала йому якось:

— Я не люблю тебе. В тебе курчата на ногах.

...Як у калейдоскопі з'являлися перед ним епізоди (далекого дитинства. Спогади, спогади...

Але чому тобі, чоловіче, згадалися тільки прикрі випадки з твого життя?

Може, ота ясноока дівчина із їдальні журу на тебе наганяє?

Коли вже згадувати ті далекі роки, то згадуй все, і ти переконаєшся, що було твоє дитинство хоч і біднувате, але наповнене щерть подіями, веселощами, піснями.

Ще в дитинстві понад усе любив ти слухати пісні. Вони навівали на тебе то сум, то мрії, то веселощі — до кінця полонили твоє вразливе дитяче серце.

Колій минуло тобі років, може, з п'ять, полюбила тебе пісня про бідну чайку:

Ой, горе тій чайці, Чаєчці-небазі, Що вивеїла чаєнят При битій доірозі.

Тобі шкода було нещасної беззахисної пташки, і ти нишком плакаїв.

Мати твоя мала красивий і сильний голос, замолоду її навіть в церкву запрошували співати — на клиросі. Але в відношеннях з богом в неї ніколи не було належної теплоти й взаєморозуміння, псалмів вона не співала, а співала тільки народних пісень. Увечері, здоївши корову, напоїть вона тебе, малий Василю, теплим молоком, а потім, чекаючи батька з поля, сяде, було, на призьбі та й заведе:

Ой, у полі жито Копитами збито, Під білою барезою Козаченька вбито.

Ой, убито, вбито, Затягнуто в жито, Червоною китайкою Личенько накрита...

— Хто ж його убив, мамо? — запитуєш ти крізь сльози.

— Багатії, синку, куркулі, — зітхає мати. — Бо він за правду, за бідних селян стояв.

І загорялись твої очі рішучим вогнем — ' проти глитаїв, що вбили молодого незаможника, проти людської несправедливості. І болісно стало тобі, коли зрозумів, що не тільки беззахисні птахи, а й люди зазнають незаслуженої кривди на цьому світі.

А ще пізніше, КОЛИ 'ТИ підріс, то вже й сам співав у гурті біля колгоспної хати-читальні:

Грими-прими, могутня пісне, Мов ті громи весняних бур. Хай знає панство ненависне, Що наша Армія, як мур!

А ще згадай степ. Широкий, привільний, пахучий степ з триногами на могилах і холодною водою в криничках. Виловлював ти з хлоп'яками та дівчатами ховрашків, і співали ви пісню:

Гарно, гарно серед степу!

Глянь на південь, північ, схід...

Мені сонце косу клепле

Ще й мамтачку золотить.

Он ог а д и., спогади...

Все дитинство Камінчукове перевите піснями, уквітчане рутою та барвінком.

...А надворі вже темно.

Сонце електролампи золотить нікельовані бильця на ліжкові, промені стріляють Камінчукові в очі, і він мружиться.

...Він ще деякий час гойдається на хвилях спогадів, а потім з силою проводить долонями по обличчю, повертаючись до дійсності.

Ага, ота дівчина.

Вона вже котрий день не виходить у нього з голови. Він щодня буває в їдальні,, нишпорить (поглядом по всіх закутках, але дівчина як у воду' впала. Може, вона працює в якомусь далекому закапелку на кухні і через те в залі не з'являється. А йому ж конче треба побачити її... переконатися,, що вона не така вже й красуня, що нічого особливого в ній немає. Переконатися, заспокоїтися і забути її. Навіщо вона йому, справді?

Якось випадково кілька днів тому він побачив її на вулиці. З червоною шкіряною торбинкою в руках дівчина йшла йому назустріч. "Треба заговорити до неї"... — вирішив він, але серце шалено заколотилося, обличчя одерев'яніло, а язик зробився важким, великим, повстаним. Дівчина привітно, з цікавістю подивилась на нього, і він встиг помітити, що очі в неї карі.

Чудове, неповторне саяво випромінювали ті очі. Саяво те гріло, як тисяча сонць, і прохолоджувало, як степове джерельце. Були в тих очах — і степ, і море, і небо, і вогонь, і приязнь, і допитливість, і настороженість, і здивування, йому здалося, що й вона радіє зустрічі з ним.

Але так і не заговорив до неї: не наважився.

Минаючи Камінчука, дівчина востаннє зиркнула на нього, злегка зашарілася й опустила очі з довгими чорними віями. Дивна краса: коса золотава, лице біле, брови та вії чорні, а очі карі. Розминувшись, вони озирнулися водночас: погляди їх ще раз зустрілися і спалахнули.

"Яка вона вродлива! — подумав Камінчук, дивлячись услід дівчині і намагаючись пригадати, які в неї руки, обличчя, ніс, губи. Але марно. Очі засліпили все, як сліпить сонце.

Вона пішла направо вниз, повз магазин, потім наліво, біля шкільного паркану, і щезла за поворотом.

Відтоді він її більше не бачив.

Камінчук розчиняє війно і слухає музику, що доноситься з шахтарського парку. Парк розташований поряд з гуртожитком — черев дорогу.

Нудьга остаточно заволодіває Камінчуком і гонить з кімнати до людей, до молоді.

...Учні старших класів, побачивши завуча в парку, почали здивовано шептатися між собою і потихеньку зникали в темній гушавині дерев і кущів.

Василь Васильович вдивлявся в юні обличчя, сподіваючись наразитись на глузливі погляди (чого, мовляв, принесло сюди старого холостяка), але він швидко заспокоївся. Його наче не помічали. В потаємній надії зустріти між молоддю чарівну незнайомку,

він спроквола обійшов танцювальний майданчик, пильно придивляючись до дівчат, що групами й поодиноці сиділи на лавах під деревами, заглянув у багатолюдну і тиху бібліотеку й навіть в гомінку, пропахлу тютюновим димом більярду, але її ніде не було.

"Шукаю вчорашнього дня, — злився він на себе. — Та й на біса я їй потрібен, такий страхополох? Можна було б давно вже познайомитись, так ні, сміливості не вистачає".

Сердитий на самого себе, Камінчук рішуче повернув додому.

* * *

Це було старе розсохле, з поламаною ніжкою точило, що вже, видно, відслужило свій вік і всім виглядом аж просилось на відпочинок. Стояло воно в одному з вільних кутків слюсарної майстерні.

Старого Солов'я точилом, звичайно, не здивуєш. Він не те бачив за свої сорок років роботи в шахті. Але все ж новоспечений викладач ще перед початком учбового року, заходячи в слюсарню, кожного разу кидав у куток трохи спантеличені погляди і думав: "Для чого тут це кляте точило стоїть?"

Ще ніколи в житті Федорові Калиновичу не доводилось викладати в школі слюсарної справи, та ще в групі дівчаток, і до свого першого уроку він готувався з деяким душевним трепетом.

Соловей знав, що перший урок треба починати з вступної бесіди. Він довго ламав голову над тим, якою ж повинна бути та бесіда і про що в ній говорити. Звернутись за порадою до директора чи завуча не наважився, бо ті й так ходили заклопотані: робота було у всіх достобіса. Завуч щонаочі складав новий розклад уроків і щодня його переробляв. Директор мотайся то на шахту, то в міськвно, а в школі, де він, фактично, був найпотрібнішим, майже не з'являвся.

Після деяких вагань Федір Калинович вирішив присвятити свій перший урок самоточилові. "Коли вже воно стоїть в майстерні, то, мабуть, не випадково", — виправдовувався він перед собою.

Свій перший в житті урок Федір Калинович надумав провести так, щоб і комар носа не підточив. Він твердо собі усвідомив, що його основне завдання як викладача — ґрунтовно підкувати учнів практичними і теоретичними знаннями і навичками. Цього вимагала програма, а він встиг вивчити її досконало.

Що ж до практичних знань і навиків, то тут він počував себе господом-богом і навіть більше: сам колись не один рік слюсарем в шахті працював. А от теорія, сказати правду, цілий вік у нього відставала, як не бився. По цій причині і вирішив він, готуючись до першого уроку, насамперед налягти на теорію. Він переглянув безліч різноманітних книжок, але ні в словниках, ні в довідниках нічого путнього про точило не вичитав. Перше вересня тим часом невблаганно насувалося, і тоді (Соловей одважився виходити з скрутного становища самотужки. Що він — не зможе розказати дітям про якесь там погане точило? Та він, якщо треба, електромотор, пускач, врубмашину — з зав'язаними очима — збере й розбере! Точил він на своєму довгому віку сотнями, може, бачив і вже якось зуміє зробити належні теоретичні узагальнення.

...Насамперед, Федір Калинович накреслив схему точила. Потім написав

поширений план-конспект уроку. Точніше, це був своєрідний наукоподібний трактат про точило з точними теоретичними висновками і визначеннями.

І все-таки якось лячно було початкуючому педагогові перед першим уроком. Не в своїй наче опинився тарілці. Інша справа — шахтна нарядна, механічний цех, лава, де він працював, аж поки не вийшов на пенсію. Там Соловей був, як птах у небі. А тут, в школі, не тільки серед учнів — навіть серед вчителів почував він себе зв'язаним: слова зайвого не скажи, не плюнь куди здря, і навіть триматися повинен поважно й рівно.

Незважаючи на незвичайність свого становища, до уроку Федір Калинович приступив з великим ентузіазмом.

Дівчата чекали його в класі з нетерпінням і цікавістю. Ще б пак — Ти навчатиме вчорашній заступник механіка. Федора Калиновича вони знали добре ще й через те, що він ще не так давно на всякому весіллі йшов з гармонею попереду....Початок уроку вийшов дещо експансивним.

— Так що, дорогі товариші, — сказав Федір Калинович, — нічого байдики бити. Робочими людьми будете, а не білоручками, і це візьміть собі в голову. Робоча людина, можна сказати, землю на руках тримає. А вам чомусь прямо з десятирічки в інститут хочеться... А потім приходите звідти, а толку з вас... Теоретично ще туди-сюди, а практично...

Дівчатка прикинули і чекали, що ж далі буде.

— Зрозуміло? — запитав раптом Федір Калинович. Він намагався зберігати суворий вираз на обличчі, та якось ненароком на одну лиш мить добродушно усміхнувся.

— Зрозуміло! — хором закричали дівчата.

— Я багато бачив на своєму віку і немало знаю, — продовжував Соловей вже трохи спокійніше. — Якщо будете мене слухать, то навчу вас всяких премудрощів. І це вам пригодиться в житті. А хто нічого не тямить в слюсарній справі, той, взагалі, не людина, а каліка. Без слюсарної справи, дорогі мої діточки, на світі не проживеш. Ясно?

— Ясно! — вигукнули всі.

— Ну, коли так, то підемо в майстерню, — зраділо промовив учитель. — Він був вельми задоволений, що все так добре почалося.

В майстерні Федір Калинович познайомив дівчат з основними слюсарними інструментами, закріпив учениць за робочими місцями, а потім, розгортаючи приготовану схему, запитав лукаво:

— А що ото в кутку стоїть, бачите?

— Точило! — хором вигукнули дівчатка.

— Молодці! — відзначив Федір Калгановий і, розчинивши дівері майстерні (щоб не було так душно), надів окуляри в золотій оправі, взяв у руки конспект.

— Взагалі, на світі без точила не проживеш, — почав він.

...Під кінець уроку завуч школи Василь Васильович зайшов у коридор майстерні і почув упевнений, хоч трохи й пискливий голос Федора Калиновича.

— Зрозуміло вам? Зрозуміло? — доскіпувався викладач.

— Зрозуміло!

— От і добре. Тепер повторимо. Я запитуватиму, а ви відповідатимете так, як я вас навчив. Згодні?

— Згодні! — вигукнули хором дівчата і чомусь засміялися.

— Тихше, а то мені важко кричать. До мене причепився колись катар горла, і після того я навіть на весіллях не співаю... Так от, перше запитання: що таке точило? Скажи ти, білоголова, як тебе...

Білоголова встала, озирнулася на дівчат і чітко відрубала:

— Як ви й казали, точило — це агрегат, що служить для точіння всяких гострих, а іноді й тупих залізних, а іноді й не залізних предметів... Точила бувають ручні, ножні і...

— Досить. Молодець. Теорію знаєш назубок. Сідай... А тепер хтось скаже, з яких складових частин состоїть точило. От хоч би ти, чорнява, як тебе...

— Точило соїстоїть, — дзвінко почала учениця, — .з таких складових частин: кам'яний диск для точіння, коловорот для крутіння, корито або ящик для води, чотири ніжки для стояння точила і, нарешті, — вода...

— Молодець! — похвалив учитель. — Встигла, бідова, дослівно запам'ятати... Ти, здається, Івана Петровича, комбайнера, дочка? То ж я й бачу. їхня порода. Скажу батькові, що добре вчишся...

Він протер окуляри, ковзнув очима по учнівському списку і знов запитав:

— Що називається кам'яним диском? Ну, кирпата, давай.

— Кам'яним диском називається кругла і плоска каменя, що крутиться і безпосередньо предназначена для точіння.

— Трохи не так, як я казав, але поняття єсть. Далі. Що називається водою і для чого вона состоїть при точилі? Скаже моя сусідка по вулиці — Маруся... Ну, чого ж ти мовчиш, як у рот води набрала?

До завуча в коридор донісся стриманий сміх учениць і сердитий голос викладача:

— Ай-ія-яй! Така хороша дівчина, а, мабуть, мух ловила, коли я преподавав. Я ж і для тебе преподавав, а ти, мабуть, про вареники з сиром думала... Так слухай же. Водою називається змазуюча рідина, що вживається при точінні, щоб уникнути нагрівання металу до небажаної температури. Інакше метал одпуститься, стане м'яким і втратить бажані нам властивості. Повтори...

...На перерві, трохи збентежений почутим, Василь Васильович запросив Солов'я до себе в кабінет. Той зайшов серйозний і поважний.

— Покажіть, будь ласка, свій конспект, — сказав завуч. Він з хвилину переглядав написане, потім підняв очі й запитав:

— Де ви взяли все оце... точилознавство?

— Сам із себе. З голови взяв, — з гордістю промовив Соловей, не помітивши глузливого тону завуча.

— Ви й справді, бачу, серйозно... — почав Василь Васильович.

Як не важко було завучеві розчаровувати старого Солов'я, проте все ж він змушений був довести йому, що урок не вийшов.

— Я вас попрошу надалі не відступати від програми ні на крок, — порадив він. — З голови нічого не треба придумувати, все є в посібниках. А щодо точила — викиньте його геть. В столярній майстерні є електричне, коли треба — користуйтеся.

Федір Калинович тримався мужньо і не подавав виду, що вкрай збентежений прикрою невдачею. Чортове точило! Як воно підкузьмило його на самому порозі педагогічної кар'єри!

І він згадав млинці.

* * *

Для чого людині зморшки?

Вони даються їй, очевидно, для того, щоб легше було встановити її вік. Інакше б навіть дівчата не могли розібратись, де молодий хлопець, а де старий холостяк. Таким чином, зморшки — річ необхідна, і виникають вони не зразу, а поступово. Спочатку легенькі натяки, а потім вже й вони — хай їм всячина! Якби не було зморшок, то, певно, не було б і старості.

На обличчі директора школи Миколи Петровича Вільхового зморшок не більше і не менше, а рівно стільки, скільки потрібно тридцятишестирічній людині, яка прожила ні весело, ні скучно, ні багато, ні бідно, та ще й пройшла крізь всю війну.

Правда, Микола Петрович зараз у відпустці, то, може, навіть якась кількість зморшок і розгладиться, але на це не треба дуже сподіватися. Бо й у відпустці в Миколи Петровича клопоту повен короб.

Гірше нема, коли директор живе при школі. Тоді ти і директор, і завгосп, а буває й сторож... Навіть вночі іноді будять.

Прибігає нещодавно сторожиха — годині о дванадцятій ночі. Тільки перший сон прийшов до Миколи Петровича, а вона в шибку як затарабанить.

Вийшов він — куди дінешся. А може, щось серйозне...

— Що там скоїлось, Андріївно? — питає, сонно мружачись проти ліхтаря.

— Цілуються он там під акацією, — відповідає захекана сторожиха.

— Хто?

— Ваші десятикласники. Петров і Митякіна.

— Оце зараз?

— А ви прислухайтесь: аж виляски йдуть, — запевняє сторожиха. — Я помітила та й причаїлась. Він її цілує, а потім навкруг деревини на руках носить. А вона ж, знаєте, важка, гормопка. Підірветься, думаю, хлопець.

Вона йому каже: "Ах, Петя!" А він сердешний: "Ах, Зіна!" — і знову на руки хапає, аж очі йому вилазять.

— Будьте милосердні, Андріївно, — розсердився директор. — Хіба не можна було завтра про це сказати?

Андріївна зробила злякане обличчя:

— А якщо вони доцільуються до того, що будуть потім живі наслідки?..

...Отак і не було директорові спокою ні вдень ні вночі.

...У відпустку він пішов ще за місяць до початку навчального року, але, незважаючи

на це, відпускником себе не відчув. Тим більше, що районний інспектор Параска Йосипівна Торба сказала йому: "Хоч ідіть у відпустку, хоч не йдіть, золотий мій, а за підготовку школи до учбового року відповідаєте ви. Трапиться першого вересня казус, а він може трапитись, — я вас попереджую, — ми з вас питаємо! Я особисто обіцяю витягти вас тоді на раду міськвно і протерти з пісочком".

Торба любила передбачати неприємності та їх наслідки і робила це з насолодою, смакуючи. Вона малювала картини на зразок всесвітнього потопу або страшного суду і була вельми задоволена, коли впевнювалась, що настрахала співрозмовника.

Навчальний рік почався, на щастя, нормально, без казусів і надзвичайних пригод. Понад тисячу учнів знов сіли за парти. Великий шкільний механізм закрутився.

Коли минула гарячка, Микола Петрович вирішив зайнятися своїми домашніми справами. Як-не-як — все-таки відпустка.

Сьогодні він струже дошки. Білі кучеряві стрічки повзуть з-під рубанка і устеляють підлоту сараю, що його збудував Микола Петрович недалеко за шкільним парканом на своїй майбутній садибі.

Забудовники взагалі люди не дуже щасливі. Щасливі тобто, але не дуже. Вони люблять іноді жартувати. Кажуть, що коли замість найтяжчого покарання примусити людину збудувати собі дім, то з неї й досить. Кращої кари не придумаєш. Так воно чи не так, але будівництва — справа клопітна.

Микола Петрович зовсім неохоче приступив до будівництва. "Чого це я буду обростати приватною власністю?" — говорив він. Але дружина й слухати не хотіла. Вона запевняла, що весь світ тепер будується, що в них двійко діток, а третє, слава богу, скоро з'явиться, та ще й старих її батьків треба забирати в сім'ю.

І він здався. Махнув рукою та й взяв ділянку в шість соток. Поставив стіни, і залишилось небагато: почати й закінчити.

Взагалі фізична праця йде йому на користь. Останнім часом став він помітно товстіти. А коли взявся за будівництво — все як рукою зняло. Одна лише яма під льох збавила йому кілограмів два.

В сарайчику приємно пахне сосною, і Микола Петрович згадує свого покійного батька — теслю. Правда, батько був не тільки теслею. Він знав і шевство, і кравецтво, і слюсарну справу.

Син теж в батька пішов. Сам собі взуття чинить, а раніше навіть шив.

Сонечко височенько підбилося, вже й їсти захотілося. Приходить дружина, Ольга Петрівна, — огрядна чорнява молодиця з густим, трохи кучерявим волоссям, що почало вже сивіти.

Дружина ніде не працює, бо треба за дітьми доглядати.

Старший син в п'ятий клас ходить, молодший Б третій.

Щоб не було скучно, завела собі Ольга Петрівна невеличке господарство. "Для чого тобі оці качки, оці кури? — каже іноді Микола Петрович дружині. — Хіба тобі з дітьми мороки не вистачає?" "Звикла до господарства, — відповідає дружина і удавано дивується: — Невже ти не любиш борщу з курятиною?"

...Після обіду Микола Петрович знов забуває, що (він у відпустці, і йде на шахту в шкільних справах.

Михайла Михайловича він зустрів на шахтному подвір'ї.

— Спека, — (поскаржився начальник, витираючи хустинкою спітнілу шию, і додав: — Коли ти з'являєшся на шахті, мене бере страх. Думаю, знову щось прохати прийшов.

— Не прохати, а вимагати, — поправив його Микола Петрович. — Перевелися вже прохачі. Все поставлено на законну ногу, треба здійснювати зв'язок школи з виробництвом. За це їми обидва з тобою відповідаємо.

"Так-то воно так, — подумав начальник. — Але ти не дуже хвоста піднімай. Не схочу чогось дати — не дам, і нічого ти не зробиш. Або одержиш бажане після того, як побігаєш".

Але вголос він сказав:

— Все правильно. Тільки твій Соловей і без тебе життя імені не дає...

— Я прийшов сьогодні порадитися з тобою як з головою виробничо-педагогічної ради нашої школи, — продовжує Микола Петрович.

Начальник поморщився: видно, не звик ще до свого нового обов'язку.

— Кажі, ' — коротко кинув він.

— Рада, як ти знаєш, ухвалила збудувати на шкільному подвір'ї учбову лаву.

— Ота мені ще лава...

— Не кривись. Сам же ініціатор цієї оправи. Що ж нам, справді, було робити? Учнів у шахту не пускають, а практику вони десь повинні відбувати хоч у приблизних умовах.

— Слухаю тебе, — кинув Михайло Михайлович, підставляючи груди вологому прохолодному вітрові. — Вересень жаркий в цьому році... Дощ, мабуть, буде.

— Буде, — підтвердив Микола Петрович. — Земляні роботи в учбовій лаві ми вже закінчили. Тепер потрібен ліс: затяжки, стояки, шпали.

— Хитрий ти, директоре, чоловік, — засміявся Михайло Михайлович. — Радишся з головою виробничо-педагогічної ради, а підкрадаєшся до кишені начальника.

— А ти догадливий, — засміявся Вільховий. — Нам би з тобою тільки в мирі й жити: прекрасно розуміємо один одного.

— Добре, — сказав начальник. — Стояки одержиш безкоштовно: старі видамо з шахти. А за дошки доведеться заплатити.

— Я не заперечую, — хитнув головою директор і зробив другий захід — вже приватного характеру.

— Тепер звертаюсь до тебе, як до начальника шахти, — сказав він весело. — Ти знаєш, здається, що я будуюсь?

— Дожився чоловік, — розвів руками Михайло Михайлович, співчутливо дивлячись на директора.

— Я не хотів. Дружина з тестем насіли. Спробуй, відмовся.

— Кажі, — кинув завідуючий.

— Дошки потрібні.

— Туго з дошками: ми клуб капітально ремонтуємо. Дах ставимо, новий. Скільки тобі?

— Кубометрів з чотири.

— Дамо. Забудовникам ми допомагаємо. Це наш обов'язок, — промовив начальник, зрадівши, що директор не вимагає більше. ,

...В той же день Микола Петрович виписав у шахтній конторі чотири кубометри дощок для учбової лави і стільки ж для себе. Він зайшов до Штепи, заступника начальника, і показав йому накладні.

— Давай, Іване Силівичу, машину.

Маленький, чорний, рухливий, як жучок, Штепа хитро примружився:

— А півлітра буде?

— Велике діло півлітра...

— Я пожартував, я пожартував, — заспішив Штепа. — Ти не переварюєш таких розмов, знаю. Горілки не п'єш, цигарок не палиш, дівчат не любиш. Ти — святий.

Миколі Петровичу не подобалися жарти заступника.

— Потрібна машина, — повторив він.

Штепа зазирнув у накладні, круто зівів праву брову догори і пожвавішав.

— Залишай, Миколо Петровичу, в мене ці накладні і не турбуйся. Розпишись отут, а завтра надвечір буде тобі ліс. Клянусь всіма святими янголами...

"Вже причастився, сердега", — подумав директор, побачивши, що Штепа сьогодні дуже балакучий.

Штепа провів Миколу Петровича аж за поріг та все запевняв, що слова він дотримає, як завжди. Директор охоче йому повірив, бо заступник дотримував слова завжди після третього або четвертого нагадування.

Він був приємно вражений, коли на другий день вранці прибули дошки для учбової лави, а надвечір — для його садиби. Через кілька днів з'явилися стояки, шпали і рейки.

"Скидається на те, що мені сам біс дітей колише, — радісно потирив він руки. — Тепер учбова лава буде!"

* * *

— Про що ти, Василіяко, думаєш? — запитав Микола Петрович завуча, коли той зайшов якимось до нього на ділянку й, нічого майже не сказавши, сів на колоду, підпер щок долонею та й замислився.

Завуч ліниво (повернув голову.

— Мрію, — сказав він. — Прийшла б оце до мене дівчина, яка найбільше мені подобається, сіла б поряд...

— А ти б утік, знаю я тебе.

Василь Васильович злегка образився, але не подав виду. Він скорчив пустотливу гримасу і пожартував:

— Чого там утік... Ми б з нею в крем'яхи почали гратися...

— Серйозний чоловік, а верзе дурниці. Проте я помічаю, що ти останнім часом часто зітхаєш.

— Тобі здається, — запевнив Василь Васильович. Навіть свого кращого приятеля він не наважувався посвятити в свої сердечні тайни.

— Коли мені щось і здається, то лише одне, — сказав Микола Петрович. — А саме те, що пора б тобі одружитись. Доведеться, мабуть, ставити твоє персональне питання на профспілкових зборах і закатати сувору догану за безініціативність в цьому важливому ділі.

— Так уже й догану...

— А як же ти думав! Ганьба. Дитині тридцять п'ятий рік, а вона все бурлакує.

— Даю зобов'язання в найближчі тридцять років одружитися, — одбув жартом Василь Васильович і знов надовго притих.

Микола Петрович тесав колоду, а Камінчуку згадалася дівчина.

Ішов недавно увечері до виконкому на нараду і в одному з дворів ще здалеку помітив її. Вона стояла до нього спиною, розвішуючи білизну на вірьовці, протягнутій через усе подвір'я від ганку до сараю. Дівчина, очевидно, відчула на собі його погляд, бо раптом озирнулася і, побачивши Камінчука, схопила відро і, як кізочка, вискочила за хвіртку до водоколонки. Так і вибігла — простоволоса, в коротенькому домашньому платтячці, що ледве сягало їй до колін. Камінчук вперше так зблизька побачив її голі красиві руки, мармуїрово-білу, невимовно красиву шию, стрункі ноги.

У нього завмерло серце, коли він проходив у п'яти кроках від неї. Дівчина повернула до нього золотаву голову і, здалося, усміхнулась. Камінчук не спромігся відповісти на посмішку. Розгубився, почервонів і прискорив крок.

"Ех ти, пацан, — картав він себе на всі ізаставки." — До дівчини заговорить не вмієш. Що вона — іпринцеса яка неприступна? Чи одрубає голову за одне слово?"

Але пройшла хвилина, друга, і думки його потекли в діаметрально протилежному напрямі.

"Еге, бовкну щось, а вона одріже: "Чого вам, дядечку, треба, одв'язніть". Вона усміхається, але ж на лиці в неї не написано, що думає. Почне всім розказувати, що завуч, мовляв, приставав. Ганьба!"

І раптом в душі його похолело: вона ж з Солоїв'євого двору вибігала. Як він раніше не змикитив? Значить, там живе. Може, родичка яка?...

— Ну, як там в школі? — перерва® директор його спогади.

— Квартирантка, очевидно, — відповів Василь Васильович.

— Що? Що?

— Як і з ранку, очевидно, — спохватився Камінчук, — Ти ж заходив уранці. Нічого після того не змінилось. Роботи стільки — ледве встигаю.

— Потерпи трохи. Через півтора тижні вийду з відпустки.

— А ти в тій відпустці по-справжньому був?

— В бухгалтера треба запитати. Встановити факт по документах, — віджартувався директор і поцікавився: — Як там справи в Погрібного? Чи не здається тобі, що він трохи лукавий?

— Захопився, було, теорією, проводив заняття не на шахті, а в навчальному пункті,

— відповів Каїмінчук. — Програма відводить на практику більше двох третіх всього часу, а він цією практикою і не думавзайматися. Довелось поговорити... Ми ту лукавинку витягнемо з нього. Сьогодні збираюсь ще раз навідатись на його уроки.

Він знову схилив голову, . пригадуючи німу "сцену біля фонтану".

— Що з тобою сьогодні? — поцікавився директор. — Чи не вірші коханій складаєш?

— А що ж? Я в дитинстві писав вірші. Чого смієшся? Одного разу з-під мого пера почав виповзати зовсім-таки непоганий віршик:

Уж небо осенью дышало,
Уж реже солнышко блистало,
Короче становился день.
Лесов таинственная...

Далі явно напрошувалось слово "сень". Я був хоч і малий, але тонко це відчув. Проте вжити слово "сень" я не наважувався, бо не розумів його значення. А якщо такого слова зовсім нема в природі? Наляканий "сенью", я кинув віршувати, і Пушкіна з мене не вийшло.

...Коли в післяобідню пору Василь Васильович пішов на шахту відвідати уроки Погрібного, він не зразу знайшов там учнів своєї школи. Клас — як крізь землю провалився. В механічних майстернях нікого не було. В кузні теж.

Нарешті він догадався піти, на лісний склад.

Учні сиділи на траві і про щось розмовляли. Були вони в робочих спецівках і вже трохи заімурзані.

— Добрий день! — привітався він. — Де викладач?

— Пішов кудись. Наказав оцю стару лебідку відкопувати.

Всі повставали і взялися до роботи. Лебідка — стара й іржава — до половини вросла в ґрунт. Одні відкопували її, інші перекидали землю далі — в неглибоку яму.

Віктор Ворона — високий сором'язливий — завзято кидав лопатою, аж упрів. Відчувши на собі погляд завуча, підняв очі і якось несміливо, сумовито посміхнувся.

Василь Васильович помічав останнім часом, що хлопець ходить чимсь пригнічений, як у воду опущений.

Не знав завуч, що в нього пішло важке життя.

Не міг хлопець останнім часом зрозуміти свого власного батька.

Кілька днів тому в школі мав відбутися недільник по збору металобрухту. Дев'ятий клас, де вчився Віктор, взяв на себе зобов'язання зібрати не менше ста кілограмів брухту на кожного учня.

Не іміг не з'явитись Віктор на цей недільник. До того ж він намірявся допомогти Наді Коваленко, блакитноокій дівчині, з якою сидів за однією партою. Вона така хороша, та Надя: привітлива, люб'язна, не горда.

Віктор встав рано, поснідав і, сторожко поглядаючи на батька, почав одягати робочу одягу.

— Куди ото? — спитав батько.

— Недільник в школі...

- Ніяких недільників. Заробляєте гроші директорові на хату?
- Це неправда, тату... Це... — На хлопцевих очах забриніли сльози.
- Облиш одягання, — наполог на своєму старий Ворона. — Іди гуляй, якщо хочеш.

А в школі щоб нога твоя сьогодні не була.

Віктор довго блукав вулицями і не помітив, як опинився біля школи. Більшість учнів уже порозходились по виселку, а Надя Коваленко чекала його з своїм візком.

- Як на парад вирядився, — здивувалась вона. — Як же ти працюватимеш?
- Ще й як! — запевнив її хлопець.

Додому він прийшов аж після обіду, голодний і стомлений. На штанях красувались іржаві смуги, а на піджаці не вистачало двох гудзиків.

Батько, побачивши майбутнього юриста (йому дуже хотілося, щоб син став саме юристом) в такому непривабливому вигляді, ахнув, затупотів ногами, схопився, було, за ремінь, але потім зм'якшився — як-не-як, Віктор уже в дев'ятому класі — та й наліг на риторику. Він цілу годину розказував синові, що таке новий костюм, як його важко справляти, а також про те, що буває з дітьми, які не слухають батьків. Закінчив він свою тираду погрозами в адресу школи:

- Почекайте! Я вам покажу і брухт, і політехнізацію. Ось назбираю фактів..

Віктора насторожили і навіть злякали батькові слова. Так і ходив він останніми днями — мовчазний і пригнічений під враженням цієї розмови.

- Чиї добре працюється, Вікторе? — звернувся до нього завуч.

Хлопець випростався, довірливо поглянув завучеві в очі і відповів:

- Ще й як!

- Батько сердиться, коли отакий замурзаний додому приходиш?

Віктор кинув коротко:

- Буває. — І знову взявся за лопату.

"Важкенький характер у старого Ворони, — додумав Василь Васильович. — Лекції про трудове виховання його не проймуть. Такого силою ламати треба, щоб не стромляв палиці в колеса..."

Погрібним, нарешті, прийшов. Він винувато блимнув очима і сказав, що відлучався водички попити. Василь Васильович демонстративно глянув на годинника і подумав: "Я чекаю тебе вже тридцять п'ять хвилин. Цистерну за цей час можна випити".

Погрібний зрозумів завуча, густо почервонів і зніяковів, як дівчинка.

Вони відійшли вбік, щоб хлопці не чули їхньої розмови.

— Минулого разу ви, товаришу Погрібний, відпустили учнів на сорок хвилин раніше строку. Чиїм це пояснити? — почав завуч.

"Який бідовий, вже пронюхав".

— Погано себе почував. Температура, голова... — щиро дивлячись в очі завучу, пояснив Погрібний.

— Ви знов' ідете шляхом найменшого опору. Учні повинні працювати сьогодні в майстернях, біля верстатів.

"Овва, який ти розумний, як ти все знаєш".

— Винен, не продумав...

— Такою, з дозволу сказати, виробничою практикою ви виховуєте ледарів. Учні розуміють, що це не те, що їм треба, і працюють аби день до вечора. Ні в кого немає конкретного завдання. Ніхто ні за що не відповідає. Яке ж уявлення про виробництво складається в них після таких уроків.

"Ну, досить тобі розмазувати. І який же дійшлий чоловік..."

— Спасибі за зауваження. В подальшій роботі врахую...

Проте Каміїнчука не так легко було обвести круг пальця. Він починав розуміти, з ким має справу, і вперто продовжував наступ. В роботі він був невблаганний і вмів добитися свого.

— Всякі практичні заняття на ваших уроках повинні мати на увазі комплекс цілей, — читав він Погрібному, наче з методики. — Тут і продуктивність праці, придбання практичних навичок і умінь, і виховання колективізму, дружби, товариства, і навіть соцзмагання. А ви кидаєте учнів і йдете в лампову з дівчатами хаханьки та хіхоньк. ч справляти.

"Як же ти точно все знаєш".

— Я вже казав, що...

— Так діло не піде, товаришу Погрібний! Недоліки в роботі я поки що відношу за рахунок вашої недосвідченості, але...

"Доведеться, мабуть, по-справжньому братися. Бо цей завуч не злізе, доки..."

— Виправлюсь! — Погрібний рубонув білою пухленькою рукою і безпорадно засміявся.

"Ага, ти розумієш, що я тебе розкусив, — подумав Василь Васильович. — Це вже добре для справи".

Коли Камінчук повертався із шахти, він зненацька побачив свою незнайомку. Вона йшла з протилежної сторони і не зводила з нього очей. Нетвердими кроками він зайшов слідом за нею в магазин і, не маючи що там робити, купив собі цигарок. Для чого вони були потрібні йому? Він не терпів тютюну. Потім вийшов на поріг і почав чекати її. Свідомо чекав її, і це був подвиг. Руки йому тремтіли, коли він розпечатував пачку, а цигарка ходором ходила в зубах. Камінчуку здавалось, що всі дивляться на нього і догадуються, чому він стовбичить отут на порозі.

Нарешті вона вийшла з магазину, обпекла його допитливим поглядом і легко метнулась до кіоску з морозивом. Він тремтів, як осини́к лист, але з місця вперто не сходив. Зараз вона повертатиметься, проходитьиме повз нього, і він запитає: "Ну, як — солодке морозиво?"

Німіють щелепи. Мовчить Камінчук.

Вона майже поминула його, та раптом обернулася:

— Ви... хотіли щось сказати?

Камінчукові здалося, що на нього звалилось небо, а під ногами розступилася земля. Це вона до нього звернулася? Хіба до нього? А може, до когось іншого?

"Ну, як — солодке морозиво, ну, як — солодке морозиво, ну, як — солодке

морозиво" — (Крутилося в нього в голові. Він силкується видавити з себе ці слова — і не може.

А вона опитала і на хвилику застигла в чеканні.

Тоді він відчайдушно крутить головою:

— Ні!

Що — ні? Він нічого не хоче їй сказати? Та це ж брехня! "Ну, як — солодке морозиво, ну, як — солодке морозиво..."

Вона зашарілася, пронизала його здивованим, докірливим поглядом і швидко пішла геть.

Камінчук підійшов до кіоску з морозивом і з якоюсь дикою безнадійною злістю запитав продавщицю:

— Ну, як — солодке морозиво?

Коли починається, скажімо, весна?

Вона починається зовсім не в березні, як запевняють календарі та природознавці. Починається весна саме в той час і в ту хвилину, коли раптом відчуєш, що пальто на тобі заважке, а хутряна шапка, як обруч, стискає голову і заважає навіть думати.

Те саме можна сказати й про осінь. В той день, коли вона по-справжньому починається, помічаєш раптом, що піджак став якийсь занадто тоненький, і непривітний західний вітерець легко пронизує тебе наскрізь.

— Одягни осіннє пальто, — говорила чоловікові Ольга Петрівна, коли той збирався ввечері в клуб. — Прохолодно вже надворі.

— Досить, мабуть, плаща, — відказав він їй, одягтись, вийшов на вулицю.

Сьогодні в клубі лекція для батьків про завдання трудового виховання в зв'язку з новим Законом про школу.

Микола Петрович прийшов за півгодини до початку. Він хвилювався. Немало вже лекцій і доповідей зробив на своєму віку, і перед кожною із них не міг не хвилюватися: чи зберуться слухачі, як будуть слухати, чи цікаво пройде лекція?..

Прийшов у клуб і Василь Васильович. Розуміючи душевний стан Миколи Петровича, почав підбадьорювати і напучувати його:

— Ти їм з ліричними відступами заверни. Вони це люблять. Я одного разу як завернув, так мене півтори години з трибуни не відпускали. Ще й дорогою гналися...

— А ти в ліриці що-небудь розумієш? — перебив його директор.

— Одного разу читав я на антирелігійну тему, — вперто продовжував Камінчук, одмахнувшись від запитання. — Старенькі бабусі плакали, хрестилися й промовляли: "Прости його, боже, грішного. Це він не од себе богохульствує, а од сатани..."

Директор старанно підготувався до лекції. Він збирався говорити про те, що питання трудового виховання в школі ніколи

-не знімалося з порядку денного, але сьогоднішній етап у цій справі — це якісно новий, вищий етап. І всі труднощі, які переживає школа в зв'язку з перебудовою в —світлі нового Закону, — створення матеріальної бази, підготовка й добір кадрів

учителів політехнічного комплексу, — все це, на жаль, ускладнює роботу, і тут треба бути винахідливим, промітним і пильним. Одна з важливих ланок у цій справі — робота з батьками. Микола Петрович сам не раз чув розпачливі міркування окремих батьків. Одні з них з відвертою неприязню ставились до перебудови школи, інші просто хотіли розібратись. Ідемо, мовляв, до механізації та автоматизації виробничих процесів, а в школі раптом схопилися за терпуги, молотки, зубила. Дочки та сини мали стати лікарями, інженерами, а тепер з них готують штукатурів, водіїв електровозів, і робітників очисного вибою.

Директор намірявся роз'яснювати людям, що поскільки шахтний вибій сьогодні вже не той, яким був учора, то праця там стає менше фізичною, а більше розумовою, і завтра людина без належної освіти в забої не Справиться. А тим, в кого є бажання, завжди відкрита дорога у вищі учбові заклади. І коли ця дорога пройде через шахту, через завод чи колгосп, то з інституту потім вийде по-справжньому загартований спеціаліст.

Час іде, вимоги зростають. Якщо раніше говорили: "Не хочеш вчитися — підеш в шахту", то тепер прийшла пора казати: "Не хочеш вчитися — не бачити тобі шахти, як своїх вух, бо неосвіченому там робити нічого".

З такими думками і вийшов Микола Петрович на трибуну.

Даремно він хвилювався. Батьків зібралось багато, а його лекція, по всьому було видно, виявилася цікавою.

Прийшла послухати директора і баба Васирина — дружина Федора Калнновича Солов'я. Вона вважала тепер, що має пряме відношення до виховання молодого покоління, оскільки її старий працює в школі.

Микола Петрович наводив цікаві приклади з практики трудового виховання і взагалі виховання в окремих сім'ях.

Баба Васирина уважно слухала і час від часу шепотіла своїй сусідці:

— Правильно каже чоловік. Єсть же золоте правило: вчи його, сукиного сина., поки поперек лави лежить. А коли вже й подовж не вміщається — пізно... Отаке й у мого старшого сина стерво росте. Я йому кажу: дров нарубай, а він мені про автоматизацію торочить. Прийде, каже, бабо, таке урем'я, що не встигнеш вранці ніг висунути з-під ковдри, а вже черевики на ногах — натисни лише кнопку. Бач, ледацюга, про що думає? А про те не думає, що ту кнопку йому ж, стервові, треба буде спочатку зробити, подумавши головою та засукавши рукава. Моя б воля, то я їм ту науку палицею вганяла б. Більше було б пуття. Бо іншого жаліють, умовляють, панькаються з ним, а він, дивись, виріс та й став штилягою, враже сім'я.

У баби Васирина, як виявляється, була своя, домашня педагогіка.

...Запитань директорів було багато, а потім попрохав слова Микола Іванович Рябоштан — бригадир комплексної бригади, що боролась за звання комуністичної.

— Виробниче навчання учнів треба організовувати з толком, — почав він. — А не так, як я десь бачив: один стоїть, три лежить, а інші нічого не роблять...

і "Це в город нашого Погрібного камінці", — подумав директор.

— Учні з самого початку треба привчати до залізної трудової дисципліни, — продовжував Рябоштан. — Робота кожного повинна враховуватись до маленької дрібнички і бути видною, як на долоні. У нас на шахті — он яка висока техніка! Діти повинні бачити цю техніку і оволодівати нею. Стара заржавіла лебідка тут справі не допоможе. — Микола Іванович говорив так, наче із кимось сперечався, і Вільховий зрозумів, що це він полемізує і з Погрібним, якого на зборах не було, і докоряє йому, директорові школи, який сидить тут же, поряд, і який ще не встиг і не зумів усього зробити, щоб діло з виробничим навчанням пішло на лад.

— Треба, щоб кожен учень знав, яку користь він приніс шахті, працюючи, яка продуктивність його праці та як це відобразиться в грошовому обчисленні. Я не жартую, товариші, а говорю цілком серйозно. Бо на сьогодні кожен дев'яти-чи десятикласник повинен усвідомлювати, що пора вже йому злазити з батьківських плечей і вміти своїм трудом утримувати, принаймні, самого себе. У нас манна з неба не падає і, крім поезії та романтики, треба заглиблювати нашу молоду людину в звичайну прозу, в холодну воду буденної прози життя — і робити це так, щоб молода людина вчасно знала, звідки що береться, і щоб потім не було з її боку всяких вивихів та вибриків, спроб якнайдовше втриматися на батьковій шії, на шії суспільства.

"На таких-от батьків треба нам опиратися", — подумав Микола Петрович, слухаючи Рябоштана, і згадав чомусь сутичку з Филімоном Вороною на шкільному подвір'ї. Рябоштан говорив уже про Інше:

— Наші діти вивчають шахтні механізми, а під землею не бувають — не положено неповнолітнім. І правильно робить школа, споруджуючи на своєму подвір'ї учбову лаву. А ми, робітники, допоможемо школі. Прийдемо всією бригадою, поставимо кріплення, настелимо рейки, устаткуємо механізмами штрек і лаву...

Оплески сколихнули приміщення клубу. Василь Васильович, що сидів у першому ряду, весело підморгнув Вільховому.

Нарізати гайки — не така вже й складна справа. Взяти заготовку — такий гранчатий шматок металу з кругленькою діркою, — надягти її на гайкоріз, кілька разів той гайкоріз крутнути — і гайка готова.

Федір Калинович приніс на урок цілий ящик заготовок і сказав жартома:

— Сьогодні, дівчата, будемо витягати шахту з прориву. На шахті немає гайок, і вона скоро стане.

Він почав урок в хорошому настрої, а закінчилось тим, що ходить ось тепер взадвперед біля директорового кабінету і, чекаючи Миколу Петровича, нервово погладжує коротко обстриженого чуба, раз за раз протирає окуляри в золотій оправі, хвилюється і морщить лоба. Він на середині уроку залишив слюсарню.

Соловей ніяк не може збагнути — в чому ж річ. В перші дні був клас як клас, дівчата як дівчата, він по-хорошому з ними ладив. І раптом — на тобі, — наче їх підмінили. Затівають зайві й недоречні розмови на уроці, а ця комбайнерова дочка додумалась навіть співати. Ні, він цього так не залишить. Пора кінчати з безладдям.

Прийшов нарешті директор. Здивовано звів брови.

— В чому річ, Федоре Калиновичу? У вас же, здається, урок?

— Я їх всіх там замкнув, — сердито кинув Соловей.

— Для чого?

— Щоб цілішими були. Нате вам ключ, а я вже більше туди не піду. Навтішався.

— В чому справа?

— Комбайнерова дочка мені життя те дає. Або я, або вона.

Директор не поділяв войовничого настрою викладача. Він посміхнувся і якомога м'якше сказав:

— Ідіть, Федоре Калиновичу, закінчіть урок, а потім зайдете, розберемося.

Соловей після деякого вагання пішов. На великій перерві він знов з'явився в кабінеті і привів провинницю.

— Вийди, Олю, будь ласка. Покличемо, коли буде треба, — наказав директор.

...Події в класі розгорталися так.

Федір Калинович показав, як робити гайки, і всі почали працювати. Потім він ходив від верстату до верстату — підправляв, підказував і повчав.

— У всякому ділі головне — акуратність, — казав він. — Тримай верстат в чистоті, а інструмент в порядку. Люби свою роботу.

— Мій верстат в зразковому стані, — обізналась комбайнерова дочка Оля. — Подивіться.

— Не питають — мовчи, — розсудливо продовжував Федір Калинович. — Зайві розмови за роботою — на шкоду роботі. Зрозуміло?

— Зрозуміло, — відказала Оля і коротко засміялась. Федір Калинович продовжував:

— Почав роботу — доведи до кінця. Май робочу гордість. Старайся перевиконати норму. Не терпи ледарів у своєму колективі.

Він підійшов до однієї з дівчаток, взяв, гайкоріз і кількома вправними рухами нарізав гайку.

— Жодного зайвого руху не допускай в роботі, бо тебе переженуть інші, — говорив він далі. — Коли тобі важко — не здавайся. Якщо треба — звернись за допомогою. Це не ганьба... Колись і я починав слюсарем. Гордий був. Якщо хтось зробить краще мене — ночами, бувало, не сплю. Гризе менедосада. Хіба, думаю, я так не зможу? Зможу, думаю, і швидше і краще. Повірте мені — завжди добивався свого. На дошку пошани не раз вішали. Молодий я тоді був.

Федір Калинович на мить замислився, забув, що він на уроці, згадав молодість.

— Була в мене тоді гармоня. Голосиста, дзвінка. Як заграю — всі дівчата збігаються. Глейщиці, відкатниці, штукатурочки...

Учениці поволеньки залишили роботу й повернули обличчя до викладача, сподіваючись почути щось цікаве.

А Федору Калиновичу здалося на мить, що знаходиться він на шахті, в механічному цеху, серед своїх-таки друзів-побратимів.

— Всяке було, — продовжував він, остаточно підкорившись ліричному настроєві. — Іду колись вулицею, а попереду — дівка. Я тоді за нею ухажував. Ви її, мабуть, знаєте,

стара вона вже тепер — не скажу, хто.. Іду за нею І немов ненароком — кахи! Підкашлюю, значить. Вона озирнеться, а я одвернусь, наче я — не я. А потім знову — кахи! Вона ще раз озирнеться, а я...

Гучний дружний регіт сколихнув майстерню.

Федір Калинович схаменувся, збагнувши, нарешті, що він на уроці, пошкодував,, що необачно відхилився від теми і, здається, набалакав зайвого. Він надів окуляри,, зробився строгим і grimнув:

— Чого смієтесь? До роботи.

Але робочий настрій у дівчаток зник безслідно. Вони повернулися до верстатів, проте працювали вже без будь-якого запалу. Перешіптувались, пересміювались, а Оля, комбайнерова дочка, переходила іноді на регіт.

"На кутніх би ти засміялася", — подумавпро себе Федір Калинович і стримано зауважив:

— Будеш порушувати — вижену!

Дівчина присмирніла, довго мовчала, накручуючи різьбу, і нарешті так захопилася роботою, що забула, де знаходиться, та й почала потихеньку співати.

Федір Калинович здивовано глянув на неї, скинув окуляри, потім надів їх, потім знову скинув, а дівчина все тягла тоненьким голосочком свою дитячу пісеньку.

— Вийди з класу! — скомандував він нарешті.

Оля здригнулась, похнюпилась і наче прикипіла до верстата. Це було б для неї страшною катастрофою — бути вигнаною з класу. Дівчина почала проситись.

— Я ненароком, Федоре Калиновичу. Пробачте...

Та він вже не міг відступитись, замкнув дівчаток у майстерні і пішов до директора.

Вислухавши Солов'єву сповідь, Микола Петрович спохмурнів.

— — Ви у всьому самі винні, Федоре Калиновичу. І те, що вчинили — вчинили собі на шкоду. Вам же й виправляти помилку. Я вже якось вам говорив, що на уроці з вашого боку не повинно бути жодного зайвого речення, жодного слова, навіть жесту. Все повинно підкорятись одній меті: навчити й виховати. З учнями обходьтесь лагідно, себе ведіть строгіше — і вас зрозуміють. — Помітивши, що Федір Калинович зовсім спантеличений, директор м'яко торкнувся його руки:— Не занепадайте духом, товаришу викладач. Ви ж прекрасно знаєте свою —справу, а це головне. І ще раджу вам: почитайте педагогіку. Там знайдете багато для себе корисного.

Федір Калинович і справді був приголомшений. Він вважав, що вчитель ніколи не може бути винуватим. А от — на тобі! іХтось порушив дисципліну, а ти — не маєш права вчинити по-своєму, ще й відповідай, оддувайся. Ні, не така це проста оправа — бути хорошим викладачем.

Директор піднявся з-за столу: в коридорі лупав дзвінок.

— З дівчиною я сам поговорю.

...Кілька днів після нього випадку Федір Калинович переоцінював цінності. Ходив задумливий і сердитий навіть вдома. Читав педагогіку. Довелося, бач, на старості літ.

Баба Василина довго придивлялась до нього, а потім не втерпіла:

— Якийсь ти став, Федоре, наче аж не' такий. Може, зурочив хто? А може, прелодавательша яка приворожила?

...В ці дні навідався Соловей до своєї, дочки, що жила за річкою, і, зайшовши влітню кухню, уздрів там незвичайну картину. Його рідний внук Петро сидів біля саморобного передавача з навушниками наголові і, надриваючись, кричав у мікрофон:

— Увага! Увага! Я — "Красавчик"! Я — "Красавчик"! Викликаю "Подругу дитинства" на зв'язок. Прийом!

Якусь хвилину він мовчав, слухаючи відповідь, а потім знов загорланів:

— Я — "Красавчик". Я — "Красавчик"! Хорошо тебе чую! Передаю спеціально для тебе! Спеціально для тебе, "Подруга дитинства", передаю "Привет із каторги". Слухай "Привет із каторги".

Федір Калинович із всього маху оперезав внука ремнем по плечах. "Красавчик" раптом підскочив, обернувся і присів, приголомшений, побачивши свого діда із занесеним над головою ремнем. Хотів вискочити з кухоньки, але дід заступив двері і оперішив радіолюбителя нижче спини.

— А-а-а, каторжник? — промовляв він із злістю. — Тебе радянська влада вчила, вчила, а ти он як науку використовуєш, сукин ти син!

Петро з жахом поглянув на передавач і кинувся, щоб його вимкнути.

— Не руш! — заgrimів дід, — хай твоя возлюблена "Подруга дитинства" послухає, як я тобі прочухана даю. — І його ремінь знову засвистів у повітрі.

— Я більше не буду, — просився внук.

— Не будеш? — допитувався Федір Калинович. — Сам не будь і десятому зажажи!

Він підійшов до мікрофона і сердито сказав:

— Увага! Говорить Федір Калинович Соловей. Слухай, "Подруга дитинства" і хто там ще... Кидайте ви к бісу цю крутьожку. До добра вона вас не доведе. Займіться чим-небудь путнім. Все! Хуліганська передача закінчена раз і назавжди.

Може, цей випадок і відіграв якусь позитивну роль в тому, що Федір Калинович — став спокійнішим, урівноважився і вже не ходив таким похмурим і задумливим, — хто його знає. На уроках він тримав себе рівно і впевнено, не нервувався. Продумував кожен свій жест, кожен рух, кожне слово, і через деякий час відзначив, що в класі стало більше порядку. Мабуть, діти помітили зміни в поведінці вчителя і підтяглися. Не стало зайвих розмов, робота пішла дружно.

— Працювати треба красиво, так, як солов'ї співають, — часто говорив він дівчатам. — Ви чули коли-небудь солов'я, котрий співав би, як кажуть, ні в тин ні в ворота? Ні, не чули ви такого солов'я. Всі вони, оті птахи, хороші майстри своєї справи, хоч і співає кожен з них по-своєму. Отак і вам треба. Тільки тоді ви відчуєте, що недаремно живете на світі. Я робочий чоловік — і добре це знаю.

При цих словах Федір Калинович обводив клас упевненим вимогливим поглядом,, а в куточках рота тихо тремтіла добродушна лукава посмішка.

\$ ф *

В третій клас п'ятої школи прибув новачок— Вітя Мірошніченко. Вчителька Віра

Іванівна Грищенко своїм досвідченим оком зразу визначила, що це "важкий учень". Батька в нього не було, мати працювала і не могла приділити синові належної уваги. Вітя часто не виконував домашніх завдань, приходив до школи неохайний, нерідко запізнювався, і вчителька мала з ним багато мороки.

Звернулася вона до матері, але та, вислухавши її, порадила:

— А ви його за вухо, за вухо. Бийте моїми руками. В батька вдався. То такий прешрашний пройдисвіт. Слава богу, хоч пішов від нас.

Вчителька зрозуміла, що від матері допомоги не приходить чекати. Треба самій засукувати рукава. Вона спробувала давати хлопцеві цікаві доручення — — постійні і тимчасові. Вітя спочатку охоче брався за їх виконання, потім йому набридало, і він забував про них. Коли Вітю обрали до сантрійки, він мало не тиждень ходив акуратний, з білим комірцем, в начищених до блиску черевиках. А потім все пішло постарому.

Одного разу в класі зникли кольорові олівці. Маленька кароока Люба Кириченко принесла їх на урок малювання вперше, і от вони зникли. Дівчинка поплакала та й забула.

Лише через кілька тижнів на одному з уроків малювання вона піднесла руку і сказала вчительці:

— Мої олівці у Віті Мірошніченка.

— Іди ти! — відгукнувся Вітя. — Сам купив.

— А вони мічені, — сповістила Люба. — Всередині коробки — дві клякси... я ненароком ляпнула.

Перевірили, і виявилось, що це правда. Вітя наїжачився і сопів, не бажаючи давати пояснення.

— у Забери свої погані олівці. Дуже мені потрібні, — буркнув він.

Вчителька залишила хлопця після уроків, щоб поговорити з ним, але він вперто відмовчувався. Обличчя його було понуре, наче покірне й винувате, але Віра Іванівна бачила, що він і не думає каятись.

Одне тільки втішало її: ніхто з дітей незахоплювався його витівками, всі ставились до них осудливо, навіть вороже, і вчителька була певна, що згодом у хлопця це пройде.

Одного разу видався теплий сухий сонячний день, і Віра Іванівна вирішила провести заняття фізкультури на повітрі. Учні забрали з собою портфелі, щоб не повертатися потім до класу (це був останній урок), і вийшли на шкільний спортивний майданчик.

— Я зараз додому втечу, — шепнув Вітя одному з учнів.

— Ну й дурень! — відізвався той.

— Я в тій школі не боявся вчительки, і тут не боюсь, — продовжував Вітя вже голосніше.

— І ми не боїмось,' — 'втрутилась в розмову Люба Кириченко. — Ми поважаємо.

— Однаково втечу, — настирливо тягнув своє Вітя Мірошніченко.

— А ми не пустимо, — рішуче сказав хтось із хлоп'яків.' — Ще й наб'ємо.

Віра Іванівна, що йшла спереду, обернувшись на гамір, побачила, як за Вітею

гониться група учнів.

— Верніться! — гукнула вона дітям. — Хто вам дозволив? Хай втікає, якщо йому хочеться. Прийде завтра — спитаємо.

Камінчук випадково спостерігав цю подію з вікна кабінету.

Взагалі він мало займався молодшими класами. Там командував другий завуч. Проте Василь Васильович час від часу відвідував уроки в молодших класах і більшменш знав роботу кожного вчителя. Віру Іванівну вважав досвідченою і сумлінною вчителькою.

— Що трапилось? — запитав він її, зустрівши після уроків.

— Учень цей, новенький. Задумав раптом втекти з фізкультури. — Вчительці було трохи незручно перед Камінчуком. Вона і сама не сподівалась, що в її класі може таке трапитись.

— Треба суворо покарати, — не задумуючись, порадив завуч.

— Ні, Василю Васильовичу, це йому не допоможе, — заперечила Віра Іванівна. — До нього якусь іншу одмичку треба підібрати. Він в своїй основі — хороший хлопець, але занедбаний.

На другий же день діти почали дразнити Вітю дезертиром. Вчителька почула й заборонила. І знову після уроків відбулася бесіда з хлопцем:

— Чому ти вчора втік?

Вітя стояв біля дошки, опутивши голову, і не збирався відповідати. Віра Іванівна розсердилась.

— Постій, подумай, — сказала вона. — Діти пішли вже додому, а ти стій хоч до вечора, коли ніг не шкода. — Вона заходилась перевіряти зошити.

Хвилин десять панувала мовчанка. Вітя шморгав носом, переступав з ноги на ногу, зітхав, витирав спітнілого лоба, кречав, намагаючись, очевидно, нагадати про своє існування, але вчителька наче забула про нього, нахилившись над столом.

— Я стану хорошим учнем, — сказав він нарешті.

"Набридло, видно стояти", — подумала вчителька і, озирнувшись, здивувалась: хлопцеві очі не брехали. Вона зібралась, було, прочитати йому довгу нотацію, а тепер передумала.

— Іди додому, — сказала і знов схилилась над зошитом.

Він не поспішав. Повільно зібрав підручники в портфель, постояв трохи, щось міркуючи, потім зітхнув і наважився:

— Там хлопці під дверима. Хочуть побити мене. Я не боюсь, але...

Віра Іванівна вийшла в коридор і справді побачила дітей. Ті стояли біля вікна насторожені, войовничо збуджені. Вона і бровою не повела.

— Вітю чекаєте? — опитала. — Молодці, не кидаєте товариша в скруті.

Хлопці ніяково презирнулися і, як по команді, опустили очі.

— Вітя дав слово виправитись. Я вірю йому. А ви?

Хлопці переминалися з ноги на ногу, зітхали, але ніхто з них не зронив і слова у відповідь на запитання вчительки.

"І впертий же народ. Не схвалюють мого довір'я", — догадалась Віра Іванівна і нишком посміхнулася.

— І ми віримо, — сказав нарешті один і" них тихо і невпевнено. Інші не стали заперечувати, але ще нижче опустили голови.. Принишклі і серйозні, діти тісною зграйкою рушили по коридору. Вітя йшов позаду самотній, наче забутий ними.

"Не повірили вони йому", — подумала вчителька, дивлячись учням услід.

І тільки тепер відчула, як утомилася за день.

* * *

Що там за гамір на вулиці?

Филимон Прокопович Ворона відхилив завіску і дивиться через вікно на дорогу. Вулиця заповнена веселими людьми, перев'язаними рушниками, з квітками на грудях.

Весілля йде. Багате шахтарське весілля.

Спереду процесії * — молода з молодим. Поверх білого весільного плаття на ній пальто накинуте, а він в темному костюмі без кашкета, хоч надворі вже холодно. За ними — молодий чубатий баяніст утинає гопака. І молоді і старі — всі танцюють, приспівують, присвистують, як і належить на весіллі.

Ворона з хвилину спостерігає, скептично оглядаючи процесію, потім старанно розправляє шторку і знов сідає за стіл. "Женяться, — думає він. — А чи скоро будуть розженюватися? Знаю я цю молодь..." Він вмокає перо, довго трясє чорнильницею і буркотить: "Ага, про дошки ще треба", — і шкребе пером. Гостроносий, в окулярах, з довгим зализаним назад волоссям, Ворона скидається на дядька. Ліве вухо його здається довшим від правого. Дехто навіть розповідає, в силу яких обставин це вухо подовшало.

Буцімто трапилось це ще до революції, коли Ворона був хлоп'яком.

Любив малий Филимон дратувати сусідського Пірата. Примоститься, бувало, в себе в дворі під парканом, закладе камінець в рогатку або шматочок битого чавуну і спостерігає в дірку. Тільки Пірат вилізає з будки, а Филимон нишком — блись його по ребрах!

Заскавучить собака від болю та назад у схованку. А бешкетник міняє засідку і знов чекає. Через якийсь час собака вилазить з будки, сторожко озирється, але не бачить небезпеки і заспокоюється. А тут Филимон із-за паркану — хват! І сидить зловтішно сміється, задоволений. І так з дня в день розважається, став, як снайпер: жодного промаху. Бідний Пірат так наполохався і знервувався, що навіть з будки перестав вилазити. Лежить і скиглить потихеньку, бо немає йому життя. Навіть господар помітив це і почав думати, що пес захворів.

Малий і Ворона до того знахабнів, що зайшов одного разу з вулиці, присів біля сусідської хвіртки і три рази підряд вистрілив прямо в будку. Пірат з переляку підняв скажений лемент, а потім почав розпачливо і іпротяжно вити.

Филимон потихеньку реготав під парканом і не зчувся, як хтось раптом схопив його за вухо. Крутнув він головою туди,, сюди — еге, попало вухо в міцні руки. Скопив очі і, побачивши сусіда, господаря, почав потихеньку скиглити, точнісінько так,, як і Пірат,

коли йому дошкуляли з рогатки.

Незважаючи на те скигління, став господар спроквола його піднімати, тримаючи за вухо, і підняв мало не на півметра над землею. Саме в ту хвилину і почало його вухо витягуватись. З тих пір, кажуть, воно в нього й зробилося довшим.

...Захопившись писанням, Филимон Прокопович не помічає, що прийшла дружина з базару і вже щось ворожить там, на кухні.

Вона заходить в світлицю і, витираючи мокрі руки об хвартух, говорить Филимонові:

— Загубила сьогодні Лецькова молодиця гроші. Носила в вузлику, якось ненароком випустила та й...

Филимон знає Лецькову молодицю. Висока огрядна жінка і, крий боже, яка роззява.

— Хай би ховала в пазуху, — озивається він.

— Заявила в міліцію. Може, значить, хто знайде, так щоб...

— Хе-хе-хе! Який же дурень принесе? То вже поминай, як звали, — зловтішається Ворона.

— Знайшовся один. Хлопець якийсь прийшов у міліцію і віддав усі до колійки.

Филимон Прокопович здивовано мружиться на дружину, наче його несподівано ошукали. Він не вірить.

— Ну, знаєш... Тут щось підтасовано.

— Коли ти перестанеш вважати шахраями всіх живущих на світі? Тобі це ще не набридло?

Филимон Прокопович не наважується вступити в суперечку. Він знає важкенький характер дружини. Схиляється над паперами і знову шкребе.

Дружина ставить на плитку каструлю з водою.

— Де Віктор? — питає вона з кухні.

— Де ж, як не в школі, — в голосі Ворони вчувається зневага і презирство. — Знов, видно, роботу якусь загадали...

— Хай попрацює. Не злиняє.

— Директорових свиней скоро, мабуть, годувати примусять. — Уява його малює директорових свиней, а біля них — сина. Свині кувікають, вищать і прямо з Вікторових рук хапають шкільні буряки.

Ворона тягнеться рукою до полиці, бере звідти червоненького синового зошита і кличе дружину.

— Ось подивись, — тиче він пальцем в сторінку. — Завуч перевіряв роботу і не виправив, грамотяга, помилку. Треба "беруть", а тут так і залишилось "бируть".

— Біда не в тому, що завуч пропустив, а в тому, що Віктор помилився, — заперечує дружина.

— Так вчать! — доводить своє Филимон Прокопович, і — Куди йому навчати, якщо він сам, маїбуть, усю грамоту заїбув. Закінчив з горем пополам якийсь там заочний...

Він рішуче встромив ручку в чорнильницю і знов заскрипів пером.

— Що пишеш? — поцікавилась дружина, докірливо хитнувши головою. — Знов,

мабуть, скаргу?

Ворона підняв руки перед обличчям, немов захищаючись.

— Ти сюди не втручайся.

Вона підкинула в .грубку, 'заглянула в каструлю, потім увійшла в світлицю, сіла на стілець і довго стежила за чоловіком. Нарешті промовила:

— Іноді нагадуєш ти мені, Филимоне, отого діда, що жив у нашому селі, коли я була маленькою. Помер він давно, той дід. Такий рахубний був, нікого за людей не вважав. Іде, бувало, по вулиці — сердитий, насуплений. Зустрічає одного і, не дивлячись у вічі, каже йому: "Дурень ти, недотепа! Паркан не вмієш як слід полагодити", — І йде далі, залишивши приголомшеного чоловіка стояти серед вулиці з вираженими очима. Зустрічає другого і рече: Жінка в тебе коса й пришепелювата. І сам ти — йолоп, недоріка!" Зустрічає третього. В того й паркан в порядку і жінка без вад. Але дід і тут не губиться. "А тобі — на дулю!" — каже він третьому. І так поки селом пройде, всіх обділить і почастує.

Филимон Прокопович не чує: йому ніколи дослухатись. А може й чує та не хоче встрявати в суперечку. Боїться він дружини. Скажи щось напроти — не обберешся лиха.

Що він пише, старий Ворона? Може, повість яку або роман?

* * *

Мабуть, всі іменинники почувають себе точнісінько так, як Василь Васильович Камінчук, коли його нагородили значком "Відмінник народної освіти". Ні, звичайно, Камінчук не вихвалявся і не хизувався, але був щасливий. Приємно було усвідомлювати, що його помітили і відзначили.

Навіть Параска Йосипівна Торба, заглянувши якимось в школу, не забула поздоровити нагородженого.

Вона пробіглась коридорами школи, хазяйським оком оглядаючи стіни, зауважила, що портрети треба переставити місцями, фікус перенести до другого вікна для повної гармонії, а куточок, де висіли стінні газети, Торба запропонувала впорядкувати.

— Про вашу школу в міськвно і в облвно взагалі хорошої думки, — сказала вона, і Василеві Васильовичу вчулося в її голосі здивування і навіть шкодування. — Ну, що ж, молодці. Значок "Відмінника..." одержали.

На обличчі в Торби було написано: "І за віщо тобі дали нагороду, не розумію..."

— Справді, ваша школа по багатьох показниках займає перше місце,¹ — кидала вона, наче обвинувачувала. — І успішність, і самодіяльність, і комсомольська робота, і фізкультурно-спортивна у вас на належному рівні, нічого не скажеш. Ваші баскетболісти б'ють навіть вихованців товаришки Хвалимової з юнацької спортивної школи.

"Хвалить чи лає?" — міркував Василь Васильович.

А вона продовжувала:

— Глядіть та глядіть! Працуйте і працюйте. Во ми з вас будемо питати строго, як з відмінника. Я добра і м'якосердна, кому це не відомо, але по роботі спуску не дам.

Це був її залізний принцип: краще полатати, ніж похвалити. Краще вказати на недоліки, ніж відзначати достоїнства, — щоб підлеглі не зазнавались, шанували начальство і навіть побоювались його. Два дні Камінчук не міг забути цієї неприємної розмови.

А на третій він забув про все. Біля шахтної бібліотеки зненацька зустрів — її, дівчину з їдальні.

— Здрастуйте, — зопалу, несподівано для самого себе, сказав він і став як укопаний серед дороги. Кароока красуня відповіла на привітання і причекала. Теж хвилювалася. Була в чорному осінньому пальті, в червоненьких туфлях, а на голові легенька голуба хустина. Якась книжка в руці.

Він вробив героїчне зусилля, блідо усміхнувся і промовив:

— я... повинен... пробачитись перед вами...

— За віщо? — проспівала дівчина приємним мелодійним голосом

— Я так себе недоречно вів минулого разу, — посміливішав він. — Я і справді хотів вам щось сказати.

— Що саме? — знов проспівала вона, і очі її заграли.

— Не знаю, — признався він.

Дівчина усміхнулася, наче сонцями сипнула, а Камінчук відчув, що напруженість і ніяковість вже пройшли. Стало легко і просто. Ось вона стоїть перед ним, ця дівчина, якою він ночами марив, звичайна, земна і, здається, трохи стомлена.

— Як вас звати? — (питає він спокійно й сміливо.

— Світлана.

Так ось яке ймення найкраще в світі!

— Ім'я відповідає зовнішності, — зважується він на комплімент і розпитує далі: йому хочеться все знати про неї.

Прізвище її — Ландишева. Приїхала з Харківської області, щоб вступити до педагогічного інституту, але, як це з багатьма трапляється, не пройшла по конкурсу. Додому повертатись не захотіла, і от вже другий рік в Горбачах. Раніше працювала в їдальні по той бік річки, а тепер тут.

— А я про вас, Василю Васильовичу, усе знаю, — посміхається Світлана, і йому стає радісно на душі. Він вдивляється в її обличчя, вивчаючи кожну рисочку. Все неначе просте і разом з тим неповторно красиве. Він хоче збагнути загадку тієї краси. Волосся золотаве, як житня солома, шнурочки високих брів чорні. Розумні карі очі лагідно посміхаються, випромінюючи з бездонних глибин тихий, потаємний, незрозумілий Камінчукові смуток.

Мова її звучала для нього, як музика; йому здавалось, що дівчина не говорить, а опіває ніжно і мелодійно. Він увесь наливається гарячим приємним вогнем, жадібно ловить ту неповторну музику її слів, — насправді простих і буденних.

...Весь той день, аж до вечора, Камінчук був такий щасливий, навіть не усміхався: боявся, що щастя випроміниться через посмішку.

Проте надвечір він з жахом згадав, що не домовився з нею про майбутню зустріч.

Ех, Василя'ко, Василяко! Звідки тобі спало на думку, що Світлана погодиться на побачення?

Коли він її тепер хоч здаля побачить? Коли? йому здалося, що щастя помаленьку відходить від нього, зраджує йому.

Другого дня вранці лід час уроку української літератури він час від часу позирав у вікно. Може, вона по дорозі йтиме? З третього поверху добре видно дорогу. Біля паркану осінній вітрець хвацько залицяється до молоді акації: то за плечі обійме, то стан хитне, аж з неї, сердешної, листячко сипається. Спостеріг це Камінчук, і серце його тривожно і солодко тенькнуло.

Василь Васильович опитав кількох учнів, поставив оцінки, пожартував трохи, як водиться, і приступив до викладу нового матеріалу:

— Іван Петрович Котляревський народився в 1769 році, в сім'ї дрібного чиновника міста Полтави, — сказав він і виглянув у вікно. "Чи ото не Світлана йде?"

— Місто Полтава тих часів мало чим відрізнялось від села.

"Так і є! Вона!"

— Про батьків письменника відомо, що вони були людьми зовсім малих достатків...

"Цього червоненького пальта я на ній ще не бачив".

— Де здобув письменник початкову освіту?..

"О! Вона дивиться сюди і навіть посміхається. Мене згадала?.."

— Можливо, він здобув її, за тодішнім звичаєм, у дяка, потім вчився... — механічно говорив щось Василь Васильович, а сам і думкою, і поглядом летів за дівчиною.

Все це тривало якусь, може, чверть хвилини. Світлана, як сонечко, пройшла і зникла. Василь Васильович взяв себе в руки, заговорив спокійно, впевнено, по-діловому.

...Камінчук був чесним трударем. Мав чоловік совість і любив свою справу.

Був він страшенним фантазером і мрійником. Уявляв собі іноді, наче середня школа номер п'ять міста Горбачі прославилась на весь Союз, а йому вручають золоту Зірку Героя Соціалістичної Праці. Стоїть він на трибуні, і хтось урочисто приколює йому нагороду до грудей. Торба огинається збоку і сатаніє від злості й заздрості, відчуваючи себе обкраденою, йому весело, він сміється. Параска Йосипівна підскакує до нього, люто вимахує кулаком під самим його носом і кричить: "Поздоровляю од щирого серця! Тепер глядіть не оступіться, бо сім шкір здеру. Я добра, але коли що до чого — не спущу, і не просіться!"

...В той день він відвідав урок Федора Калиновича, ґрунтовно проаналізував його. Відзначив окремі недоліки, а в цілому оцінив позитивно. "У вас діло пішло на лад", — сказав він Солов'єві. Федір Калинович зрадив, як мала дитина. "Я ж стараюсь, Васильовичу, — щиро признався він. — Вже всю педагогіку прочитав..."

Але що б Камінчук не робив, з ким би не розмовляв, — стояла перед його очима Світлана. Він навіть був змушений кілька разів сказати про себе тихенько: "Світланко, не заважай!" Вона відступала на якийсь час, а потім знов блищали йому її карі сонячні очі — такі рідні й зрозумілі.

Пізно ввечері, йдучи з школи, він не пізнав її, бо було темно. Вона сама зупинився, порівнявшись з ним.

— Ви? — проспівала дівчина.

— Світланка? — стрепенувся він. — Звідки йдеш? — Навіть не помітив, що звернувся на "ти".

— Телевізор в подруги дивилася. — Голос її злегка тремтів.

Потім довго мовчали обоє, і, може, навіть не треба було слів.

Вони зайшли в невеличку альтанку в глухому кутку шкільного двору. Навкруг, погойдуючись, шуміли дерева, скидаючи останній лист, а Камінчук і Світлана стояли в альтанці і мовчали.

Рогатий місяць хитро зиркнув на них із-за клена і зник за хмаркою.

Тоді він поцілував її в губи.

— Для чого? — зітхнула вона тихо й покійно. Замість відповіді Камінчук ще раз поцілував її.

— Я не бачу твоїх очей, — сказав він і повернув дівчину лицем до місяця.

Не було надворі ні весни, ні солов'їв, ні буйного цвітіння. Прийшла на землю пізня осінь, а до Камінчука — пізня любов. Він чекав її, може, все своє життя.

Аж не вірив, що Світлана біля нього, що це тепло й світло — тепло її тіла і світло її очей. Він цілував її губи, щоки, шию, волосся, говорив усякі, нічого не значущі, пусті слова, притискав золотаву голову до грудей. Дівчина була покійна й задумлива.

Микола Петрович перебував у хорошому настрої. Напередодні в школі цілий тиждень працювала комісія міського відділу народної освіти, і він чекав акту перевірки з легким серцем: комісія залишилась задоволена роботою школи, особливо постановкою трудового виховання. Та й сам директор був певен, що політехнічний цикл в п'ятій школі викладається не гірше, ніж в будь-якій іншій школі району.

Голова комісії Параска Йосипівна Торба ходила весь час сердита, насуплена, кривилась, як середа на п'ятницю, давала в'їдливі, причіпливі зауваження. Але вона не була такою наївною, щоб не рахуватись із думкою комісії, і наостанку, перед тим, як від'їхати з школи, зауважила:

— Що ж! Непогано себе показали. Члени комісії вважають, що... Одним словом, чекайте акту перевірки.

Він чекав і навіть потай сподівався на подяку від завідуючого міським відділом. Але замість акту в школу зненацька прилетіла сама Тобра. Він розмовляв саме з піонервожатою, коли вона вкрадливо, наче кішечка, зайшла в кабінет.

Директор здивувався. В іншу школу по кілька місяців не заглядає, а до нього, бач, як зачастила. Три дні не була і вже скучила.

Вона чемно привіталася, попрохала дозволу роздягтися, припала руками по батареї водяного опалення і завмерла.

Він бачив — неспроста приїхала. Її темно-руді, гострі, як шильця, очі кололи його мов би випадковими, але дошкульними уколами, потім блукали по стінах, по стелі, по підлозі і ні на чому не могли зупинитися.

— Вас, мабуть, цікавить, чому я приїхала? — лагідненько промовила вона до директора. — Нічого страшного. Я вас не потурбую. Працюйте собі спокійно.

Її трохи скрипучий голос не заспокоїв, а насторожив його. "Чого вона лабузниться до мене?" — подумав він.

— Ви, здається, будете? — запитала Параска Йосипівна, наче між іншим.

— Буду хату, — підняв він на неї запитливий погляд.

, — З'явилась, очевидно, можливість? Я маю на увазі матеріальну сторону.

— Зібрав трохи грошей, сам ще при силі, і от...

Він прочитав у її очах: "Балакай, балакай, знаємо вас..." — і обірвав на півслові.

— і Ви не турбуйтеся, — лагідно заспокоювала вона його. — Я дещо подивлюся, де з ким поговорю, виясню, що треба, та й поїду. Завуч є?

— На уроці, — відповів Микола Петрович.

— Поки він на уроці, я пройдуся по коридорах. А ви тим часом приготуйте мені класні журнали за минулий рік, документацію по всеобучу, річний план роботи школи, протоколи засідань педради, учкому, ради піонерської дружини школи, документи про кількість зібраного металевих брухту, а також врожаю з шкільної ділянки та його реалізацію... І взагалі — не турбуйтеся — нічого особливого не трапилось.

Її очі обмацували його, штрикали й кусали. Вона ходила взад-вперед по кабінету, ступаючи обережно, як кішечка по мокрому, наче підкрадалася. Руки її були при цьому злегка розставлені, пальці розчепірені, немов намірялись когось схопити. Невеличка голівка з ріденьким чорним волоссям похитувалася в такт її крокам. Маленьке смугляве обличчя з тонкими мініатюрними губками і великим, трохи гачкуватим носом солоденько кривилося, намагаючись виразити, очевидно, лагідність і доброту.

Микола Петрович непогано знав Торбу. Він зрозумів, що насувається якась неприємність.

...Василь Васильович, вийшовши з уроку, побачив Параску Йосипівну в коридорі, біля стінних газет.

"Я помню чудное мгновенье. Передо мной явилась ты", — сказав він сам собі.

— Помилочки трапляються, — докорила йому Торба. — Не слідкуєте за грамотністю стінних газет.

— Слідкуємо, — заперечив завуч. — Нещодавно нараду по цьому питанню проводили.

— Для форми, звичайно, — перебила його Торба. — Признайтесь, що для форми.

Завуч тільки плечима стеновав.

Вони йшли по коридору, і Торба помітила на світло-голубій панелі невеличку чорнильну пляму.

— Брудні панелі, — сказала вона.

— Вони вже третій рік не перефарбовуються. Ми зекономили на цьому не одну сотню державних грошей. Діти самі слідкують за панелями, регулярно миють їх.

— А оце ж клякса? — тикала Торба пальцем у стіну. — Послабили роботу, і от... Згодні, що послабили.

— Я не розумію, чого вам... — почав він сухувато, але Торба не слухала.

— Я радила перенести оцей фікус до отого вікна. Ігноруєте, значить, вказівки? Скажіть відверто.

Його починало бісити все це.

— Не нервуйте, дорогий мій, — сказала Торба — Я ненадовго приїхала. Продивлюсь деякі документи — і бувайте здорові.

— Як це розуміти? — здивувався завуч, — (Комісія продовжує роботу?

— Ні, — іпоспішила вона його заспокоїти. — То була комісія, а це в робочому порядку треба... Ви згодом про все... Треба встановити деякі фактики, розумієте?

Камінчук не розумів нічого.

В учительській вона приязно привіталася з усіма.

Параска Йосипівна вважала себе рідною матір'ю всіх учителів району. "Що було б без мене з районом?" — думала вона іноді. Коли розмовляла з учителями, то намагалася говорити виключно розумні речі, давати безпомилкові програмні настанови, а погляд її був задумливий і разом з тим люблячий і проникливий. Правда, іноді вона переставала слідкувати за собою, виходила з ролі й дивилась на співрозмовника колючими причіпливими очима, вишукуючи в ньому щось не таке, якийсь недолік, червоточину, ваду. Коли не знаходила — помітно нервувалася.

В учительській стояли шафи з учнівськими зошитами. Торба попрохала завуча відібрати кілька стопок — з різних предметів, — і нарешті вийшла з учительської.

В кабінеті завуча вона присіла на стілець, дві-три хвилини гортала зошити, потім зазирнула до себе в блокнот і сказала:

— Викличте мені, будь ласка, Віктора Ворону з дев'ятого класу і Віру Рябоштан з п'ятого.

Завуч кинув на неї здивований погляд. Обличчя її було непроникливим.

Віктор Ворона зайшов до інспектора першим. Він вийшов хвилин через п'ятнадцять, збентежений, навіть розгніваний. Хлопці на перерві питали його про щось, та він нікому нічого не сказав. Потім вийшла від інспектора Віра Рябоштан — теж збентежена, з переляканим обличчям.

— Як ви своїх учнів виховуєте? — нахмулась Торба на завуча. — Ви їх вчите говорити правду?

Завуч сердито випростався.

Я вважаю, що краще говорити з нашими учнями в присутності завуча, учителя або директора, — сказав він. — А то виходить якась незрозуміла гра в піжмурки. Не йти ж мені, справді, до Віктора Ворони й питати, про що ви з ним розмовляли...

Торбі це не сподобалось. Подумаєш, її починають учити, як себе вести в школі. У нього, в цього тихенького й несміливого Камінчука, виявляється, є зубки.

— Так треба, золотий мій, — відповіла вона йому/ — Ви потім все зрозумієте.

— Я хочу зараз знати, в чому справа.

— Не час, шановний, не час. Потерпіть. — Вона гризла його очима.

Потім Торба побула в директора на уроці історії. Вийшла з класу, кривлячись, і

кидала на Миколу Петровича погляди, як на безнадійного.

Переглядаючи протоколи засідань учкому, вона раптом вигукнула:

— Ага! Дійшло до того, що ви вже на учкомі почали обговорювати учнів, які систематично запізнюються на уроки.

— Все правильно; — заперечив завуч. — Хто запізнюється, того треба обговорити і на учкомі, і...

— Ще й тепер бувають спізнення? — перебила його Торба.

— Трапляються, — розвів Камінчук руками.

— Так і запишемо: учні систематично запізнюються на уроки, а директор і завуч розводять руками і ніяких заходів не вживають.

— Параско Йосипівно, — спробував пояснити Камінчук. — Не так багато учнів у нас запізнюється. А якщо трапляються випадки, тоді цим займається навіть учком.

Але Торбу не так легко збити спантелику.

— Отож я й кажу, — підхопила вона. — Перекладаєте на учком, а самі ні палець об палець.

Вона зробилась приязною, солоденько посміхалась і майже лагідно зазірала завучеві в вічі. Настрій її покращав: вона помітила, як нервується Камінчук. Це корисно для нього — старанніше працюватиме.

Торба переглядала щоденники піонерзагонів, річний план роботи школи, зошити, гортала журнали, а Камінчук сидів і думав: "З усього видно, вона вперто шукає компрометуючих, негативних фактів. Для чого це їй знадобилось? Всю цю документацію вивчала комісія, вона зробила непогані висновки. І от знову..."

Але що він може зробити? Приїхало начальство. Коли схотіло, тоді й приїхало. Перевіряє. Що вважає потрібним, те й перевіряє. Дає зауваження. А ти, Василю, слухай і поменше емоцій.

Раптом Торбине обличчя просяяло. Очевидно, воно не повинно було сяяти, бо, спохватившись, вона зробилась серйозною і печаловитою. — А оце, шановний мій, називається окозамилуванням, — вигукнула Параска Йосипівна. — В зошиті за контрольну роботу по арифметиці "двійка", а в журналі — "трійка". Як це називається? Куди ж ви дивитесь?

Покликали викладача. Той короткозоро мружився, вдивляючись в журнальні клітки.

— Видно, помилився, — потягнувся він рукою до потилиці.

— Окозамилування, — твердила Торба, — Підтасовка державних документів.

Коли викладач вийшов, Камінчук зауважив:

— А чому б не припустити, що людина механічно помилилася?

Торба обурилась.

— Ви наївний, як хлопчик! Вас безбожно обдурюють, а ви розсипаєтесь в реверансах перед підлеглими і не бачите, що вас оточують...

Вона так і не сказала Камінчукові, хто його оточує. Видно, не насмілилась вживати страшні слова.

В розмові з директором Торба зауважила, що річний план роботи школи блідий і не носить конкретного характеру. Директор здивувався. Тиждень тому він власними вухами чув від неї таке: "А план ви навчились складати. Похвально. Побачимо, як ви його виконаєте. Глядіть, щоб не було казусів".

Він нагадав їй про цю розмову.

— Не пам'ятаю! — відрубала Торба. — А втім час іде, обставини міняються, а вимоги... вимоги ростуть. Так що вважайте план не блискучим. Ви його не продумали як слід, признайтесь.

Очі її наче аж промовляли до співрозмовника: "Згоджуйся, золотий мій, що ти недотепа і невіглас. Чого впираєшся? Згоджуйся. Тоді я так любесенько сяду на тебе верхи і гамселитиму каблучками попідбіччю".

Торбина поведінка дещо спантеличила директора, його обурювала її безпринципність і непослідовність: вчора говорила одне, а сьогодні зовсім протилежне. Що за причина?

Камінчук стояв за спиною Параски Йосипівни і, дивлячись на Миколу Петровича, знизував плечима. Мовляв, не розумію нічого, хоч ти мене ріж.

Коли завуч вийшов, вона зробила скорботне обличчя, озирнулась на двері і майже зашепотіла:

— Все я вам прощу, але одного не можу простити...

— Якийсь великий гріх? — насторожився директор.

— Як ви могли допустити, що завуч звертається до вас на "ти"?

Микола Петрович не повірив своїм вухам.

— Ви це... серйозно?

Торба глянула на нього, як на маленького. Очі її були сповнені жаху.

— Він же вам підлеглий. Між вами повинна бути якась дистанція, розумієте? Оце панібратство — гарантія на розвал роботи.

Микола Петрович ледве стримав посмішку.

— Камінчук мій давній друг, Параско Йосипівно, — пояснив він. — Працюємо ми теж дружно.

Торба стала сухою і холодною.

— Я б не радила вам так... опускатись. Для загальної користі дайте завучеві відчувати, що ви начальник. Тоді він перестане тикати і підтягнеться. Інакше докотитесь до повної анархії. Завуч директора — на "ти", учитель — завуча, а учень — учителя... Далі. У ваших наказах по школі майже нема стягнень. Ви звернули на це увагу? Подяки, різні там заохочення. Так ви розвалите колектив, якщо вже не розвалили.

— Я не вважаю стягнення основною формою, яка визначала б мої відношення з колективом, — заперечив директор. — Люди працюють не за страх, а за совість.

— Не слухаєте добрих порад, покаєтесь, — пообіцяла йому Торба і, спохватившись, додала: — Я теж не вважаю покарання основним стимулом, але ж не треба нехтувати стягненнями, як одною з форм зміцнення дисципліни в школі. Вам на голову сядуть, а ви все будете дякувати.

Вони так і не зрозуміли одне одного.

...Даремно завуч думав, що сьогодні Торба вже його не турбуватиме. Вона знов відшукала Камінчука.

— Хочу подивитись пришкільну дослідну ділянку. Хто нею завідує? Покличте. А директора не треба. Хай собі робить своє діло.

"Для чого їй ця ділянка зимою? Що вона там побачить?" — подумав Камінчук. Він ніяк не міг збагнути, до чого Торба докопується.

Але не в характері Параски Йосипівни було розкривати, як кажуть, карти. Вона любила, коли люди заглядали їй в рот і в вічі в німому чеканні почути щось фатальне.

Коли вийшли на подвір'я, запитала:

— Де живе директор?

— Оце його двері.

— (Господарство якесь має?

— Кури є, качки. Собака он біля сараю прив'язаний.

— В шкільному дворі собака? Він же дітей покусав.

— Цей Буян мухи не зобидить, — втрутився в розмову завідуючий пришкільною дослідною ділянкою.

Стояла відлига. Кури і качки ходили біля сараїв, розміщених оддалік від шкільного приміщення. Торба здивовано випинала губи, розглядаючи птицю.

Хотіла б я заглянути в сараї, — скосила вона очі на завуча. — Цікаво.

— Може, Миколу Петровича покликати? — завагався Камінчук.

Торба зробила заперечливий жест рукою:

— Не треба його турбувай.

Вона сміливо ступила вперед, до сараїв. Буян подався назад і ліг. Шерсть на ньому здибилася, очі вп'ялися в незнайомку і наче промовляли до неї: "Погано тобі буде, титко". А її очі теж вп'ялися в Буяна: "Гляди, песику, не викинь коника, бо не поздоровиться і тобі, і твоєму господареві".

Вона вже було поминула собаку, та він зненацька коротко гавкнув, плигнув і мало не збив Параску Йосипівну з ніг.

Вона побіліла, як смерть. Лице жалібно кривилося, і тільки ніс стримів на ньому солідно і впевнено, як завжди.

— Я жива? — промовила вона нарешті. — Ловлю себе на тому, що страшенно перелякалась. Покличте, будь ласка, директора.

Той прийшов похмурий, збентежений.

— Цього собаку я вам раджу... знищити, — запропонувала Торба. — Такий паскудний собацюра.

Зайшли в крайній сарай.

— А де свині? — вигукнула Параска Йосипівна так, наче її обікрали.

— Свиню я заколов у вересні, — сердито відповів Микола Петрович і спитав: — Це має якесь відношення до учбово-педагогічного процесу?

Торба вже оговталась після переляку. Вона зрозуміла натяк. Директор вважає, що

це не її справа — шастати по свинюшниках. "Розумний який. Побув би ти в моїй шкурі", — подумала вона і буркнула:

— Це має пряме відношення до справи, в якій я приїхала. Ви згодом про все...

Любила Торба говорити загадками й ребусами. Це приносило їй невимовну насолоду. Але те, що свиней не виявилось, видно, трохи остудило її, і до другого сараю вона зайшла нехотя. Глянула — і очі її загорілися.

— Що це за дошки? — (поцікавилась вона.

— Виписав на шахті чотири кубометри.

— Тут, здається, більше, — пронизала вона його наскрізь.

— Може й більше, бо я й раніше придбавав.

Торбу цікавило все.

— Що це в мішечку?

— Соняшникове насіння.

— Шкільне?

— Власне.

— А шкільне де?

— Продали. Гроші — в фонд всеобучу.

— А що це в ящичку? А чиє це віниччя? А що то на полиці?

Це було схоже на обшук. Камінчук згорав від сорому. Нарешті Торба наказала завідувачому пришкільною дослідною ділянкою підготувати детальний звіт про кількість зібраного врожаю з шкільної ділянки, про його реалізацію, — та й поїхала.

— Скільки працюю в школі, такого інспектора, як товаришка Торба, вперше зустрічаю, — розпачливо хитнув головою директор.

— По всьому видно, заварюється якась крута каша, — висловив завуч догадку. Вони довго ламали голову над причиною дивного Торбиного візиту і не могли ні до чого путнього дійти.

...Увечері Василь Васильович був зайнятий зовсім іншими справами. Всі турботи й негоди відсунулись на задній план. Надворі було сиро й холодно, Камінчук обгорнув Світлану полами свого пальта, й вони довго стояли в альтанці. Розмовляли про всякі дрібниці, Василь Васильович сипав дотепами, і обоє потихеньку сміялися.

Потім пішли спогади. Він розказав дівчині, як, побачивши її вперше в їдальні, онімів і не спромігся на слово. А вона призналась, що навмисне вискочила тоді на вулицю, до водоколонки, побачивши, що він іде повз Солов'їв двір. Вони потихеньку сміялися і були щасливими.

— У нас є можливість зустрітися в неділю, — промовив він. — Федір Калинович запросив мене на свої іменини, йому стукнуло...

— Прошу вас, не приходьте, — сполохано перебила вона його.

Він здивувався, уважно поглянув їй в обличчя.

— Ти цього не хочеш?

— Не питайте. Я потім все поясню,' — промовила вона. Рвучко обійняла Камінчука і заховала обличчя на його грудях.

Він був збентежений: і тут ребуси й загадки. Хіба вона не розуміє, що зробила йому дуже боляче?

Світлана винувато мовчала.

* * *

...Торба вкотилася в кабінет завідуючого міським відділом народної освіти м'яко, як кішечка. Підкотилася до столу й присіла на стілець.

Петро Сергійович поклав трубку (він саме розмовляв з кимсь по телефону) і заклопотано сказав:

— На п'яту школу ще одна скарга. Тепер уже в Міністерство. Нам її переслали для розгляду. Той самий автор, те ж і пише, тільки деталізує. Можливо, з Міністерства комісія виїде. Так що чекайте.

Торба хотіла щось вставити, але осіклася. їй перехопило дух. Вона інтуїтивно боялася міністерських комісій. Приїдуть високі чини та й пришиють їй, Торбі, який-небудь формалізм або й ще казна-що.

Що ж робити?

Ну, звичайно, вихід є: треба розслідувати скаргу, підтвердити її об'єктивність, покарати винних, а директора, може, навіть зняти з роботи — і тоді комісія з Міністерства не приїде, скаржник залишиться задоволений і писати більше не буде. Все закінчиться так, що краще й не треба. Вона наче знала, що складеться така гостра ситуація, і вчора правильно себе вела в п'ятій школі.

— До речі, я прочитав уже акт обслідування роботи п'ятої, — перервав завідуючий її роздуми, — Молодці хлопці! Непогано працюють. Думаю, що скарга — звичайний наклеп.

Торба обімліла. Якщо цей акт попаде міністерській комісії, а комісія при перевірці скарги викопає щось серйозне — тоді хоч живою в могилу лізь. Їй тикатимуть цим актом в очі і казатимуть: хвалебні оди складала, а в школі, бач, що робиться. Зняти Торбу, покарати Торбу...

Вона вирішила обережненько рачкувати.

— Я вважаю цей акт, вірніше, цей проект, Петре Сергійовичу, не зовсім об'єктивним. Комісія підійшла занадто ліберально. Я про це говорила їм і хотіла порадитися з вами, але не встигла.

Завідуючий відкинувся в кріслі і недовірливо зиркнув на Торбу.

— Вчора я почала роботу по перевірці скарги, — спокійно продовжувала вона, — і маю деякі підстави стверджувати, що скарга даремно написана. По всьому видно, Вільховий цей заплутався. Із завучем він запанібрата, а той, користуючись цим, запустив усяку роботу.

Завідуючий спохмурнів. Постукуючи олівцем об стіл, пильно вдивлявся в Параску Йосипівну. А та сиділа й приязно, не моргаючи оком, дивилася йому в вічі.

— Добре, — сказав він нарешті. — Завтра їдьте в п'яту, доводьте перевірку до кінця. Акта ще раз обговоріть з комісією, і потім дасте на затвердження. Будьте об'єктивні.

Наче гора звалилася з її пліч. Тепер вона зробить все, як треба. Нема дурних

підставляти голову під міністерську комісію.

— Відверто кажучи, я від цих хлопців нічого поганого не сподівався, — роздумував уголос завідуючий.

' — Не сподівались, а він школу, по всьому видно, на вотчину перетворив, — запевнила Торба ображеним тоном. — Цербера там такого завів — слона звалить з ніг.

* — Як він сам розцінює скаргу? — поцікавився Петро Сергійович.

Торба на якусь хвилю зам'ялася. Не буде ж вона признаватись завідуючому, що вирішила потримати Вільхового "під трепетом", щоб він потім легше "розкрився", і не сказала йому про скаргу нічого. Завідуючий може не зрозуміти всієї тонкості її підходу до справи.

Темно-руді очі Параски Йосипівни обережно ковзнули по обличчю Петра Сергійовича.

— Що ж директор. Перевіряйте, каже.

Торба вийшла від завідуючого з таким почуттям, наче виграла велику битву. Тепер вона кістками поляже, а зробить все, щоб не допустити приїзду комісії з Міністерства. А коли комісія все ж приїде, то хай пересвідчиться, що Торба — інспектор вимогливий і суворий.

Прибувши на другий день в п'яту школу, вона зайшла до Миколи Петровича в кабінет, почекала, доки той прийде з уроку, не відповівши на привітання, змріяла його ворожим, знищуючим поглядом і, кинувши на стіл купку папірців, вигукнула:

— Читайте, золотий мій, в чому вас обвинувачують. Догралися, шановний!..

Торба замовчала, дивлячись у вікно. Вона сердилась.

Він заглибився у папери, привезені Торбою. Це була скарга.

Торба спостерігала за директором і дуже здивувалась, побачивши, що той помітно веселішає. А коли закінчив читати, то й зовсім розсміявся. Скаржник, Филімон Прокопович Ворона, обвинувачував його у всіх смертних гріхах. Із скарги випливало, що директора школи треба зняти з роботи й віддати під суд за зловживання по службі; вчительку третього класу Грищенко суворо покарати за знущання над учнями; політехнізацію і всі предмети виробничої справи в школі відмінити, бо все це приносить дітям шкоду, а директорові прибуток.

— Це наклеп на вчителів і на школу взагалі, — сказав він Торбі.

— Це ще доведіть!

— Треба створити комісію по розслідуванню скарги, — запропонував Микола Петрович. — Включити депутатів, членів батьківського комітету...

— Не вигадуйте! — обірвала його Параска Йосипівна. — Чи доцільно розголошувати всім про неподобства, що творяться в вашій школі.

— Треба викрити наклепника перед громадськістю, — твердо заперечив директор. — йому не до смаку новий Закон про школу. Хіба не ясно?

— Облиште, дорогий, це красномовство, — майже вигукнула Торба. — Я сама розслідую скаргу. Сьогодні відвідаю уроки Грищенко, потім поговорю де з ким. А ви викличте в школу Ворону — від мого імені: з ним теж хочу поговорити. І сьогодні ж

напишіть пояснювальну записку по всіх пунктах скарги. Та не здумайте лукавити, чесно пишіть. Через тиждень скличемо в школі нараду, підведемо підсумки. А потім подумаємо — тримати вас, товаришу Вільховий, на посту директора чи...

— Я б вам не радив, Параско Йосипівно, бути ворожкою, — спалахнув Вільховий.. — (Перевірите скаргу, потім зробите висновки.

Роздратований її безпідставними прогнозами, він вийшов з-за столу, і Торба побачила зненацька його новенькі модельні черевики.

Її охопило бажання наступити на блискучий носок черевика й крутнути каблуком *гак, щоб аж здерти шкіру. А потім тикати пальцем і вигукувати: "Ага! Черевики в тебе з вадою! З вадою!",

Вона ледве перемогла в собі таке бажання.

...В цей день Торбу можна було побачити скрізь: у класах і кабінетах, в майстернях і лабораторіях, у бібліотеці і спортзалі.

Параска Йосипівна спостерігала, читала, розпитувала, вислуховувала, — шукала недоліки. Вона таки знайшла оту невинуватену помилку в слові "беруть", про яку писав скаржник. "Бачите? — сказала вона Камінчукові. — Підтверджується скарга!"

Ворона не з'явився в школу. Переказав, що хворий і, якщо кому треба, хай прийдуть до нього додому. Директор дуже шкодував, дізнавшись про це. Він сподівався, що поговорить з Вороною і все з'ясується. Може, його самого хто в оману завів.

Торба одяглась і пішла на квартиру до скаржника. Вона була енергійною, ця невгомна жінка.

Микола Петрович випадково зустрів на перерві Віктора Ворону і помітив, що той знітився і уникає його' погляду.

"Догадується, видно, хлопець про всю цю катавасію".

— Хто це тебе вдарив? — опитав він весело, помітивши під оком в хлопця зеленожовтий слід від великого синця.

Він і раніше бачив цей синець, але не задумувався якось про його походження. В такому віці синці на хлоп'яче тіло як з неба падають.

Побачивши, що директор привітно звернувся до нього, хлопець пожвавився.

— Це йшли ми колись вечером із комсомольських зборів...

— З ким?

Віктор промовчав.

— З однією ученицею...

"З Наїдею Коваленко", — відмітив про себе директор, а Віктор продовжував:

— А він, значить, стоїть...

— Хто?

— Хлопець один. Не з нашої школи. Стоїть і ножичком дерево ріже. Ми його весною саджали, а він нівечить. Я підходжу, хапаю його за руку й кажу: "Ти його саджав?" Він заховав ножика в кишеню та як з'їде мене по...

1 — Дуже вдарив?

— Ще й як! Аж каганці засвітилися.

— А ти?

— Я почув, що Надя вже верещить, і як дам йому здачі!.. Аж він присів.

— Не можна битися, — сказав директор, а сам подумав: "Правильно зробив!"

— Я його, хулігана, примітив. Якщо весною дерево всохне — примушу два посадити.

— Примусиш?

— Ще й як!

Микола Петрович лагідно посміхнувся.

— Хороший ти хлопець. Ну, іди, іди.

Віктор зашарівся, хотів сказати щось, але враз крутнувся на каблуках і швидко пішов до класу.

Після уроків директор і завуч сиділи в кабінеті, підводячи підсумки прожитого дня.

Камінчук був стомлений, схвильований, похмурий.

Торба побувала у нього на уроці, потім з демонстративною пристрасстю й недовір'ям переглядала його конспекти уроків, а також аналізи уроків вчителів і все сипала зауваженнями. Він розгубився, і, як завжди в таких випадках, його почали роздирати сумніви. Може, й справді він поганий педагог, а як завуч то й зовсім нікудишній?.. Його дивувало, що вона двічі перепитувала: "Ви не одружений, товаришу Камінчук?" А потім обурювалась: "Як можна? Як можна?" Нарешті він сказав сам собі: "А пропади воно пропадом. Що буде, те й буде..." — і зробився спокійнішим.

Директор теж був збуджений.

— Починається справжня боротьба, Василяко, за честь школи, — сказав він весело і задиркувато.

— Я так і не знаю, що там у тій скарзі, — промовив Камінчук.

— У тій скарзі сім мішків гречаної вовни і обидва неповні. Я страшний злодій, Василяко. Занедбав роботу в школі, бо будує собі хату. Украв чотири кубометри шкільних дощок, а для учбової лави використав якийсь трухлявий непотріб. Гроші, виділені на будівництво учбової лави, привласнив, спорудив її на громадських началах, а також використовував працю неповнолітніх учнів. Я привласнив собі значну частину врожаю з дослідної ділянки і навіть тепер примушую учнів, зокрема Віру Рябоштан з п'ятого класу, годувати буряками своїх свиней. Та хіба все розкажеш, коли там аж дванадцять сторінок? Ворона запевняє, наприклад, що Віра Іванівна Грищенко примусила учня Вітю Мірошніченка вистояти біля дошки кілька годин зряду за дрібну провину та ще й напучувала учнів побити його.

— Ой, які ви всі страшні злочинці! — зауважив Василь Васильович і посміхнувся. Скарга видалась йому якоюсь недоумкуватою і навіть смішною.

— Там і про тебе, коханий мій, дещо сказано, — по-хлоп'ячому пустотливо підморгнув Микола Петрович. Камінчук насторожився.

— Виявляється ти донжуан, спокусник і гультіпака. — Директор засміявся. — До цієї скарги я вважав, що ти взагалі жінок боїшся. А Ворона, спасибі йому, розкрив мені очі. Ха-ха-ха!

Проте Камінчук не розділяв веселого настрою директора і жарту не зрозумів:

— В чому справа? — запитав він, густо червоніючи.

— Шановний Ворона запевняє, що ти підсипався до чужої дружини, злигався з нею та й... Признавайся, брате! Шила в мішку не...

Камінчук зблід. Жах бризнув з його очей. Він якусь мить стояв остовпіло, без-
тямними очима дивлячись на Миколу Петровича, потім майже вибіг з кабінету.

Такої реакції Вільховий не чекав. Камінчук завжди віджартовувався при подібних розмовах. Що ж має означати така його поведінка? Невже?.. Ні, цього не може бути!..

* * *

Погрібний проводив у механічному цеху практичні заняття з виробничої справи. Учні в спецівках стояли за верстатами і зосереджено длубалися в якихось деталях. Микола Петрович, ніким ще не помічений, стежив з дверей за "роботою".

Викладач ходив по цеху, пояснював, показував, запитував. Учні відповідали викладачеві, а потім і самі про щось запитували його. Ось він наказав припинити роботу і почав щось говорити: директор погано чув, бо збоку, в кількох десятках метрів, пихкав паровоз, гриміли вагони під бункерами.

"Цей Погрібний, виявляється, вміє працювати", — задоволено відзначив директор, потім наблизився до учнів і привітався.

— Виконую програму, — першим заговорив Погрібний, коли вони відійшли в кінець цеху.

— Чим зараз займаєтесь?

Погрібний пояснив і показав конспект уроку.

— Останнім часом, я переконуюсь, у вас діло ладиться, — зауважив директор.

"Ми не ликом шиті", — майнуло в Погрібного, і він сказав:

— Спочатку були труднощі. Що були, то були, — і тут же признався сам собі: "Лінощі були. Що були, то були".

— Не заважають вашим заняттям?

— Робітники лише в першій половині дня тут працюють, — відповів Погрібний. — Коли ж аварійно щось треба, тоді... тоді й ми їм допомагаємо, приймаємо посильну участь в боротьбі за план.

Віктор Ворона був тут же, в цеху. Він працював так завзято, аж ніс йому зросили крапельки поту.

— Як у нього справи? — показав на Віктора одними очима директор.

— Хороший водій електровоза буде, — відповів викладач. — Тільки замкнутий і мовчазний якийсь сьогодні. Хлопці злегка кепкують з нього: з дівчиною якоюсь, однокласницею, посварився чи що. Через ту скаргу, хай би їй грець.

"Підтримати хлопця треба, підбадьорити", — подумав директор.

Потім Микола Петрович зайшов до Штепи.

— Допоможи мені, Іване Силівичу, розібратися в одній неприємній справі, — попросив він його. — Що то за дошки були привезені мені до учбової лави? Пам'ятаєш?

Із рухливого й вертлявого заступник начальника шахти зробився нараз флегматичним і млявим, наче сонний кіт. Він позіхнув, потягнувся до хрусту в кістках.

— Який ліс? — запитав наче нехотя.

— Я тоді виписував для школи і для себе, — пояснив Микола Петрович. — За шкільний перерахував гроші через банк, а за свій заплатив сам. Пам'ятаєш, накладні в тебе залишав?

— В мене тих накладних за день — знаєш скільки через руки проходить? — знов позіхнув Штепа, риючись в шухляді. — А в чому справа? Ти ліс одержав?

— Для шкільної лави були привезені дошки не з лісного складу. Старі, потріскані, в цвяхах.

Іван Силович ліниво ворухнувся в кріслі і застиг.

— Дехто запевняє, що весь виписаний ліс я забрав собі, а для лави...

— Ось що, товаришу директор. Ти мені голови не мороч, — випростався Штепа, і маленькі очі його холодно блиснули. — Я віддав накладні шоферові, а він привіз тобі ліс. А які ви з ним ще комбінації робили — не моє діло.

— Ти мене в чомусь запідозрюєш? — підвищив голос Вільховий.

— Запідозрювати це справа міліції, — відрубав Штепа, підіймаючись з-за столу. — Я людина суґубо цивільна.

— Нехороший ти чоловік, Іване Силівичу, — відрізав Вільховий і вийшов.

Він зрозумів, що клубочок не так просто розплутати. Потім пішов у гараж, сподіваючись знайти там шофера і все нарешті вияснити.

Небо було низьким і сірим, в повітрі літали ріденькі сніжинки. Дедалі їх ставало більше і більше, вони обліплювали дерева, дахи, падали на землю. Земля усміхнулася з радості і заясніла обличчям.

Тільки на душі в Миколи Петровича було трохи темнувато. Але духом не занепадав. На відміну від Камінчука, він ніколи не пригасав і не спалахував, а горів рівним упевненим полум'ям. "Все буде гаразд", — твердив він собі.

* * *

Світлана Ландишева стояла біля замерзлого фонтану на центральній площі обласного міста, виймала з кишені зерно і кидала голубам. Голубів було багато — рухливий пістрявий острівок. Вони безбоязно ходили по площі між людьми, збирали зерно, крихти хліба. Охочих підгодувати голубів було багато.

Необережним рухом Світлана сполохала голубів, зграйка злетіла, і тоді в морозному повітрі почулися сплески голубиних крил.

Була Світлана в черевиках з калошами, в червоненькому пальті, запнута рудуватою хусткою. На руках — рукавички, сірі, пухнасті.

— Не сподівався тебе тут зустріти, — почула раптом знайомий голос і зашарілася.

Камінчук бачив — вона зраділа випадковій зустрічі, і чомусь зніяковів. Він завжди хвилювався при зустрічах з Світланою, але сьогодні це хвилювання видалось йому неприємним. Може, він боїться її? Ні, він боїться іншого. Ота розмова з директором, як болячка, не давала йому спокою. Слова "чужа дружина" оглушили тоді Василя Васильовича, як дубиною по голові. Він же так мало знає Світлану, так мало знає її, щоб нічого такого не подумати...

Дівчина дивилась на нього спокійним, як завжди, трохи сумовитим поглядом карих очей і мовчала.

— Чого приїхала, Світланко? — запитав нарешті Камінчук.

Він не хотів нічого пропустити: ні того, як вона легко переступила з ноги на ногу, ні того, як зняла рукавичку і красивими білими пальцями поправила пасмо волосся, що вибилося з під хустки, ні биття голубої жилки на тендітній руці.

— У мене вихідний сьогодні, — проспівала Світлана. — Відвідала кіно.

— Сама?

— Сама.

— А я на нараду приїжджав, — промовив Камінчук.

Вони довго ходили по місту, і для нього було невимовною насолодою носити її червону шкіряну сумочку.

— Я ще хотіла побувати в картинній галереї, — несміливо запропонувала вона, наче боялась, що він не згодиться піти туди з нею.

Вони дивились картини, привезені з Третяківки, а також полотна місцевих художників і обмінювались враженнями, думками.

Її увагу привернула велика, на всю стіну картина художника Лактіонова. Великий поет, Олександр Сергійович Пушкін, сидить на лаві під деревом і про щось думає.

— Як все до останньої рисочки виписано, — зауважила Світлана. — Оту гілочку так і хочеться підняти з землі. Повітря навіть відчувається: прозоре і трохи синювате проти чистого неба. А оце пожевклий листок от-от підніметься й закружляє від легенького вітерцю. Вам не здається? — звернулась вона до Камінчука.

— Ти поетеса, Світланко, — торкнувся Камінчук руки дівчини.

— По-моєму, від картини трохи відгонить натуралізмом, — роздумувала вона.

— Взагалі, натуралізм — погано, — промовив Камінчук, милуючись не так картиною, як замисленим обличчям дівчини. — Але це полотно мені подобається.

— На Заході зараз захоплюються абстракціонізмом в образотворчому мистецтві, — зауважила Світлана, переходячи до іншого полотна.

— Коли я згадую про абстракціонізм, то ввижається мені толстовська свиня, яка одного разу створила на паркані чудову, геніальну картину, які тільки можуть створювати свині.

— Гидота, — одним словом визначила Світлана суть абстракціонізму.

Вони покинули приміщення галереї, і розмова перейшла на літературу. Світлана знала багатьох донецьких поетів і навіть цитувала їх. Йому стало соромно, бо він, викладач літератури, знав менше. "Погано ми в школі пропагуємо письменників рідного краю", — в думці докоряв собі Камінчук.

— Де ти вчилась, Світлано? — запитав він.

— Я вже колись говорила, що закінчила десятирічку.

Він хотів ще про щось запитати її, та вона раптом поскаржилась:

— Ноги замерзли... Трішечки.

Камінчук поглянув на її черевички в калошах, пустотливо озирнувся довкола. Вони

й самі не помітили, що вже давно ходять по безлюдних алеях міського парку. Дерев стояли в іней важкі, огрядні, сріблясті.

— Присядьмо на лавочку, — посміхнувся Василь Васильович.

Він вправним швидким рухом зняв черевичок з ноги, потім, дивуючись своїй сміливості, обхопив руками красиву акуратну ніжку, гаряче дихав на неї, енергійно розтирав. Світлана сміялася, жартівливо пручаючись, а він намагався надати строгості своєму голосові, незадоволено буркотів:

— Ти, дівчино, зовсім глузд втратила. Хто ж одягає капронові панчохи на такий мороз?

— Досить, — сказала вона, усміхаючись куточками рота. — Вже нога, як жар, гаряча. — Потім, згадавши, мабуть, щось неприємне, Світлана схилила голову і замислилась.

— Який розмір носиш? — запитав він, знімаючи другий черевичок. — Такі маленькі ніжки... Ти чимось... збентежена? — стурбовано запитав він. — Може, я зробив тобі боляче?

— Ні, — слабо посміхнулась вона. — Таке сліпуче сонце... Я поглянула на нього, очі засльозилися.

Потім знову ходили по місту, зайшли в універмаг. Він попрохав її хвилинку почекаати, а сам подався на другий поверх.

— Мені "руминки", — сказав продавщиці. — Тридцять шостий номер...

Коли вийшов з пакунком під пахвою, Світлана запитала:

— Купили щось?

— Так, дрібниця, — уник він її погляду. Але дарувати не наважився. Настрій у неї якийсь... Відмовиться, а то й розсердиться.

Вона й справді мовчала, була задумлива і наче чужа. Він намагався розважити її і розповів про скаргу старого Ворони.

— Мою персону Ворона теж не обійшов, — сказав він наостанку, трохи ніяковіючи. — Начебто, розумієш, я зустрічаюся з одруженою жінкою. Смішно. До тебе я взагалі ні з ким...

Він метнув на неї полохливий погляд і осікся. Світлана нервово кусала губу. Болісна гримаса пересмикнула її красиве обличчя.

Камінчук не знав, що їй подумати, розгубився, оторопів. Страшна догадка пронизала його. "Чого ж вона мовчить?" — думав він, ловлячи її погляд.

— В мене... немає чоловіка, — тихо і твердо промовила Світлана, опустивши очі. — Немає! — Хотіла ще щось додати, але різкий пронизливий свисток міліціонера сполохав їх обох.

Тільки тепер вони збагнули, що стоять серед гомінливої міської вулиці, просто на дорозі.

Закінчилась друга чверть, учні відсвяткували Новий рік, почались канікули. Небо, розщедрившись, сипнуло сніжку, великі й малі стали на ковзани, на лижі, сіли на

гринджоли.

А в школі життя не зупинялось: працювали гуртки, в спортзалі проходили фізкультурні змагання.

Федора Калиновича канікули не вибили з робочого ритму. Щоранку він акуратно з'являвся в школу і цілісні дні чаклував ю* 137 у своїй слюсарні. Ходив на шахту і завжди щось звідти приносив: якісь болти в кишенях, шайби, листове залізо, пруття. Навіть в неділю зустрів його Микола Петрович у школі. Соловей розбирав електромотор.

— Ви не забули, що сьогодні вихідний? — запитав його директор, усміхаючись.

— В неділю більше платять, — віджартувався той.

— Відпочивати треба.

— Встигну. Попереду вічність. Завгосп попрохав моторчика полікувати: не крутиться, ледащо.

В коридорі школи — на стінах була розміщена велика виставка. На одному з стендів були розташовані відшліфовані до блиску молоточки, зубила, пробої, гайки... Кожного разу, проходячи повз виставку, Федір Калинович гордо підіймав голову і любовно оглядав нехитрі витвори своїх дівчаток. Молодці! Робочими людьми ростуть. Йому було навіть трохи прикро, якщо не зустрічав біля стенду зграйки цікавих школярів.

Педрада по підсумках роботи комісії та перевірки скарги була призначена на три години дня в понеділок.

За півгодини до початку наради приїхала Параска Йосипівна Торба. Вона — сяяла. Зайшла в директорський кабінет, наче крадучись. Підніме ногу, трохи затримає її в повітрі, немов вибирає, куди ступити, а потім обережно опускає на підлогу. Підкравшись до директорського столу, привіталась м'яко, лагідненько і сповістила новину:

— Можу вас порадувати, шановний. Ви легко одбули. Наказом по міськвно вам поставлено на вид. А вам, товаришу Каміячук, — попередження. — Вона урочисто поклала на стіл акт перевірки школи і наказ завідуючого міськвно.

Директор і завуч сиділи, як холодною водою облиті.

— Це в результаті перевірки скарги?

— Та ні! Це по матеріалах роботи комісії. По скарзі ще вам буде. — Торба аж руки потерла від задоволення.

Камінчук розпачливо буркнув:

— Світ перевертається.

Хіба вони знали, як тяжко дісталися Парасці Йосипівні ці стягнення...

...Коли завідуючий міськвно прочитав новий варіант акту перевірки, він здивовано звів брови.

— Визнаю! — попередила його Торба, догадуючись, що він хоче сказати. — Попередній варіант хибував на лібералізм. З членами комісії все узгоджено.

— Ви, очевидно, натиснули на них? — відверто висловив припущення Петро Сергійович. Вона закрутила головою.

— Я довела їм, вони погодились.

Завідуючий ще раз пробіг очима акт перевірки.

— Вірю вам. Але глядіть не переборщіть. Збираюсь сам відвідати ту п'яту, але все ніколи.

Торба обережненько поклала на стіл ще одного папірця.

— Це я підготувала проект наказу про стягнення. Вінець, так би мовити, всій справі.

Він прочитав проект.

— Директорові ви пропонуєте догану?

— Я ловлю себе на думці, що й цього замало. Якщо приїде комісія з Міністерства... Звинуватять в тому ж лібералізмі і потаканні.

— І все-таки виправте — на вид, — наказав завідуючий.

Торба зітхнула і заторохтіла:

— Зазнались — і директор, і завуч. Цього Вільхового давно вже треба приструнчити з усією принциповістю. На кожній нараді всіх критикує — і мене, й вас, навіть Міністерство. То йому Торба часто влаштовує засідання й наради й відволікає від живої справи. Бач, яке слово знайшов — від живої справи; то він незадоволений тим, що, мовляв, рано вимагають від нього річний звіт; то картає державний банк, що законно не пропускає якихось там його рахунків. Усі задоволені, а він, бачте, ні; то насипається на Міністерство, яке, мовляв, не забезпечує вчасно його школу підручниками й програмами, — і не хоче розуміти, що на це існують об'єктивні причини. Він навіть сказав колись, що у нас багато чого робиться задля форми, а не заради користі. Я ловлю себе на думці, що він просто нігіліст.

Ви чули, він останнім часом носить в думкою про те, що не завадило б, мовляв, зменшити вчителям мови, літератури та математики норму тижневого навантаження з вісімнадцяти годин до дванадцяти, причому — із збереженням грошової ставки. Жирно жить захотів! І ви подивіться, як хитро він це мотивує. Каже: боротьба за якість викладання.

Параска Йосипівна допитливо зиркнула на завідуючого і закінчила: "Таких, по-моєму, треба..." І вона з силою притиснула ніготь до столу, аж палець їй хруснув.

— Ви страшно енергійна людина, Параско Йосипівно, — м'яко перервав її Петро Сергійович. — Але Вільховий де в чому має рацію, критикуючи нас. А те, що він не боїться сказати правду в вічі, не повинно обертатись проти нього. Треба його спокійно й по-діловому підправляти там, де він помиляється чи гарячкує, от і все. ^.

— Я про це й говорю, — запевнила Торба.

— Справу із скаргою довели до кінця?

— Сьогодні їду в п'яту, проведу нараду, зроблю остаточні висновки й потім доповім...

Вона вислизнула з кабінету вельми задоволеною: все йде як по-писаному.

Он як була справа. Ні Вільховий, ні Камінчук цього не знали. Вони дивились на Торбу, яка стояла перед ними з переможним виглядом, потім один на одного і

знижувала плечима.

"Знизуйте, дорогі мої товаришечки, хоч до. вечора", — зловтішалась Торба.

Нарада почалася рівно о третій в просторому приміщенні фізичної лабораторії. За одним з передніх столиків поряд з інженером Погрібним поважно сидів член педагогічної ради Федір Калинович Соловей. Коротко стрижений, в окулярах з золотою оправою, в новенькому костюмі і при галстуці, він нагадував старого інтелігента, і тільки руки — великі, важкі, мозолисті руки, що спокійно лежали на лабораторному столикові, та ще темно-синій шрам на лобі видавали в ньому вчорашнього гірника.

Біля стіни в куточку горбилась старенька вже Віра Іванівна Грищенко, невеличка, схвильована, з розчервонілим обличчям. Чекала сьогодні великої бурі на свою голову. Недарма ж Параска Йосипівна просиділа в неї мало не весь учбовий день, а потім довго говорила наодинці з Вітею Мірошніченком.

Сама Торба возсідала за одним з останніх столиків серед самої гущі вчителів, всім своїм виглядом підкреслюючи, що вона людина майже рядова і наперед не лізе.

Перед нарадою вона сказала Вільховому і Камінчукові:

— Не хвилюйтесь, товариші. Критикувати вас особливо не збираюсь. Не буду остаточно підривати ваш авторитет.

— А ви критикуйте, — — холодно промовив Вільховий. — Ми не боїмося.

Торба поглянула на нього і зрозуміла, що Вільховий настроєний войовниче. Вона зробилась доброю й солоденькою. Тільки очі іноді запалювались лихими вогниками.

Директор відкрив нараду і надав слово для доповіді про підсумки роботи за півріччя Василеві Васильовичу.

Камінчук критикував і себе і декого з учителів, довів до відома колективу висновки комісії міськвнво, і, почувши легенький гамір серед вчителів, зауважив:

— Висновки суворі, товариші. Вони зобов'язують нас працювати краще.

Торба не втерпіла, не могла змовчати. Цей Камінчук сильно хитрий і спритно обминає слизькі місця.

— По-вашому виходить, що працювали добре і треба всього-на-всього краще?.. — кинула вона репліку.

— Я не говорив, що добре, — несподівано для самого себе грубувато відповів Камінчук і подумав: "Пропали все пропадом. Хай що буде, а я різатиму так, як знаю".

Вчителі сиділи трохи приголомшені. Ніхто не чекав таких суворих висновків.

Завуч перейшов до детального аналізу одного з уроків молодшої вчительки, що вела російську літературу.

Торба й тут не змовчала.

— Надолужуєте? — вигукнула вона. — Вчасно не аналізували, а тепер надолужуєте?

Учителі з хвилюванням чекали, що ж відповідь завуч.

Василь Васильович розгублено поглянув у глиб аудиторії і зустрівся з десятками впевнених підбадьорюючих поглядів своїх колег і побратимів.

Он від вікна схвально киває йому Галина Максимівна Литовська — сухенька, ще не

стара жінка, скромна і непомітна, завжди уважна і охайна. Камінчук зрідка буває в неї на уроках і кожного разу покидає клас захоплений, аж наче заворожений. Він завжди потихеньку заздриє її неабиякій педагогічній майстерності і вмінню підійти до дітей. В цьому році Литовська випускає четвертий клас. У всіх її вихованців почерк такий же круглий і красивий, як і в неї, а дівчатка, закохані в свою вчительку, перейняли навіть її манеру поправляти зачіску.

Онде поблискує окулярами історик Павло Захарович Полтавець, з виду тихий, аж наче боязкий. Таким він насправді й є. Завжди під час засідань педагогічної ради він сідає за останнім столиком в кутку, і коли в його роботі відзначають щось хороше, гідне наслідування, Павло Захарович червоніє, як дівчинка, і, вкрай зніяковілий, припадає до столика. В нього довгий час не ладилося з дисципліною на уроках, особливо в п'ятих класах. Причиною тому було, може, те, що Павло Захарович дуже любить дітей і, жаліючи, майже ніколи не накладає стягнень за порушення дисципліни. Учні старших класів покорила вчителева доброта, а от п'ятикласники деякий час не могли в ній розібратися, і це приводило до непорозумінь. Камінчук немало доклав зусиль, щоб на уроках історії в п'ятих класах все ввійшло в норму.

Свій чорний суконний костюм Павло Захарович носить уже років, мабуть, з п'ять — пильно його береже. На велику сім'ю — п'ятеро дітей і дружина — він єдиний годувальник, так що іноді й сутужно буває.

На хвилинку Камінчук зупиняється поглядом на буйній шевелюрі Анатолія Миколайовича Довгала, веселої і дотепної людини, натхненника і душі всякої компанії. Довгаль усміхається і робить якісь знаки Василеві Васильовичу, але той не розуміє їх.

Ще до війни закінчив Анатолій Миколайович музичну школу, а коли в сорок п'ятому повернувся з фронту, то захотів стати філологом. Закінчив з відзнакою педагогічний інститут і тепер викладає українську літературу. Проте й музики не забуває. Шкільний хор, яким він керує, — гордість п'ятої школи, славиться він на всю область і вже не одну Грамоту одержав на олімпіадах та оглядах шкільної самодіяльності.

За третім столиком в середньому ряду хмуриться і щось записує в блокнот вчителька географії Олена Миколаївна Кримська — енергійна й дзвінкоголоса жінка, керівник і наставник юних туристів не тільки п'ятої школи, а всіх шкіл міста Горбачі. Їй незабаром на пенсію, а вона моложава нівроку і швидка. Але коли хтось заходить до неї на урок з метою контролю чи обміну досвідом, то її наче хто підміняє: Олена Миколаївна страшенно хвилюється, наче студентка-практикантка, і проводить урок, як правило, гірше, ніж завжди, коли в класі немає нікого стороннього. Камінчук знає це і якомога щадить стару вчительку: сам рідко ходить до неї на уроки та й іншим не дозволяє зловживати відвідуваннями. Кримська — вдова. Тяжко склалася її доля.. Чоловіка її, механіка шахти, заарештували в 1937 році як ворога народу. А Олену Миколаївну, тоді ще молоду вчительку, звільнили з роботи, і їй довгий час довелося працювати технічним секретарем. І ніхто не знав, як важко їй давалося ходити з високо піднятою головою, з вічною посмішкою на вустах і з якоюсь дивною впертістю дивитися

знайомим прямо в вічі, домагаючись їхнього погляду. А недавно їй повідомили, що її "славний Славик", як вона любила його називати, помертньо реабілітований.

...Зразу ж біля дверей за передніми столиками тісною групою розташувались математики — їх аж семеро в школі — дві літні жінки, одна ще зовсім молода дівчина і четверо чоловіків.

Було колись Камінчукові з ними клопоту. Не хотіли вони визнавати в завучеві авторитета. Слухають його вказівки й поради, навіть іноді підтакують, а самі, як справедливо підозрівав Василь Васильович, потихеньку думають: "Ну, що ти розумієш в математиці?" Довелось завучеві наполягти на алгебру, геометрію, тригонометрію, і тепер навіть сам "математичний бог" Трифон Семенович Тулько, смуглявий, повновидий і майже лисий грек рахується з Камінчуком, як з неабияким математиком. Ще на фінській війні скалічило Тулькові руку, він навчився писати лівою, довго хворів, через хворобу залишився в окупації, мало не помер з голоду і натерпівся стільки лиха, що його вистачило б, мабуть, на десятиох. Василь Васильович любив Тулька за його щире вдача і трудолюбивість.

...Понад п'ятдесят вчителів у п'ятій школі. Понад п'ятдесят доль. Понад п'ятдесят цікавих повістей, і кожна достойна того, щоб її повідати людям.

Хороший колектив у п'ятій школі. І він, Камінчук, теж сильний силою колективу і здоровий його здоров'ям. І ніякі труднощі йому не страшні з такими людьми, як Віра Іванівна Грищенко, Галина Максимівна Литовська, Трифон Семенович Тулько, Павло Захарович Полтавець...

Пауза затяглася. Аудиторія насторожилась. Камінчук втупив очі в Параску Йосипівну Торбу і твердо промовив:

— Вам не подобається, Параско Йосипівно, що я збираюся аналізувати урок нашої вчительки? Даремно. Тоді ми з вами не розуміємо один одного.

Торба спалахнула, як факел, а Василь Васильович спокійно продовжував:

— Я збираюсь зараз говорити про позитивні, а також про негативні моменти наших уроків.

Про що ж більше говорити на педраді, як не про урок — основну форму педагогічного процесу? Я аналізую урок молодій вчительки. Вчительки, до речі, ще недосвідченої, але здібної, старанної, і сподіваюсь, що це принесе користь як їй, так і всім нам.

Він трохи почервонів, вираз його обличчя був сердитий.

Під кінець завуч висловив упевненість, що колектив п'ятої середньої школи, опираючись на кращих, досвідченіших педагогів, подолає недоліки і йтиме в одній шерензі з передовими колективами району. В числі кращих учителів школи він назвав і Віру Іванівну Грищенко.

— В Грищенко не видно роботи! — вибухнула Торба. Вона явно починала нервувати.

— Ви її дуже мало знаєте, нашу Віру Іванівну.

Торба була до глибини своєї чутливої душі вражена зухвалістю завуча. Він сміє їй заперечувати! Їй — інспектору міського відділу народної освіти. В неї була ще одна

причина невдоволеності завучем. Вважаючи себе людиною скромною, Торба ховала цю причину сама від себе. Але причина-таки існувала. Бо цей зарозумілий Камінчук жодного разу не вжив у доповіді таких, наприклад, слів: "Як казала наша шановна Параска Йосипівна" або "Параска Йосипівна вжазували"... Вона, звичайно, людина скромна і забилася в куточок, але ж це не значить, що завуч не повинен зважати на її присутність. Він навіть на її ділові репліки не зважає і відмахується від неї, як від рядової мухи. Ой, шкода, ЩО' Ворона не сказав їй, з чією дружиною Камінчук завів фіглі-миглі. Це був добрий козирчик. "Ви хоч орієнтовно скажіть", — вмовляла вона скаржника. Але той уперся, як пень: "Не знаю. Але чув від авторитетних людей, яким не можна не вірити. Я вам сигналізував, а ваше діло розслідувати".

Потім слово взяв Микола Петрович. Він' довів до відома педради наказ завідуючого* міськвно: йому, директорові, поставлено на вид, а завучеві — попередження.

Торба аж рота розкрила. "Не жаліє себе чоловік. Дивний, аж смішний — сам себе січе..."

— В цьому наказі поцінована і моя, і ваша робота, — зауважив Микола Петрович. — Отже робіть висновки, товариші.

Параска Йосипівна при останніх словах сполошилася: "На які висновки він натякає?" — і запитала:

— Які висновки?

Директор, видно, не почув і перейшов до розгляду скарги.

— Мене звинувачують в тому, що я захопився спорудженням будинку і занедбав усяку роботу в школі.

Аудиторія обурливо загомоніла. Майже всі знали, що, навіть перебуваючи у відпустці, директор виконував службові обов'язки.

Ліикола Петрович розповів також про історію з дошками.

— Це, виявляється, справа рук заступника начальника шахти "Ново-Горбачівська" Штепи. Шкільні дошки він забрав з лісного складу й комусь продав, а в школу завіз дошки, розібравши якийсь старий сарай. Все це дуже прозаїчно, товариші, але я змушений говорити про це в присутності нашої шановної Параски Йосипівни, щоб і їй стало все до кінця зрозумілим.

Торбу пересмикнуло. Яким тоном було сказано оте "нашої шановної"! Він що, знущається?..

— Ніяких коштів, відведених на будівництво учбової лави, я не привласнював, — продовжував Вільховий. — Таких коштів нам не асигнували. Все зробили учні і наші шефи на чолі з комуністом товаришем Рябоштаном.

Вчителі презирнулися. Федір Калинович Соловей щось обурено буркотів до Погрібного.

— В скарзі сказано, що з мовчазного благословення директора і вчителів, учні, збираючи металевий брухт, крадуть з шахтного двору потрібний шахті метал, а сторожі ловлять їх. Громадянин Ворона запевняє, що один з сторожів мало не вибив ока його

синові. Мушу зазначити, що був випадок, коли наші учні помилково забрали стару ручну лебідку, яка знаходилась за межами шахтного двору. Лебідка шахті повернена. А синець під оком у Віктора Ворони зовсім іншого походження, і ті, кому треба, про це знають, — директор глянув на Параску Йосипівну. Потім продовжував: — Параска Йосипівна, не задовольнившись моїм усним поясненням по цьому питанню, зажадала від мене довідку про те, що адміністрація шахти претензій з приводу металевого бруксу школі не пред'являє. Ось ця довідка, мені її дали. — Він вийняв з папки папірець і показав його.

Торба засовалась на стільці і густо почервоніла, картаючи сама себе: "І чого я червонію? Так, я вимагала довідку, але це ж потрібно для справи!"

— Відносно врожаю з шкільної дослідної ділянки: весь він заприбуткований і — або проданий, або зберігається. Шановна Параска Йосипівна в цьому впевнилась. Буряками й зерном наші юннати годують шкільних кролів та голубів. Причому буряки ми зібрали в жовтні, а свиню свою я заколов у вересні. Із скарги видно, що громадянинові Вороні не подобаються нові зрушення, які відбуваються в нашій школі в зв'язку з новим Законом. Такий факт, товариші, зобов'язує нас посилити педагогічну пропаганду серед батьків, краще роз'яснювати положення нового Закону про школу.

На нараді виступило багато вчителів, а потім взяла слово Торба.

...Вона дуже рада, що вчителі правильно зрозуміли суворі висновки комісії, вказані в акті, і готові усунути недоліки. А щерадіша Торба, що скарга в основному не підтвердилася. Хоч, звичайно, написана вона не випадково. Якби не було за що зачепитись, навіть наклепник не писав би скарги. Треба працювати так, щоб скарг не було. А Віру Іванівну захвалювали тут — і завуч і вчителі — даремно. В неї є недоробки і промахи... Діти — янголи, — вони такі невинні, такі крихітки. А вчителька поставила дитину біля дошки і демонстративно відвернулася від неї. Ганьба! За це треба карати. На місці директора вона, Торба, винесла б їй стягнення.

Параска Йосипівна ще довго говорила, дорікала і напучувала. Після її виступу, коли вже директор хотів закривати нараду, несподівано попрохав слова Федір Калинович Соловей.

Торба обурилась. Вона вважала, що її слово повинно бути на подібних нарадах останнім і вирішальним.

Але Федір Калинович уже стояв перед аудиторією.

— Я людина не вчена, отже говоритиму не по-книжному, а так, як думаю. Тут товаришка інспектор казала, що, мовляв, роботи не видно. А я скажу: вчительська робота — це така робота, яку треба вміти побачити. — Він обвів гострим серйозним поглядом усіх присутніх. — Це вам не горох молотити: похекав ціпом — лежить купа. Вчительську роботу не завжди й крізь окуляри побачиш. Бо не можна заглянути дитині в голову й подивитись, що туди вклав учитель. А ви хотіли за три уроки дізнатися, як Віра Іванівна працює, — звернувся він до Параски Йосипівни.

— Хто ви такий? — обурено запитала Торба, наче забула, що не вперше бачить старого Солов'я і що навіть була в нього на уроці.

— Я єсть робочий клас, — з гідністю відповів Федір Калинович. — Прийшов у школу привчати дітей до праці. І от що вам скажу, добродійко. Не сподобались ви мені. Дуже ви кривитесь на все. А Віру Іванівну я знав ще до війни, коли вона мого меншого сина вчила. І за це їй від мене — тільки подяка. А таких, як отой Ворона, треба карати. Бо він навіть в школу не з'явився, коли викликали...

Соловей сів і схвильовано погладив рукою стриженого чуба. Торба засмикалась, хотіла, видно, щось сказати, але передумала.

* * *

Коли через кілька днів о десятій годині ранку Вільховий і Камінчук зайшли в приміщення райкому партії, Торба, побачивши їх обох, здивувалась. Вона вирішила доповісти секретареві райкому про стан у п'ятій школі і запрошувала бути присутнім при цьому тільки директора.

— А ви чого приїхали? — звернулась вона до завуча. — Хоч я й безпартійний, але теж хочу бути присутнім при розмові в секретаря, — рішуче сказав він. — Думаю, що місця не пересиджу.

Вона відкликала Вільхового вбік і зашепотіла:

— Я не обіцяю вам приємної розмови, товаришу директоре. Говоритимемо також про ваші панібратські стосунки з завучем, про відсутність вимогливості до нього з вашого боку.

Директор посміхнувся.

— Ви, мабуть, помітили вже, що в мене немає секретів ні від завуча, ні від колективу.

— Ви рубаєте сук, на якому сидите, — вжахнулася Торба, безнадійно махнувши рукою.

Їх прийняла другий секретар, Ніна Петрівна, — чорнява жінка з важкуватим проникливим поглядом карих очей. "Ну, зібралось дві жінки, — розпачливо подумав завуч. — Натовчуть нам ребра".

— Це добре, що ви теж приїхали, — сказала Ніна Петрівна Камінчукові. Торба здивовано поглянула на секретаря, але промовчала.

Потім почала доповідати.

Вона котила, як з високого горба. Вільховий і Камінчук почували себе на стільцях, наче на розбурханих хвилях. А Торба змішувала їх з багном, лила на них окріп, пекла на вогні, кидала в розтоплену смолу.

— Пробачте, факти, вказані в скарзі, підтвердились? — перервала її Ніна Петрівна.

— На жаль, ні... Тобто, на щастя, я хочу сказати, і тому може бути комісія з Міністерства, бо той скаржник, будьте певні, напише ще, — випалила Торба.

— Ви боїтесь комісії з Міністерства?

— Хай вони бояться, — кивнула вона в бік директора й завуча. — А я все зробила від мене залежне. Навіть в райкомі ось обговорюємо.

— Яка успішність в п'ятій школі? — поцікавилась Ніна Петрівна.

— Цифрові показники високі, але ж окомиллювання, — відповіла Торба і перейшла

на господарські справи. — Директор будується. Спробуйте після цього довести, що він не тягне будівельний матеріал із школи.

— Хіба обов'язково доводити теорему від противного? — усумнилася Ніна Петрівна.

Торба нарешті закінчила, і Ніна Петрівна надала слово директорів. Завуч непомітно смикнув його за рукав і благально зазирнув у вічі: "Не наговори дурниць, прошу тебе. Не гарячкуй..."

Вільховий недовго говорив, йому вже набридла вся оця карусель. Він так і сказав Ніні Петрівні:

— Я не буду тут виправдовуватись, хоч і не скажу, що товаришка Торба у всьому має рацію. Думаю, що ви до нас приїдете, Ніно Петрівно.

— Домовились, — погодилась секретар, — побуваю у вас, і після цього зробимо остаточні висновки.

"Знову комісія", — гірко усміхнувся завуч.

Секретар закрила блокнот, в якому робила записи, встала і раптом приязно посміхнулася:

— А за самодіяльність — спасибі. Я слухала ваш хор на обласній олімпіаді. Заслужено присудили йому перше місце, — і вона потисла директорів руку. Микола Петрович зніяковіло подивився їй у вічі. Якимось незручно було після такої розмови вислухувати слова подяки. "Підбадьорює мене, чи що?" — подумав він.

А Торба схопилася з місця, наче шилом вколена. Так непогано проведений нею концерт закінчився на такій недоречній, з її погляду, ноті.

Вона докірливо подивилась секретареві у вічі, наче хотіла сказати: "І вибрали ви час, Ніно Петрівно, говорить про таке. Ми ж з вами вихователі..."

На вулиці в Камінчука з'явився войовничий настрій. Він задоволено потирив руки і збуджено говорив:

— Я теж хотів виступити. Їй-богу розніс би Торбу! Бо вже гірко в роті від всього цього. А Ніна Петрівна — клянусь, що вона не повірила їй. Слухай же, Миколо! Ну, чого ти завжди такий... урівноважений?

Сьогодні неділя. Камінчук вирішив зайти до Миколи Петровича і пограти в шахи. Вже біля школи, посеред вулиці, він помітив високого руського чоловіка років, може, під тридцять, — в пальті з каракулевим коміром, в хутряній шапці. Поряд з незнайомцем ішла Світлана Ландишева.

Помітивши Камінчука, Світлана ніяковіє і опускає очі. Проходячи повз нього, каже своє "здрастуйте", наче чужій, випадково знайомій людині.

Хто він, цей суб'єкт, що так гордовито крокує біля його Світлани? А вона теж хороша! Навіть не глянула. Настрій у Камінчука зіпсувався.

А тут ще, як на зло, гучномовець на стовпі так ловко виводить:

Терен цвіте, терен цвіте, А цвіт опадає...

Хто з любов'ю не знається, Той горя не має.

"Пропади все пропадом!" — вирішив Василь Васильович.

Зустрівши в коридорі старого Солов'я, здивувався.

— В неділю? В школі? Ви таки хочете її на ноги поставити, Федоре Калиновичу.

— Вона й без мене міцно на ногах стоїть, наша школа. — Він тримав у руках гаечного ключа і приязно посміхався. — Ви оце жартуєте, Васильовичу, а обличчя у вас таке кисле, наче в старому квасі побувало. Не захворіли часом?

— Та ні, я нічого, — промимрив Камінчук, і в нього спало на думку розпитати Солов'я про Світлану.

— Відчуваю, що недовго доведеться мені в школі працювати, — говорив тим часом Федір Калинович, не помічаючи Камінчукового вагання.

— Вас не збираються звільняти, — запевнив Василь Васильович Солов'я, думаючи зовсім про інше.

— Час мене звільнить, Васильовичу. А час — це така невблаганна річ, що не питає — хочеш ти чи не хочеш.

— Не розумію вас, — признався Камінчук.

— Що тут розуміти? Не сьогодні-завтра пришлють справжніх спеціалістів. Прийдуть люди з інститутів — ого-го як діло закрутиться! А я що? Я тільки почав.

— За це спасибі. Коли б не ви... — А сам думав: "З чого ж почати про Світлану?"

— Вас теж, бачу, в неділю в школу потягло, — зауважив Соловей. — Пішли б собі кудись до дівчат, абощо.

— Де вони, ті дівчата?..

— Е-е-е, Васильовичу, самі вони до вас не прийдуть. Он у мене живе така лепська дівка, як сонбчко.

— Я, здається, її знаю, — промовив Камінчук, холодніючи. — В їдальні працює.

— Приходив до неї недавно один козарлюга, — продовжував Федір Калинович.

Камінчук відчув, як щось опустилось у нього всередині. Він став ураз якийсь порожній і, як пушинка, легенький: досить дмухнути на нього одним необережним словом і полетить, нещасний, у безвість.

— На поріг навіть не пустила, вередлива, — в голосі Солов'я вчувалася прикрість. — Цілу годину сперечалися надворі. Аж позеленіла, бідна, на холоді. Потім, дивлюсь, пішов.

— Хто він такий? — Камінчук намагався надати голосові байдужості.

— Питав. Мовчить і, бачу, сердиться. А така ж гарна дівка, добропорядна. Ходіте сьогодні до мене на чай, познайомлю. Я в цих ділах був колись мастак.

Камінчук обімлів. Може, прийняти запрошення? Ні, він не одважиться. Прийдеш, а там вже сидить цей фертик.

— Шкода, — крутнув головою Соловей. — Коли б знали, які вона млинці пече, — не відмовились би.

"Ех, Калиновичу, Калиновичу, — з сумом подумав Камінчук. — Нічого ти не відаєш".

Соловей захопився вже спогадами.

— А я, без хвастощів сказати, у свій час проворним і напористим парубком був. Бігав до однієї — дебела, ставна була і красива, як писанка. Але, хоч плач, — нуль уваги

на всі мої залицяння. Прокрався я одного травневого вечора під її розчинене вікно, засів у бузковому кущі та й спостерігаю, як вона роздягається на ніч. Дивлюсь, наміряється вже під ковдру пурхнути. А я попівнячому — ку-ку-ріку! — та їй присів під вікном. Не бачив, як вона схопила на кухні каструлю з кип'ятком і бурхонула мені акуратненько за комір. Аж дух, знаєте, перехопило. Плигонував я з переляку в її кімнату та мало не з кулаками до неї. "Ти що, кажу, Василю, туди та звідтіля, патрять мене задумала, що окропом зливаєш?"

"Це, каже, Федоре, така в мене до тебе гаряча любов". Отаке було, Васильовичу... Тепер я, можна сказати, по цьому ділу на пенсії, а вам не радив би губитися.

Прийшов директор, рум'яний з морозу, радісно збуджений, і приніс іскринки сонця в очах.

— Знаєш, Василю, ця скарга не тільки нам завдала клопоту. Вона вдарила рикошетом по самому Штепі, — сказав він. — Зустрічаю його, а в нього вигляд, як у облізлого кота. Виявляється, зняли з роботи за махинацію з лісом. Чаша, видно, переповнилась. Здає справи...

В цей день Камінчук програв підряд чотири партії. В двох із них робив спроби дати противникові мат королем, але всі його намагання потерпіли крах.

* * *

Затюхкав солов'єм дзвіночок, і школа наповнилась веселим дитячим гамором.

Це перерва.

В коридорах, по всіх закутках школи і на вхідних дверях стали чергові учні з червоними ромбиками на грудях. Чергує третій клас. Це дуже солідне і непідкупне начальство. Спробуй не підкорись, хоч, може, ти й десятикласник — тарараму на всю школу нароблять, не будеш радий. Попадеш і в стінгазету, і на учком, і на комітет комсомолу...

Гуде школа. Рівним розміреним гулом. Чергові вчителі прислухаються до того гулу, як лікар до дихання пацієнта: чи немає хрипів, нездорових ноток, ненормальних шумів? Немає? Ну й добре. Організм здоровий, вирує в ньому життя.

Секретар райкому Ніна Петрівна та Параска Йосипівна Торба прибули в школу на легковій машині під час великої перерви.

Надворі, ось вже який день, відлига. Сіє дощ, і все Сіріє навкруги. Кінець січня видався брудним і мокрим. Напочатку були морози, а зараз розвезло.

На шкільних дверях стоять чергові учні: хлопчик і дівчинка. Вони кидають уважні, причіпливі погляди на гумові боти Ніни Петрівни. Чисті. Можна проходити. Секретар пройшла, навіть не помітивши, що її перевіряли.

А Торба, як на гріх, не помила вдома черевиків і привезла на них ще, мабуть, вчорашній бруд.

Хлопець в сірому пальті і чорній шапці нерішуче заступає їй дорогу.

— А-а-а, це ти? — пізнає Торба Вітю Мірошніченка і робиться солоденькою.

— Я, — відповідає Вітя і додає: — Черевики у нас миють он там — під колонкою.

Параска Йосипівна обурена, але вдає, що не почула.

— Ну, як справи? Ніхто не зобижає?..

— Мене ніхто й не зобижав, — відповідає хлопець, не зводячи очей з Торбиних черевиків.

Торба сторониться, пропускаючи групу учнів з чистими ногами. Вона червона, як варений рак, аж сльози виступили їй на очах. Її, інспектора, не пускають в школу! І хто? Оцей лопуцьок! Вона крадькома оглядає свої черевики: не такі вони вже и брудні. Ну, трохи замурзані.

Але хлопець тримається вперто. Для нього найвищий авторитет — його вчителька, Віра Іванівна, а вона сердитиметься, якщо він пропустить когось із брудними ногами.

— А вчишся як? Дисципліна? — мирно запитує Торба, немов нічого не трапилось. А в самої аж руки трясуться, така вона розгнівана. Збоку вже група цікавих стоїть — помітили конфлікт і чекають, що ж буде далі.

— Онде кран, — говорить хлопець замість відповіді, — Навіть директор там миє, я сам бачив.

Ну, що було робити Торбі? Помила все-таки черевики під краном і прожогом шмигнула в школу.

Директор саме знаходився в бібліотеці. Він розмовляв про щось з комсоргом школи Женею Давидовою, коли гості, вже роздягнені, зайшли туди. Микола Петрович мимохіть наморщив носа: від Торби сильно тхнуло нафталіном. Очевидно, її червона шерстяна кофточка десь довго зберігалась біля цього "пахучого" порошку. Ніна Петрівна була в піднесеному настрої. Вона жартувала, сміялась, і зовсім не було схоже, що вона — секретар райкому і приїхала, щоб розібратись в серйозній і дещо заплутаній справі.

Вона пробула в школі обидві зміни та ще й на другий день з ранку до вечора.

А ввечері в присутності завуча й директора підводила підсумки.

Торба сиділа трохи осторонь, вже в зеленій кофточці, але все рівно від неї тхнуло нафталіном. Вона насторожено й допитливо вдивлялась в обличчя секретаря, чекаючи, що ж вона скаже.

Ніна Петрівна почала з запитань. Але не на адресу директора, а чомусь на адресу Торби, і це Параску Йосипівну вельми збентежило.

— Яку допомогу ви, як інспектор, подали школі в питаннях політехнізації і зокрема виробничого навчання? — звернулась до неї секретар.

— Я? Контролювала. Підганяла. — Гострий погляд її, зустрівшись з відкритим важкуватим поглядом Ніни Петрівни, притупився, померх. Вона відчула щось недобре в голосі секретаря.

— Ви скажника добре знаєте?

— Була на квартирі. Не встигла розкусити...

— Ви переконались, що ця скарга — наклеп?

— Я? Ловлю себе на думці, що... мабуть, наклеп.

— Так для чого ж ви стільки часу псували людям нерви, відриваючи їх від роботи? Для чого підтасували акт перевірки шляхом шантажування членів комісії?

Боже! Вона й про це знає! Це вже — ніж до горла! Торбині очі благально й застерігаюче дивилися на секретаря, наче говорили: "Не треба мене тут лаяти. Наодинці хоч висічіть. А в присутності підлеглих... Ви ж підриваєте мій авторитет".

Але Ніна Петрівна не хотіла, видно, рахуватися з Торбиним авторитетом. Її очі невблаганно вимагали відповіді.

— Та який там шантаж? — зморщилась вона. — Не могла ж я допускати лібералізм, коли...

Ніна Петрівна стала сердитою і безжальною. Такою Торба її ніколи не бачила: завжди лагідна, спокійна і от на тобі...

— Школа переживає зараз великий і нелегкий процес перебудови. А ви, по суті, опинились на боці таких, як Ворона, і своєю поведінкою сієте в людей зневіру в свої сили, — чітко карбувала слова секретар. — Вчительку Грищенко, одну з найдосвідченіших і найсумлінніших, ви оголосили неробою. Я знаю, як ви добились стягнення директорів й завучів. Я все знаю, товаришко Торба. Ви — страхополох, формаліст і перестраховальник.

— Ви занадто суворі, Ніно Петрівно. Занадто суворі. Я розумію, звичайно, що...

— Нічого ви не встигли зрозуміти, — перервала її Ніна Петрівна. — Для того, щоб зрозуміти, що в школу інспектор повинен іти не з головою, а з добрим словом і щирою порадою, вам потрібен час.

Торба злякалась. На що вона натякає! Хіба... За віщо?

М'якосердому Камінчукові на хвилю зробилось шкода бідної Торби. Директор сидів мовчазний і насуплений.

— Я давно придивляюсь до вас, Параско Йосипівно, — продовжувала Ніна Петрівна. — Важкий у вас характер. З таким характером не варт було ставати педагогом — з живими людьми доводиться працювати. Характер людини часто визначає її поведінку. Через те в наш час мало бути хорошим спеціалістом своєї справи і тільки. Треба мати належний характер — до комунізму йдемо. З нестерпним характером туди не пустять. — Ніна Петрівна повернула обличчя до директора і завуча й сказала: — Між іншим, це безпосередньо до вас відноситься. Виховуйте в дітей красиві характери, товариші. Комуністичні характери.

Торба сиділа настовбурчившись, наче стара, віджила своє птиця. В ній закипала злість. Хіба вона не старалась? Хіба не моталась, як навіжена, день у день? Крадькома кинула неприязний погляд на Ніну Петрівну і подумала: "Ви всі розумні, а я теж не з дурних. Побули б у моїй шкурі, коли кожного треба тримати в залізних руках і, якщо хочете, під страхом. Інакше — все розпадеться..."

— А тепер, товариші, кілька зауважень з приводу вашої роботи, — звернулась Ніна Петрівна до Камінчука й Вільхового.

Параска Йосипівна не чула вже тих зауважень, не прислухалась. Про своє думала.

Колись і вона працювала вчителькою. Вічні конфлікти з учнями та батьками, сутички з колегами так їй тоді набридли, що вона рада була або всіх розігнати, або сама втекти. Знайшлись добрі дяді й перевели Торбу в райвно — поцінували, видно, в

ній енергійність. Там стало їй куди легше: вона командувала. Параска Йосипівна мала таємну мрію закінчити свій трудовий шлях завідувачим якого-небудь відділу облвно. А тепер...

— Я вважаю, — почала Ніна Петрівна, звертаючись до Вільхового, — що в питанні організації виробничого навчання у вас ще не все продумано і доведено до кінця. Є майстерні, є учбова лава, добре й те, що ви обладнуєте гірничий кабінет. Але...

— Але ж ми дивимось вперед, і через рік... — вставив слово Вільховий.

— Як же Ви дивитесь вперед? — м'яко перервала його Ніна Петрівна. — Незабаром ваші вихованці повинні будуть водити електровоз...

— У нас ходять електровози на поверхні. Учні там і практикуватимуться...

— На поверхні експлуатуються контактні електровози, а в шахті... — секретар наголосила на останньому слові, ще й повторила його: — В шахті — акумуляторні. Розумієте?

Микола Петрович зрозумів: його школа готує кадри для роботи в шахті. А поскільки так...

— А поскільки так, — продовжувала Ніна Петрівна, — то треба споруджувати учбовий полігон на шахтному подвір'ї: наслати колію, передбачити розминовки, щоб все було, як в шахті. Шахта виділить електровози... Чого ви так безнадійно на мене дивитесь? Начальника ми зобов'яжемо.

Миколі Петровичу стало трохи не по собі.

Ніна Петрівна запитала, поглянувши на Камінчука:

— Ви чітко уявляєте свою перспективу, товариші? Скільки класів з виробничим навчанням буде у вас років через чотири, через п'ять? Ну, скажімо, в шістдесят третьому році?

— Василь Васильович розкрив синеньку папку на столі, зазирнув у якісь папери і сказав:

— Всього передбачається тринадцять класів, тобто двадцять шість груп.

— Які фахи готуватимете?

— Мулярів, штукатурів, теслярів для будівельного управління, токарів для центральних механічних майстерень; машиністів транспортних машин і автоматників для брикетної і збагачувальної фабрик. Збагачувальної ще немає, але вона вже будується. Ми це врахували...

Василь Васильович був явно задоволений тим, що його школа має чітку перспективу в питанні виробничого навчання і враховує при цьому перспективу розвитку місцевих підприємств.

— Постійте, постійте, — попрохала його Ніна Петрівна. — Це добре, що ви не обмежуєтесь підготовкою швей і робітників очисного забою, як іноді трапляється в школах. Але, мені здається, ви не врахували одну важливу деталь. Ви передбачаєте на підготовку машиністів транспортних машин три роки. На підготовку токарів — теж три. Чи не так?

— А як же інакше? — розвів Камінчук руками.

— Я добре знаю ці спеціальності і переконана, що для їх повного освоєння треба не більше року. А ви знаєте... роботу машиніста транспортних машин? — допитливо поглянула секретар на Камінчука.

— Та як вам сказати... — зам'явся Василь Васильович, який лише в минулому році вперше побачив зблизька токарний верстат, а про існування спеціальності машиніста транспортних машин навіть не догадувався до останнього часу...

— Я гадаю, — продовжувала Ніна Петрівна, — що в таких випадках треба оволодівати комплексом споріднених спеціальностей. Не токарів, наприклад, треба готувати, а верстатників. Тоді учень за три роки навчиться керувати і токарним, і свердлильним, і фрезерним станками... І можна буде сказати; на всі руки майстер! Повноцінний будівник комунізму.

— Цілком слушні зауваження, Ніно Петрівно, — погодився Камінчук. — Ми їх, звичайно, врахуємо. — йому подобалася манера розмови секретаря райкому. Вона не докоряла (докоряти ж було в чому — він це бачив), а немов радилася, і це будило думку й бажання робити все якомога краще.

— Ми свої труднощі й недоробки знаємо, — втрутився в розмову директор і усміхнувшись додав: — Вони у нас в печінках сидять.

— Це хороше, коли знаєте. Значить, вболіваєте за справу.

— Не завжди все гладенько виходить, — продовжував Микола Петрович. — Воювати з людьми доводиться... Виробничо-педагогічна рада постановила на наступний рік обладнати на брикетній фабриці клас-лабораторію для теоретичних занять учнів, а директор фабрики впирається. Був на засіданні, голосував за пропозицію, а тепер впирається. Де я вам, каже, візьму приміщення.

— А ми до нього сьогодні поїдемо, — пожвавилася Ніна Петрівна і поглянула на годинника. — Хвилини через сорок поїдемо. Думаю, інспектор з нами теж...

Але Торба була далека від розмови. Вона сердилася на всіх, особливо на Ніну Петрівну. Бо її не розуміють, не хочуть рахуватися з нею та ще й принижують. Сиділа насупившись, нервово крутила олівець в руках. Потім підвелася, осмикнула кофточку, кинула холодний, докірливий погляд вбік секретаря райкому і вийшла з кабінету...

Ніна Петрівна ще довго розмовляла з директором і завучем про насущні завдання і потреби школи.

* * *

Филимон Прокопович Ворона, згорбившись, сидів на одній з лав у приміщенні поліклініки і терпляче чекав своєї черги до лікаря. Він почував себе тяжко хворим. Боліло все: ноги, руки, голова, нутро, йому здавалось навіть, що гудзики на одязі теж болять, аж печуть.

Вже кілька днів він не міг спокійно спати. Його замучили кошмарні сни: то за ним ганяються, то вже догнали і душать, набиваючи рота якимсь забрудненим в чорнило папером, то зв'язали і колять іржавим гострим пером у всякі м'які місця.

Дразливим і неспокійним став Ворона останнім часом. Годинами просиджував непорушно, прислухаючись сам до себе, йому здавалось, що в животі в нього буркотить,

в грудях харчить, поперек ние, в скроні стріляє, в колінах крутить.

Він був сердитий, все гримав на сина і злився, бачачи, що той терпляче змовчує, але час від часу міряє батька здивованим, нерозуміючим поглядом. Догадується старий Филімон, що син все знає і нічого не схвалює. Гірко Филімонові на душі... Дожився на старості літ. Власний син, якого він так хоче бачити колись юристом, росте норовистим, неслухняним та ще щось і затаїв у душі — від батька нічого не сховаєш, він бачить.

А тут ще ці виклики. Вже третій раз із школи приходили. Просимо, передають, з'явитись. Чого він піде? Шо він там забув? Ні, він зовсім не боїться. Чого він має боятися? Але ж приходила ця інспекторша — і досить. Така душевна, приємна жінчина. Він все розказав їй, як на духу. Звичайно, він всього того не бачив, про що писав, але чув від таких людей, які не збрешуть.

В поліклініці людей все меншає й меншає, і нарешті Филімона Прокоповича викликають.

Лікар проглядає його аналізи, вислуховує, вистукує і непомітно знизує плечима.

— Вдихніть, — каже він.

Ворона глибоко вдихає тепле, настояне на ліках, повітря.

— Видихніть!

Ворона підводить очі і видихає обережно, з перекошеним од страху обличчям, наче боїться, що, спустивши дух, нагло вмере.

— Зігніться.

Він згинається, чекаючи, що ось-ось переломиться.

Його ганяють з кабінету в кабінет, крутять, як млинок, повертають і майже вивертають, просвічують наскрізь і нічого не знаходять. У нього є все, що положено людині похилого віку, і немає нічого надзвичайного.

Один з лікарів, видно, найстарший, чомно його запитує:

— Пробачте, ви, може, чимось перелякані? У вас не було нервових потрясінь?

Ворона обурюється:

— Я напишу на вас скаргу! — різко вигукує він, а потім, схаменувшись, замовкає.

— Ким ви працюєте?

— Рахівником. Ох, знову закололо...

— Раджу вам зайнятися посильною фізичною працею. Систематично. Це — допомагає од всіх хвороб, — запевняє лікар. Ворона знову обурюється, але вже мовчить. Він повільно одягається, виходить на вулицю і, впевнившись, що його ніхто не почує, вголос лається:

— Що ви тямите? Жива людина пропадає, і хоч би тобі один путящий лікар трапився...

Що то за пташка стрибає у верховіттях голих дерев?

То синичка весело попискує. Весну почула. Ну, синичка то й синичка. Камінчукові байдуже. Хай там хоч ворона каркає чи сорока скрекоче. Камінчук знає, що сололов'ї — в нього в серці. Вони там так завзято витьохкують, аж груди роздимаються. Бо є на

світі Світланка Ландишева — струнка, кароока дівчина, а в її очах і небо, і море, і весна, і цілий світ. Василь Васильович ладен втопитися в тих очах.

Хто сказав, що він нещасний? Полегше, полегше з такими думками. Він ніколи не був нещасним... Він найщасливіший у світі. У нього є робота — складна, іноді важка, але цікава, і він ніколи її не промінєє на будь-яку іншу. У нього є дівчина. Світлана Ландишева. Підійшла вчора просто на вулиці, на очах у всіх людей. Він не помітив навіть, звідки вона взялася. Наче з-під землі виросла. Привіталася і сказала зніяковіло:

— Щось вас не видно...

Він не насмілювався й подумати, щоб Світланка запрошувалась на побачення.

Вона стояла, трохи схиливши голову набік, і чекала відповіді. Мабуть, скучила за ним, за Василякою — довгим, незграбним, несміливим і дивакуватим. А він думав... Та що він такого думав? Просто трохи повагався. Якусь, може, хвилину чи більше. Хіба такого не буває з закоханими? Буває!

...А от тепер він чекає побачення... Вже два рази пройшовся вулицею, а Світланки все немає. Якось навіть незручно йти по тій самій дорозі втретє, може, хто спостерігає з двору і потім сміятиметься.

Сутінки вже добре-таки облягли землю, і це Камінчукові на руку.

Настрій його помітно псується, підкрадаються сумніви.

Це давня історія. З століття в століття. Призначає дівчина побачення, а потім не приходить. "Ти сказала — прийди, прийди, не сказала — куди, куди. Ти сказала — під комору, не сказала, під котору". Всі вони, очевидно, такі... лукаві.

Світлана нечутно підійшла ззаду, мовчки взяла його за руку, і вони пішли в альтанку. Рука її була гаряча, тремтлива.

Недоріка, він усумнився в дівчині. Не зважився взяти куплені для неї "руминки", щоб ніжкам було тепло, як на печі. Вони стоять у нього на самому видному місці — на тумбі біля дзеркала.

Він годинами не зводив з "руминок" очей, уявляючи, як дівчина ходитиме в них і згадуватиме його. І от — не взяв. А може, це наївно, по-дитячому — носитися з "румянками"?..

Камінчук обіймає Світлану за плечі, притискує до себе і уявляє, як незабаром житимуть вони в окремій квартирі — удвох. Вона в квітчастому домашньому халаті, трохи розповніла, звертається до нього з проханням: "Дістань, Василяко, з-під ліжка мої "руминки". — І додає соромливо: — Мені, бачиш, нагинатись уже незручно".

Він прожогом кидається під ліжко... але Світлана раптом говорить:

— Давайте посидимо.

Вони ніколи ще не сиділи в тій альтанці. Завжди стояли. Камінчук відкидає полу пальта, і Світлана сідає. Він пригортає її до себе і хоче поцілувати. Вона злегка відстороняється і шепоче:

— Я сама поцілую... тебе.

Він задихається від її поцілунків. Руки його охоплюють тонкий стан, капелюх падає з голови і котиться кудись в куток, але він не помічає цього. Вдихає солодкий п'яний

запах і боїться поворухнутись, щоб не прогнати чарівний сон.

Нарешті вона встала, поправила хустку, застебнула пальто і сіла осторонь.

— Я завжди називала тебе в думках — на "ти", — проспівала вона. — І знаю, що ти... любиш мене.

"От я й освідчився, — посміхнувся Камінчук у темряві, — як це просто..."

...Світлана нагнула голову і трохи помовчала, копирсаючи носком черевика землю, устелену жовто-сірим вологим листом. Він зрозумів, що вона хоче щось сказати йому і не наважується.

Лице його пашіло вогнем, він присунувся до неї, взяв її руки і приклав до своїх щік сухі, вже прохолодні долоні.

— Я слухаю, — насторожився він.

— За віщо мене любити? — одважилась вона нарешті. — Я погана. Я свого чоловіка... кинула.

Камінчук рвучко встав. Вона теж підвелась, думаючи, очевидно, що він зараз піде геть. Василь Васильович відшукав капелюха, вдарив кілька разів об полу, струшуючи пил, і, надягши його, спитав:

— Ти не замерзла, Світланко?

— Мені жарко, — відповіла вона. — Ти вислухаєш?

Він сів біля неї і, на диво, зробився зовсім спокійним.

— Після десятирічки я пішла працювати. А в дев'ятнадцять років вийшла заміж за студента медичного інституту, допомагала йому, як могла. Ми домовились: закінчить він інститут, потім я піду вчитись. Коли ж закінчив...

Вона посміхнулася — Камінчук скоріше відчув це, ніж побачив.

— От бачиш, я з .молодих, та рання... Чоловік став відмовляти мене від інституту. Мовляв, мені це ні до чого, я житиму й так в достатку і без турбот. І ще я помітила, що він на мене якось зверхньо дивиться. Як на служницю. Забув, як я" працювала, як допомагала йому. Домашній затишок став йому найдорожчим за все... Вже біля двох років ми не живемо.

Дивне почуття охопило Камінчука, коли слухав щиру сповідь коханої. Наче стоїть він на високій стрімкій скелі і, тамуючи подих, хоче й боїться поглянути вниз. Свище лютий вітер — і от-от шпурне його в це стрімке урвище. Треба б йому втекти від провалля, а ноги не несуть.

Слова Світлани то ранили й шматували його душу, і вона горіла жарким болючим вогнем, то холодили її, і крижаний мороз підступав до серця.

І раптом йому стало страшно. Він зрозумів усе. Це вона прощається з ним і через те така відверта, нічого не приховує.

Ось зараз підніметься і піде геть, щоб потім ніколи з ним не зустрічатися... Ех, Василяко. Все тупики стрічаються на твоєму вибоїстому шляху. Знов ти не туди заїхав. Вертайся, сіромахо, на вихідні позиції та вже й не рипайся.

— Недавно він мене розшукав. Виявляється, теж в Донбасі тепер працює. Зійтися пропонує, — закінчила Світлана і зітхнула.

"Ну от і все", — подумав Камінчук. Запанувала довга напружена мовчанка. Нарешті, не дивлячись на Світлану, промовив:

— Якщо він тебе знайшов, то, мабуть, зрозумів уже свою неправоту.

З душі рвалися зовсім інші слова, і він ледве стримував їх у собі. Вона сиділа поряд, свіжа, як вітер, запашна, як весняні трави, прекрасна, як тисяча сонць. Схиляла голову все нижче й нижче, кусала кінчик коси.

Він хотів обійняти її і не посмів: вона — чужа дружина. Правильно писав Ворона.

Світлана встала, осмикнула пальто, тихо, майже нечутно зітхнула.

— Я, мабуть, піду.

Вони поминули шкільний паркан і, Не змовляючись, зупинилися.

— І все-таки я... люблю тебе, — сказав Камінчук похмуро, з досадою, наче засуджував у собі це почуття.

— Хіба? — запитала вона, і він вловив у її голосі жорстокі глузливі нотки.

— Так! — підтвердив він, потім круто повернувся і швидко пішов назад.

Дорога була вибоїстою, він майже не бачив її в темряві, спотикався. Вітер, холодний, сирий і пронизливий, рвав поли, шарпав капелюха.

Камінчук вирішив зайти в школу. Відчував, що наодинці з самим собою буде йому нестерпно важко.

В спортивному залі, що правив і за актовий, щойно закінчився математичний вечір. Грала музика, старшокласники танцювали.

Віктор Ворона і Надя Коваленко розмовляли в одному з куточків залу.

— Ти на мене не сердишся? — питає Надя, лукаво блискаючи очима.

— Чого б це я мав сердитись? — простодушно відповідає хлопець. Він і справді ніколи не сердився на неї, то Надя сердилась на нього.

Довгий час вони сиділи на уроках, наче не помічаючи одне одного. Що було, то було. Але при чому Віктор, що батько написав скаргу.

Хлопець помічав, що в останні кілька днів Надя хоче заговорити до нього і не зважується. Сьогодні вранці після першого уроку вона таки звернулась до нього: "Пиріжка хочеш? — спитала вона його, дістаючи згорток з парти. — Сама пекла. Смачні, як не дивно. Попробуй". Він зніяковів і відмовився. І от тепер вони нарешті розговорилися.

— Може, потанцюємо? — запропонувала дівчина. Він завагався, разів зо два поглянув на неї недовіжливо, потім усміхнувся і погодився. Вони закружляли по залу.

— Бачиш, Надю, завуч прийшов? Чудний він сьогодні якийсь. Згорблений і не посміхається, як завжди.

Але Надя була зайнята іншим.

В залі стояв веселий гамір, було душно, і плакали вікна.

Камінчук переживав таке відчуття, наче щойно на ходу виплигнув з чарівного поїзда, що мчав його в незвідані щасливі краї, і опинився раптом на дикому, холодному й безлюдному полустанку, самотній і безпорадний.

Він намагався розвіятись, підіймав голову, вдивлявся в юні щасливі обличчя своїх

вихованців, а серце вистукувало одне і те ж: Світлана, Світланочка, Світлячок.

До нього посміхалися, щось йому говорили, він і собі посміхався, відповідав, але був далекий від цього гармидеру і весілля.

Він помітив зненацька Віктора Ворону і Надю Коваленко. Щось щебечуть між собою, їм і горя мало. Згадав далеку напівголодну й щасливу студентську молодість, і йому захотілось стати таким же, як оці учні. Кружляти в танці, співати, реготатися з усякої дрібниці, а завтра заклопотано сидіти за партою, боятися контрольної, тремтіти перед екзаменами.

А серце було жорстоким, безжальним. Воно настирливо стукотіло: Світлана, Світланочка, Світлячок...

Він намагався думати про те, що в середу — його доповідь на предметній комісії викладачів мови й літератури, що необхідно проглянути журнали десятих класів і поцікавитись успішністю, що треба бути присутнім завтра на засіданні учкому... Але серце вперто і все гучніше співало свою тужливу пісню і глушило все: і гамір, і сміх, і музику, і власні думки.

І знову погляд його наткнувся на Віктора Ворону та Надю Коваленко. Взявшись за руки, вони весело сміялися. "Щасливі. І навіть про це догадуються. Діти. Хіба вони знають, що таке щастя?"

"Світлана... Світлячок..."

Він підіймає голову, з хвилину наче до чогось прислухається, і очі його раптом наливаються рішучим, наче аж лютим блиском.

Що він накоїв? Відмовився від свого щастя? Уступив його якомусь бездушному егоїсту? Це ж безглуздя!

Він майже вибіг із спортивного залу, викликавши здивовані погляди своїх вихованців.

* * *

Старий Соловей широко розкрив очі, побачивши в дверях свого завуча з пакуночком в руках. Він вжахнувся: обличчя Камінчука було бліде, безкровне.

— Ви хворі, Васильовичу? — вирвалося в нього.

— Нівроку, — спокійно відповів Камінчук і повів поглядом по кімнаті. Баба Василина ставила вечерю на стіл. Світлани не було.

— Де ж ваша... квартирантка? — видавив з себе Камінчук, роблячи марну спробу посміхнутися.

Федір Калинович здивувався. Чого б це завуч цікавився квартиранткою? Але виду не подав, згадавши, що й Світлана іноді заговорювала з ним про завуча, все розпитувала...

— Побігла кудись звечора і нема, — відповів він байдужим голосом і, хитрувато примружившись, продовжував: — Звихнулась дівка останнім часом. Тут до неї їздить один, показний, у шляпі... А вона, дурна, і на поріг його не пускає. Кажу їй колись, наче між іншим: "Не моє це діло, але так можна доковерзуватися до сивого волоссячка". Знаєте, що вона мені одрубала? Ви, каже, діду не втручайтеся. Не люблю я його. Я,

каже, люблю іншого. Нервова стала, ходить, як чумна. Їсти не їсть... А ви, Васильовичу, не стійте в дверях. Проходьте, роздягайтесь. Вечеряти будемо. Давно ж вас запрошував у гості, так гордитесь.

Камінчук не знав, чи й справді йому роздягатися, чи йти геть, його бентежило одне: де ж Світлана? Вже біля години минуло, як вони розсталися.

Але тут рипнули двері, і зайшла вона. Остовпіла, побачивши Камінчука, і опустила очі. Він встиг помітити: заплакана. Старий Соловей презирнувся з дружиною і подумав: "Еге... он воно що". А потім кинувся до Камінчука:

— Роздягайтесь, Васильовичу. — Він заметушився по кімнаті, наче й справді не знав, куди ж подіти Камінчукове пальто. Потім удавано сердито гримнув на Світлану: — А ти чого стоїш, як засватана? Допмагай бабі Васиlinі на стіл ставити. Яешню зготуйте... Не бачиш, гість у нас.

Він на всіх гримав, снував по кімнаті, щось розшукуючи, і мав такий лютий вигляд, що до нього страшно було підступитись.

Камінчук вертів у руках згорток, а потім якось несміливо й незграбно протягнув його Світлані.

— Це я тобі "руминки" приніс. Теплі.

Федір Калинович посміхнувся:

— Чудний ви чоловік, Васильовичу. Зима ж минула. Весною вже з степу потягло. Солов'ї співати скоро почнуть. А ви — "руминки".

Баба Василина не втерпіла, щоб не вставити й собі слово:

— Щасливий чоловік вобще все врем'я живе, наче між солов'ями. — І зрозумівши, що сказала про солов'їв зовсім невлад, додала: — А "руминки" хоч зараз і не в моді, проте пригодяться. Не останній день на світі живемо. — І підкопилила губу.

Світлана взяла "руминки" і, забувши подякувати, промовила хтозна для чого:

— А я у степ... ходила.

Нарешті він почув її голос. Вона не проганяла його, не виявляла гніву чи здивування. Просто сказала: "А я у степ ходила". Це звучало, як пісня.

Він зовсім заспокоївся і тримався наче у себе дома. Підійшов до дзеркала, поправив галстук, осмикнув піджак, причесався.

— Ну, сідайте. Сідайте, бо вечеря захолоне, — підганяв Федір Калинович. Обличчя його було суворе й заклопотане, а лукавинки зовсім щезли з куточків рота, сповзли кудись вниз, за комір, щоб бува кого не сполохати.

А що він знає, дід Соловей? Він нічого не знає. Просто зайшов до нього Василь Васильович Камінчук — хороша душевна людина, завуч школи. Приніс Світлані теплі "руминки". А він, Федір Калинович, як і личить гостинному господареві, запросив його до вечері. От і все. І до чого тут лукавинки в куточках рота? Краще вже сьогодні — без них. Коли сіли за стіл, він сказав: — Спочатку вип'ємо по чарочці апетитних крапель, — і взяв у руки пляшку з якоюсь, видно, несолодкою рідиною, настояною на лимоні.

Камінчук і Світлана наче и не помічали, що сидять рядом, лікоть до ліктя, і лише зрідка обмінювались поглядами. Хто знав, що означали ті погляди. Може, вона питала:

"Ну, чого ти приперся, Василяко? Мені навіть трохи соромно..." А він, може, відповідав одними очима: "Приперся і все. Це ж не твоя хата?"

— Ану, Світлано, приміряй обновку, — згадав раптом Соловей.

Вона слухняно зняла черевики, взула новенькі блискучі "руминки", пройшлася туди-сюди по кімнаті і задоволено посміхнулася.

— Спасибі, Василю... Васильовичу.

— Не тиснуть? — придириливо спитав Федір Калинович. — Гляди, щоб потім не скаржилась. "Руминки" міцні, тобі в них, по всьому видно, довго ходити, якщо берегтимеш. — Він сказав це переконливо і серйозно, а потім додав: — От і обмиємо обновку. Хай довго носяться і не натирають мозолів. Ну, понатужились, взяли!

Василь Васильович потягнувся рукою до чарки і — о лихо! — необережним рухом перевернув її.

— Все нещастя вилилось! — сказала, милуючись молодою парою, баба Василина.

Камінчук винувато поглянув на старого Солов'я, на бабу Василину, на свою Світлану і подумав: "Ех, Василяко, Василяко! Ну, коли тобі везло?"

На душі в нього було затишно і світло, наче її хто сліпучо-білими ромашками встелив.